

DE MOLENS VAN AMSTERDAM ¹

(DE INVLOED VAN DE MOLENS OP HET INDUSTRIEELE LEVEN IN DE GOUDEN EEUW)

VOORDRACHT IN DEN ECONOMISCH-HISTORISCHEN LEERGANG :
„AMSTERDAM IN DE GOUDEN EEUW” CEHOUDEN 5 FEBRUARI 1929

DOOR

G. J. HONIG

1

Indien ik een predikant was, die heden voor U een preek moet houden, dan zou ik, **zooals** gebruikelijk is, beginnen met de mededeeling van een tekst uit den bijbel, verband houdend met den inhoud van de preek. En hoewel dit nu **niet** het geval is, en ik U moet bezighouden **over** het doorgewone onderwerp van de *windmolens*, **lust** het mij **toch**, als motto voor mijn voordracht, een tekst te nemen uit het bijbelboek. En wel deze. Wij vinden in de Openbaring van Johannes **18** vers 22 op ‘t einde deze woorden, in de **oude** Statenvertaling:

„Ende geen geluit des meulens en zal in U meer gehoord worden”.

En dit is weer ontleend **aan** een ouder gedeelte van den bijbel, nl. Jeremia 25 vers 10, waar gezegd wordt onder meer:

„Ende ik zal van hen **doen** vergaan . . . het geluit der **meulens**”.

| Ik heb gemeend in dit artikel de **vorm** te moeten behouden van de voordracht, maar ik heb er **aan** toegevoegd verschillende aantekeningen en **bouwstoffen**, die ik weggelaten had om **niet** te **uit**-gebred te zijn. Ook is het hier en **daar** vermeerderd met de vrucht van latere onderzoekingen.

Het trof mij dadelijk bij de studie **over** dit onderwerp, dat **er** zoo weinig **over** is gepubliceerd; daarom, en ook omdat in de eigenlijke **z.g.** Gouden Eeuw de beteekenis van de **molens** zoo **luttel** was, heb ik gemeend mij **niet** tot dit tijdperk te moeten bepalen, maar de geschiedenis der Amsterdamsche **molens** van af het begin tot heden te behandelen.

Veel mocht ik **over** dit onderwerp ontleenen **aan** de aantekeningen van Mr. de Roever **over** **dit** onderwerp gemaakt, welke bewaard worden in het stedelijk Archief. Gaarne **wil** ik hier mijn dank betuigen **aan** de heeren Moojen en Coorengel en de andere beambten, die mij bij de raadpleging van diverse stukken en registers van het oud- en nieuw archief der stad behulpzaam **zijn** geweest, alsmede den heer J. van Eck, die mij bij de keuze der afbeeldingen zijn gewaardeerd **advies** heeft geschonken.

De voorvaderen uit de 17^e en 18^e eeuw waren trouwe en ernstige bijbellezers, en ik vermeen, dat deze woorden **niet aan** hun aandacht zullen ontsnapt zijn, vooral **niet** bij hen, die iets te maken hadden met molens, hetzij als molenaars, hetzij als eigenaars of financieel geïnteresseerden bij molens. Alle vergelijkingen gaan mank, zegt het spreekwoord en wij laten nu daar, dat de molens uit den tijd van Jeremia geheel iets anders waren dan de windmolens in onze provinciën.

Maar ik stel mij voor, wanneer de bijbellezers, **door** mij bedoeld, de bewuste woorden met aandacht **lazen**, dat zij dan dachten **aan** hun molens, en dat in de verste verte **niet** bij hen de gedachte zal zijn gerezen, hoe eenmaal deze profetische woorden van den ouden godsman uit Israel dreigden bewaarheid te worden.

Door nieuw opgekomen krachten van stoom en electriciteit wordt de **oude windmolen** verdrongen, en het **proces** heeft in de laatste jaren onrustbarend voortgang gemaakt, zoo **zelfs** dat wij in de dagbladen geregeld een rubriek vinden „**Verdwijnnende Molens**”, en dat uit den nood der tijden een vereeniging als de Hollandsche **Molen** is opgericht geworden tot behoud van den windmolen, die nog zoo velen in den lande **noode willen missen**.

Want wie van 't Hollandsch landschap houdt
En daarin gaarne ziet
Den mooien **molen**, kloek en stout,
Beheerschend het gebied,
Dien **doet** het leed **als** hij moet hooren
Dat hier of daar in 't land
Zoo'n bouwwerk dreigt te gaan verloren
Door ruwe sloopershand ¹.

Het is vooral de inbreuk op het landelijk schoon, het echte typische Hollandsche landschap, waarbij de molens als het ware behooren,

„**Molens** tusschen 't groen verscholen,
Molens in een wijd verschiet”,

dat het verdwijnen wordt betreurd. Want wij gevoelen het tevens, dat in betrekking tot een krachtig nijverheidsleven, de windmolen **niet** meer in staat is een groot industrieel bedrijf te dienen. Wat dan ook van het zeer groot getal molens in onze

¹ C. Slop in het blad de Zaanlander.

provinciën is overgebleven **zijn** bijna **niet** anders, behalve enkele zaagmolens, watermolens en korenmolens.

Waar is de eerste **molen** hier te lande **opgericht**? Deze vraag zal wel nimmer beantwoord kunnen worden. Als ik mij **niet vergis**, is op 't oogenblik nog steeds de korenmolen tusschen Schijndel en St. Oedenrode bekend als de eerste in ons land, waarvoor Jan **I**, hertog van Brabant, het **recht** van den wind heeft verleend in het jaar 1299. Maar zijn record zal verslagen worden, wanneer uit een of ander archief een dergelijke mededeeling te voorschijn komt van eenige jaren vroeger. In de Zuidelijke Nederlanden wordt van de windmolens reeds een 'eeuw eerder gesproken en in 1105 wordt melding gemaakt van molens op de wallen van Parijs.

Of **er** onder de heerschappij van het geslacht der Amstels reeds een **molen** te Amsterdam heeft gestaan, is **niet** bekend. Waarschijnlijk wel. Na het vermoorden van Craaf Floris V in 1296 zijn de goederen van Heer Cysbrecht wegens zijn **mede**-plichtigheid **aan** de grafelijkheid gekomen, en daaronder heeft dan ook die **molen** behoord .

Van dien **molen** wordt het eerst melding gemaakt in het jaar 1307, en wel in de Rekeningen der Crafelijkheid van 1308 ¹.

Er is een brief van Graaf Willem III van 12 Mei 1336 waarin deze **aan** Coppe Heynen Sone, zijn **schout** te Amsterdam, in **leen** geeft o.a. zijn molenwerf binnen die porte van Aemstelredamme op die Westzide van de Haven, tusschen de Porte van A. op die Nortzide **ende** Louwe Jurdaenssoen's erve op die Zuytzide. Die poort is de **oude** Haarlemmerpoort, staande bij de Martelaarsgracht, de haven is het Damrak. Die poort wordt in 1418 genoemd der Windmolenzide poirthuys, want een deel van den tegenwoordigen Nieuwendijk was toen bekend als de Windmolenzijde. De Molenwerf strekte zich uit tot **aan** de Kolk, en de Kolksteeg heeft geheeten de Windmolensteeg ².

In de nabijheid van **dezen molen** heeft ook gestaan de woonstede van de **oude** heeren van Aemstel in of bij hun opkomende stede, en welk geslacht verschillende

1 Ter **Gouw** 1 blz. 124. Zie Rek-Craf I bl. 4. Dit's innemen van den afterstallighen renthen int jaer ons **Heren** 1307: Int **erst** van der **moelen** van Aemsterdamme, 18 **fl**, en **op** blz. 7. (1308):

Item van der moelen 't Aemsterdamme 27 **fl** 10sc en **op** blz. 11 : Dits afterstal van den vorghenoemden renthen dar **noch** de **dach** meestdeel of toecomende is:

Van der moelen **t'Aemstelredamme** 18 **fl** 10 sc.

2 Ter **Couw** I blz. 229.

kasteelen in eigendom had. Zeer terecht heette hun slot hier 't Huys t Aemsterdamme. In de grafelijkheidsrekening van 1308 wordt verantwoord de rente van den hofstede, thuis t Aemsterdamme 12 **fl.** Hier moet niet gedacht worden bij hofstede aan de tegenwoordige beteekenis van een boerenhoeve, maar in de oude beteekenis, nl. het erf waarop het huis is gebouwd, zooals uit oude beleeningen blijkt.

Graaf Willem IV deed aan de andere zijde van den Amstel, waar wij het ontstaan moeten zoeken van de oude stad, een tweeden molen bouwen, dien hij in leen paf aan Heer Willem van O-udshoorn, en deze adellijke molenaar verpachtte hem aan Jan en Heynric de Witte „om 8 oude Vrankrijxe schilden” int jaar. De standplaats was tegen den Zeedijk, nog voortlevende in de Molensteeg ¹. Spoedig kwam „der dritte im Bunde”, gebouwd aan den Amsteldijk d.i. aan de tegenwoordige Kalverstraat om en bij den Heiligeweg, eerst binnen, later buiten de z.g. Bindwycker Poorte ².

Prachtige geschiedbronnen voor de Middeleeuwen zijn de rekeningen uit dien tijd, die door hun gespecificeerde en omschreven posten van ontvangsten en uitgaven menigerlei bijzonderheid op allerlei gebied verschaffen. Ook voor de oude Amsterdamsche molens vindt men in de Grafelijkheidsrekeningen kostelijke gegevens. In de rekeningen over 1342 tot 1345 bijv. vindt men opgeteekend de jaarlijksche ontvangsten. Item van den molen op die oosterzijde Jan die Moelnaer 18 **fl.** Item van den molen in die Byntwyck Albrecht die Moelnaer 23 **fl.** Item van den molen op die westerzijde Herman die Moelnaer 15 **fl.** 10 sc. Elders wordt deze laatstgenoemde aangeduid als die ouder molen.

Maar belangrijker zijn nog de posten van uitgaaf, waarin wij over het onderhoud van die molens vele bijzonderheden vernemen, bijv. wat een nieuwe roed kostte en de prijs van de molensteenen, hoeveel hout voor stijlen en bekleeding benodigd was, en hoe deze zaken werden gekocht te Dordrecht en van daar vervoerd door die Sluse te Gouda naar Amsterdam. Wij vernemen de namen van de timmerluiden, den smid, den metselaar, en welk loon meester Florens verdiende bij die reparatiën, in welken persoon wij waarschijnlijk een bouwmeester van 's Graven wegen moeten zien. Wij lezen hoe lang de molens bij die herstellingen moesten stilstaan, 12 dagen, 8 dagen, 3 dagen, de Bintwycker molen eens zelfs 32 dagen.

Deze drie molens worden ook genoemd in een handvest van Hertog Albrecht van

1 Ter Gouw I bl. 336-357.

2 Ter Gouw I bl. 358.

9 Juni 1402. Deze had ten behoeve van zijn oorlog tegen de Arkelschen **geld** geleend van de Amsterdammers tot een bedrag van 1500 goede gouden Centsche **nobelen**, en daarvoor **aan** hen een groot aantal graaflijkheidsrechten en pachten in de plaats gegeven, o.a. die van den **molen** buyten de Bynwyker poort, van der moolen op die Westzide en van der **molen** op die Oostzide.

In dien tijd was er nog een **molen** bijgekomen daar de Craaf in 1399 **aan** de **orde** van de Regulieren verlot had gegeven een **molen** te bouwen, „gevende hen de windt daerof tot eeuwigen dagen”. Behalve natuurlijk als er geen wind was, voegt Ter Couw er bij. 1 bz. 263 ¹.

In den Bourgondischen tijd heeft er nog een **molen** gestaan binnen de stad, **n.l.** **achter** ‘t Bagijnhof bij ‘t Spui, de bagijnmolen genoemd of de Melysmolen naar Melis die Molenaar.

In 1503 bouwde Jakob Willemsz. een **molen** op zijn kosten en op zijn eigen grond **aan** den Heiligeweg buiten de stad en er **verrees** ook een buiten de **Haarlemmerpoort** ².

De oudste molens waren verdwenen, zij hadden een moeilijk bestaan, zoodat de pachtsom moest verminderd worden en de pachters verwisselden telkens. Die op den Zeedijk bleef het langst en werd in het begin van de 16e eeuw verplaatst naar den Heiligeweg ³.

Bezien wij nu de kaart van **Cornelis** Anthonisz van het jaar 1544, dan vinden wij een walmolen op de Singelgracht in de nabijheid van de toenmalige **Haarlemmer-**

¹ In de portefeuille Oude Kloosters (Cemeentearchief) is van dit **privilegie** een copie opgenomen, maar het is de **vraag** of de tekst **volledig** is, want in den regel wanneer het **recht** van den wind werd gegeven ten bate van een **molen**, dan **moest** daarvoor jaarlijks een som **als** z.g. windpacht betaald worden, en daarover **staat** in de copie **niets**. Enkel de uitdrukking „gevende hen de **wijndt** daerof tot eeuwigen dagen” bedoelt **niet**, dat het kosteloos was. Maar het is een feit dat de Regulieren het **aldus** hebben opgevat, want tot den jare 1850 toe hebben de eigenaars van den Korenmolen de **Lelie**, staande **aan** de **vaart** naar den Overtoom, zich beroepen op de **kracht** van zekeren ouden brief gegeven bij Hertog Albrecht van Beyeren op den 6 **Augustus** 1399 **aan** de Regulieren dezer stede, van vrij te zijn van de betaling der windpacht à **f** 3.—. Voor den **molen** is deze **nooit** betaald „als blijkt bij alle overige windboeken”.

Ook de eigenaars van den **daarnevens** staanden korenmolen „de Rozeboom” beweerden vrij te zijn van het **recht over** den wind, **uit kracht** van zekere acte ter thesaurie vertoond, blijkende dat ook voor dien **molen** **nooit** windgeld is betaald. (Windgeldenboek, 1808 bl. 117 en 119).

² Ter Couw III bl. 239.

³ Ter **Gouw** III hl. 238.

poort en aan de linkerhand de poort uitgaande links van den weg 2 standerdmolens.

Meer links staat nog een molen op den wal, een standerd, dat de gasthuismolen is. Deze molen stond in verband met het oudste gasthuis van de stad, dat gebouwd was nevens het stadhuis. De plaats is heden nog aangewezen door de beide Casthuismolenstegen.

Aan de overzijde van de Singel, nabij de Heiligewegspoort tegenover de Hand-boogdoelen (thans de Universiteitsbibliotheek) ziet men 2 standerdmolens en aan de overzijde van den Amstel tegenover de Regulierspoort en het Rondeel staan nog een drietal standerdmolens. In het geheel dus in 1544 9 molens, ongetwijfeld allen korenmolens, die het meel hebben verschaft voor de steeds groeiende bevolking der stad. Op de kaart van v. Deventer ± 1560 ziet men er 12 buiten de stad.

Die walmolen, zooeven genoemd, is eigenlijk een toren, ingericht tot windmolen, en voorzien van 6 wieken of vlogelen volgens een nieuwe vinding. Voor dezen torenmolen heeft de stadsregeering in 1518 het recht van den wind gevraagd en verkregen (f 3.—); in 1521 was echter de molen nog niet gangbaar, en eindelijk gereed zijnde voldeed hij niet, zoodat na het verstrijken van den huurtijd (1 Mei 1545) de maalinrichting en de wieken werden verwijderd ¹. De molen werd de roode molen genoemd, blijkbaar wegens de kleur van de baksteen. De naam van deze Amsterdamsche Moulin rouge leeft nog voort in de Roomolensteeg aan de overzijde van de Singel.

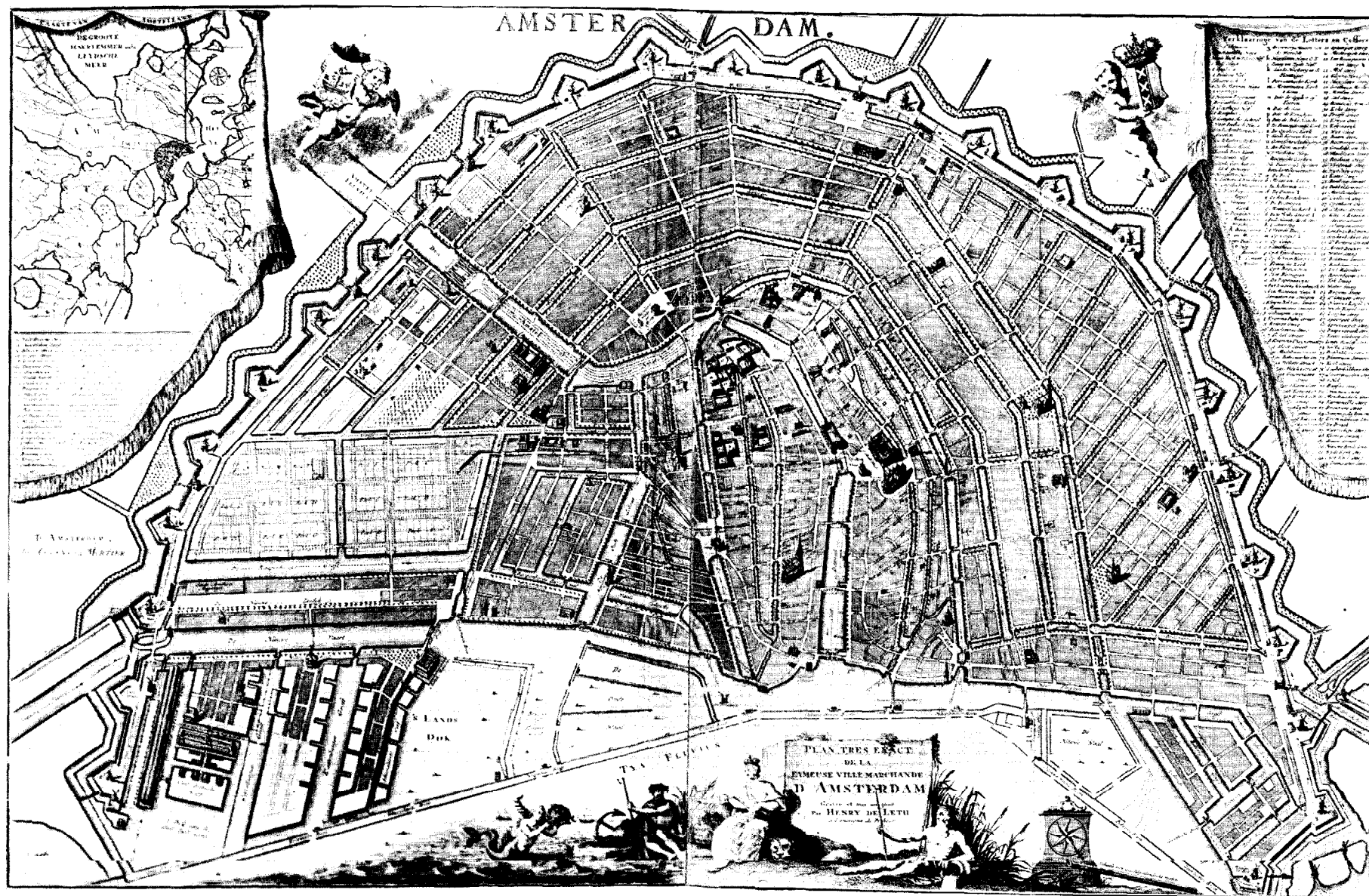
De kaart van Balthasar Florisz. v. Berckenrode van 1625 geeft de nieuwe uitbreiding der stad weer en nu blijkt het, dat al de molens op de kaart van Cornelis Anthonisz. voorkomend, zijn verdwenen, maar dat verscheidene anderen aan en buiten de wallen zijn gebouwd.

Op het bolwerk Leeuwenburg aan het IJ, later meer bekend als het Blauwhoofd, zien wij een standerdmolen, die in later jaren vervangen is door een grooten bovenkruier, welke wij o.a. afgebeeld zien, in feestdosch, bij het waterfeest tijdens het bezoek van Prins Willem V en zijn gemalin den 31 Mei 1768.

En naar de nieuwe Haarlemmerpoort gaande ontmoeten wij nog 2 standerds, op 2 bolwerken. Van de Haarl. Poort naar de Raambrug zien wij 5 standerds. En van dezen naar de Heiligewegspoort 2 standerds en 2 bovenkruiers.

Buiten de Heiligewegspoort langs de vaart naar den Overtoom, later gedempt en thans de Leidschestraat, zien wij links 4 en rechts 2 standerds.

¹ Ter Gouw: Dl. IV. blz. 44.

Plattegrond van Amsterdam door Hendrik de Leth. ± 1750 met aanduiding van de molens op de bolwerken en binnen de stad. (Verzameling J. v. Eck).

Op het bolwerk bij de Blauwe Brug over den Amstel zien wij een standerd, en links, aan de Weesperzij ook 2 standerdmolens aan het Molenpad. Verder nog een bovenkruier op het bolwerk links van de St. Anthonispoort tegenover den Houtkoopersburgwal.

Op deze kaart zijn dus 22 molens afgebeeld, waarvan 14 op de bolwerken en 8 daarbuiten. De zaagmolens zijn er nog niet te onderscheiden.

Bezien wij nu nog een latere kaart van Amsterdam uit de 18e eeuw, toen als het ware de uitbouw der stad voltooid was, de halve maan gevormd, dan vinden wij nu 26 bolwerken, meest naar de tegenoverliggende steden, dorpen en gehuchten genoemd, en op al die bastions of dwingers (Zwinger), zooals men in het oosten van het land zei, stond een molen; deze plaats was uitgezocht, omdat de molens daar het meest vrij stonden om den wind te kunnen opvangen met hunne wieken ¹.

Op deze kaart van H. de Leth zien wij nog na het bolwerk Zeeburg een molen, gend. de Boor- molen, en in Jaap Hannes de Zaagmolen van de O. I. Comp., bij het bolwerk de Oosterbeer in de Nieuwe Vaart 2 — blijkbaar — watermolens en binnen de stad, in Uilenburg, aan den Houtkoopersburgwal, een moutmolen van de brouwerij de Wereld en aan den Amstel de Raspmolen. De talrijke molens buiten de stadswallen worden op deze kaart niet aangegeven.

Zooals boven reeds vermeld, werd het recht van den wind te gebruiken, vergund door den graaf, en na de afzwering van Philips II, was dit recht overgegaan aan de Staten van Holland, die jaarlijks door hun rentmeester van Kennemerland en Westvriesland de windpachten deden innen. In Amsterdam deed zich het eigenaardig verschijnsel voor, dat ook de stadsregeering een windgeld der molens ad f 3.— in hun gebied hebben geheven en wel op verzoek van de molenaars zelve ² en „in plaetse van 't gene voor dezen aen den Rentmr. van Kennemerland betaelt is”. Misschien was dit een reden dat verschillende eigenaars van molens weigerachtig bleven hun windpacht aan de Grafelijkheid te voldoen. Er bestaat op het Gemeente Archief „een Restant. ceel van 't geene d' Eygenaars ofte besitters van alle de moolens, soo binnen als buyten de stadt Amstelredam van outs gestaen hebbende over erffpacht van den wint ten Comptoire van Kennemerlandt ende Westvrieslandt

¹ Op de in 1876 gehouden Histor. Tentoonstelling komt o.a. voor: 31 teekeningen van de molens die op de 26 bolwerken der stad gestaan hebben. No. 2529. Inz. J. W. Wurfbain te Rheden.

² Stadsschepenkennisboek fol. 31-68, 79 vo. 1636. 13 October, is de gerechtigheid van den wind door de Burgemeesters en Regeerders der stad gegeven aan verschillende personen voor 39 molens, (oorspr. stuk in het Gemeentearchief).

tot *dezen* Jaere 1654 *incluys* schuldich *sijn*”, waaruit blijkt dat 29 molenaars tezamen *f* 3647 schuldig waren gebleven, de meesten hadden van 1616 af *niet* meer betaald; bedragende de sommen van *f* 1.10.— tot *f* 6 jaarlijks naar gelang van grootte en soort ¹.

De Magistraat heeft toen met de heeren der Camere van de Rekeningen der Grafelijkheid van Holland een overeenkomst aangegaan op 18 Juni 1655, waarin uitgedrukt werd, dat de achterstand ontstaan was: ten deele door verzuim van de rentmeesters zelve, ten deele door „het vergaen, veranderen en verplaetsen van eenige derselven moolens ende andere inconvenienten”. Er werd dan overeengekomen, dat de stad aan den rentmeester van de grafelijkheid zou betalen ineens een som van *f* 1600, en verder elk jaar een bedrag van *f* 180, ongezien het aantal molens. 1655, 20 Nov., gaf de rentmeester Franchois van der Lee quitantie voor de ontvangst van het overeengekomen bedrag van *f* 1600. ²

Vreemd is het dat voor de zaagmolens eerst geen windpacht behoefde betaald te worden, maar 12 Nov. 1666 bepaalden H.H. Th esaurieren, dat *alle* molens, dus ook de zaagmolens, aan dit recht, nl. van *f* 3, jaarlijks onderhevig waren.

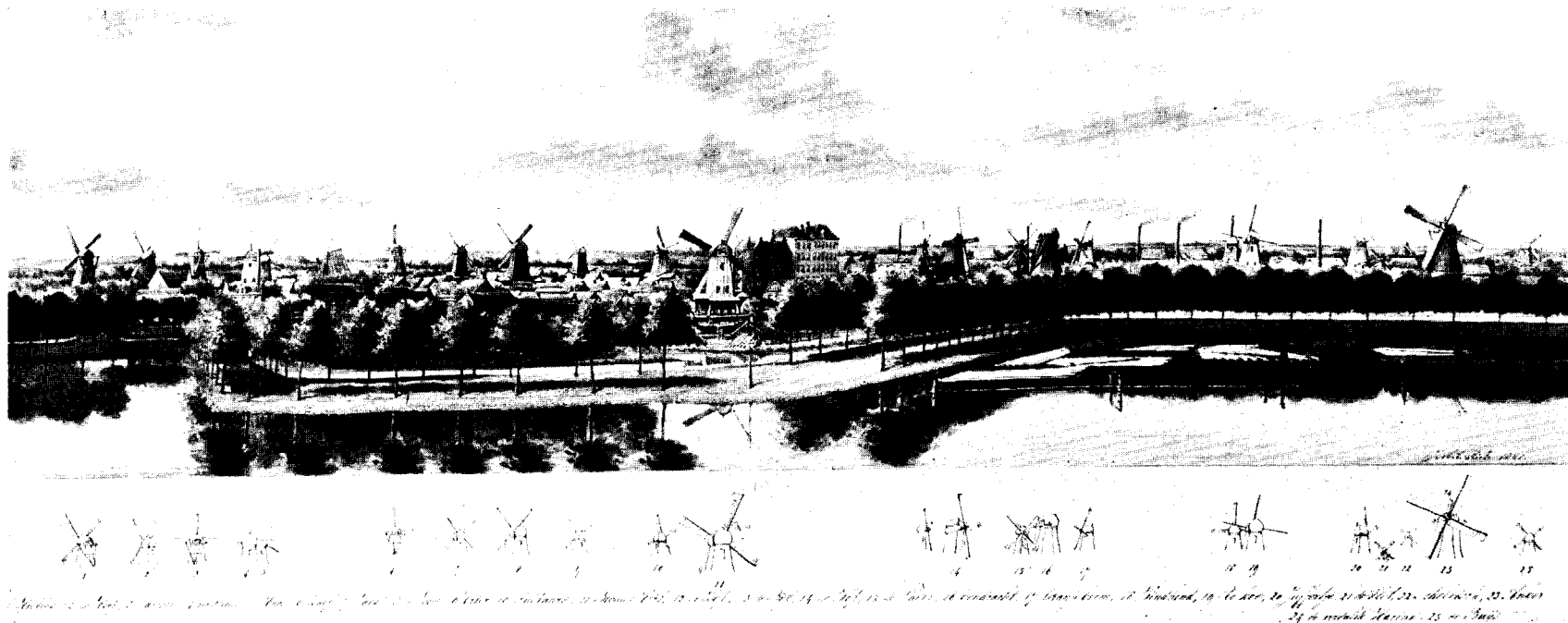
Het stadsbestuur ging voort van elken molen elk jaar *f* 3 te vragen, hetwelk geduurd heeft tot het jaar 1828, toen deze heffing werd overgedragen aan het opgerichte Amortisatiefonds der Stedelijke schuld. Later begonnen verscheidene korenmolenaars voor betaling van het windgeld weinig te gevoelen en bleven achterstallig. In 1849 was dit opgelopen tot *f* 117. Met ingang van 1 Mei 1850 werd toen het recht van den wind te Amsterdam afgeschaft, nadat de stadsadvocaat een uitvoerig advies over het ontstaan en het wezen van het windrecht had ingediend. Besluit van B. en W. dd. 9 Aug. 1849 en Resolutie van den Minister van Financiën dd. 10 October 1849 waarbij de directeur der Registratie en domeinen te Amsterdam gemachtigd werd in de opzegging te berusten.

Die eerste molens hebben een onrustig bestaan gehad binnen en buiten Amsterdam's wallen, want door den steeds meerderen groei en expansie van de stad, moesten zij telkens verdwijnen en verder weer opgebouwd worden, omdat zij vanwege de behoefte aan wind steeds aan den buitenkant moesten worden opgesteld.

In de registers komen dan ook posten voor dat eigenaars van molens subsidie ontvingen, wegens het verplaatsen daarvan, zooals bijv. uit het volgende blijkt:

¹ Gemeentearchief als boven.

² Gem. Archief. Arch. van Thesaurieren No. 141.

Panorama in 1881 van den Buitencingel tusschen de Raam- en Zaagmolenspoorten en de toen ter plaatse nog aanwezige $\pm$ 25 molens. Aquarel van J. M. A. Rieke. (Verzam. Kon. Oudh. Gen.) De namen der molens zijn van links naar rechts: Heiblok, Hoop, Samson, Roo Leeuw, Haas, Kalf, Valk, Kool, Otter, Luipaard, Blauwe Hert, Kop, Bijl, Wip, Jager, Eendracht, Oranjeboom, Windhond, Roo Koe, Juffertje, Vlijt, Schelvisch, Anker, Vergulde Haring en Buys. N.B. De Eenhoorn gaat schuil achter de hooge gebouwen in het midden.

1614, 4 April. Twee molenaars, eigenaars van de molens aan de Varkensmarkt en aan den Nieuwewal bij den Heiligeweg subsidie gegeven om hunne molens te verzetten f 400. (Resol. Burg. I 29).

1616, 2 Jan. Aan eigenaars van den molen aan de Beulingstraat, die door het timmeren van de huizen aldaar moest worden afgebroken, een subsidie van f 200 om de molen te verzetten. (Res. Burg. I bl. 34.)

In 1585 werd reeds gesproken van de plek „waar de gasthuismolen plach te wesen”. Het is dan ook moeilijk een lijst van de Amsterdamsche molens in de 17e eeuw vast te stellen, juist wegens die herplaatsingen.

Vanat het midden der 18e eeuw is dit wel het geval, daar vanaf 1765—1850 de molens zijn ingeschreven in de Registers tot inning van het Windgeld.

Het is in het laatste kwart van de 19e eeuw, dat de molens van Amsterdam begonnen te verdwijnen, wegens de uitbreiding die de stad door toenemende bevolking noodig had. Van 1875-1878 werden uitbreidingsplannen gemaakt en ten uitvoer gebracht. Op 21 en 28 Febr. 1877 en 26 Juni 1878 werd besloten de z.g. Molenwijk buiten de Raam- en Zaagpoorten te amoveeren en de gronden volgens het nieuwe plan te bebouwen met huizen en straten.

Toen vond men nog 34 molens tusschen de Buitensingelgracht, Kostverlorenvaart en Molensloot. Tusschen Potgieterstraat, Kwakersplein en Kinkerstraat stonden nog 6 molens en ongeveer ter hoogte van het Ter Haar-ziekenhuis zag men „de Samson”.¹

Het Kon. Oudh. Genootschap bezit een kleurteekening door J. M. A. Rieke, een z.g. Panorama, van den Buitensingel tusschen de Raam- en Zaagmolenspoorten, uit het jaar 1881, waarop nog 25 molens zijn te zien, waarvan de namen onder de teekening zijn vermeld.

KORENMOLENS.

Het waren voornamelijk korenmolens en zaagmolens, de Amsterdamsche molens. Eigenlijk behooren de koren- of meelmolens niet tot de industriemolens, omdat zij het meel maalden voor de plaatselijke bevolking en daarom had ook ieder dorp van eenige beteekenis zijn korenmolen gekregen.

Wanneer wij nu weten dat in de Zaanstreek de dorpen Wormer en Jisp in het eerste deel van de 17e eeuw zich verheugden in een getal van niet minder dan

| Cat. Tentoonstelling Amst. Hist. Museum, 2e ged. Paden buiten de Raam- en Zaagpoorten.

26 meelmolens, een getal zeker grooter dan in dien tijd te Amsterdam, dan blijkt het dat daar het geval anders was. Wel waren die dorpen niet onbelangrijk, er was handel en scheepvaart, reeds in den tijd van Karel V bloeide er bijv. de haringvangst, ook bespeurde men er een intellectueele sfeer, er was bijv. een Latijnsche school te Wormer. Maar die 26 molens werkten voor de bijna 150 beschuitbakkerijen die in die dorpen waren gevestigd. Zij bakten het beschuit of tweebak, dat in alle provinciën en daarbuiten werd gebruikt, dat als z.g. scheepsbeschuit op de schepen werd medegenomen en ook naar allerlei oorden werd geexporteerd.

De Wormers brachten hun beschuit ter markt naar Amsterdam, alwaar de magistraat hen een tweetal plaatsen had aangewezen voor dit doel. Deze Wormer industrie is reeds in de tweede helft van de 17e eeuw achteruitgegaan en in de 18e eeuw geheel verlopen. Tegenwerking van Amsterdam is daar niet vreemd aan.

Te Amsterdam had men natuurlijk ook beschuitbakkers; en dezen zullen ongetwijfeld ook voor de scheepvaart en de export hebben gebakken. Voor hen waren drie molens aangewezen om het meel te malen, nl. de Bok, de Palm en de Wolf.

Omstreeks 1654 verbrandde de Palm en werd de Bok onklaar wegens het breken van de as; toen werd de Vrede mede belast te malen voor de beschuitbakkers, waarover later in 1685 nog kwestie is voortgekomen, daar de bedoelde 3 molens, toen de Bok weer hersteld en de Palm opnieuw gebouwd was, zich in hun aloude rechten vonden beknot.

In Wagenaar's tijd waren te Amsterdam, „in de stad en derzelver Vrijheid 31 korenmolens, de meesten zijn in de bolwerken opgerecht, de overigen staan buiten de Haarlemmer, Leydsche en Weteringspoorten.”¹

In 1808 klagen de korenmolenaars in een rapport aan den Landdrost van Amsteland, dat het molenaarswezen altoos een gering bestaan is geweest en zich altoos in een zorgelijken staat bevonden heeft, doordien het maalloon nimmer is geregeld of toereikende is geweest bij de enorme hooge uitgaven en het zwaar onderhoud van hunne molens.

Die Korenmolens stonden in hoofdzaak op de bolwerken, en waren zij in den beginne z.g. standerdmolens, later zijn zij meest allen veranderd in hooge steenen gevaarten, zooals wij die nog kennen in den eenig overgeblevene de Cooye r.

De hoogste was de Leeuw, steeds de Croen bijgenaamd, omdat de oude naam was de Groene molen, staande op het Westerblokhuis aan den Amstel, en

¹ Wagenaar, Dl. II bl. 464.

in 1735 nieuw gebouwd, tot de aanzienlijke hoogte van 35 Meter, dat is $3\frac{1}{2}$ M. hooger dan het dak van het Paleis v. Volksvlijt; dit meesterstuk van bouwkunst, volgens v. d. Vijver, werd in 1868 gesloopt ¹.

Deze molens werkten ook voor de inrichtingen van weldadigheid in de stad, zoo werd voor het Stadsarmenhuis gemalen door de Gooye $r\ \frac{1}{4}$ gedeelte der rogge en een $\frac{1}{4}$ der tarwe, door de Gieter, eveneens, door de Wetering $\frac{2}{4}$ der rogge en door de Vink $\frac{2}{4}$ der tarwe (1850) ².

Door verbranden en afbraak — de meelfabrieken waren inmiddels opgekomen — zijn deze korenmolens achtereenvolgens verdwenen.

Een bekende korenmolen is nog geweest de Ro o m o l e n, op de Weteringschans bij de Leidsche Poort, die 9 Mei 1813 tijdens een verschrikkelijk onweder op den middag is verbrand, in minder dan een uur vernield, niettegenstaande de ijver der Amsterdamsche spuitgasten. en zooals een bericht in het Dagblad der Zuiderzee vermeldt ook door de bezoldigde garde te paard, welke digt bij den molen was gekazerneerd” ten toon gespreid. Deze molen is herbouwd, doch in 1845 geamoveerd en heeft toen plaats moeten maken voor het huis van bewaring, of de z.g. „onvrije gemeente”.

De andere alias naam, die van h e t Roode dor p herinnert nog aan den naam van dezen Rooden molen. De molen zelf werd verplaatst naar den Buitensingel buiten de Leidsche poort in den voormaligen tuin genaamd Ypenwoud.

Ik breng ook in herinnering de bij de oudere Amsterdammers nog welbekende korenmolen, d e V i c t o r, al was het alleen maar omdat hij den naam droeg van den beschermheilige van het molenaarsgild. Hij droeg het beeld van dezen heilige in een gevelsteen ³, dragende in de eene hand het kruis en in de andere een molen, terwijl hij met de voeten rust op een vaandel, zwaard en helm; de steen is thans in den tuin van het stedelijk museum, want de molen is afgebroken in verband met de uitbreiding der stad aan de westzijde; de molen s t o n d aan de Croentemarkt, nevens de groote paardenslachterij van Sinck. De amotie, omtrent 1898, heeft niet kunnen plaats hebben dan na een proces met den heer Boxman, waarin de stad in het gelijk werd gesteld.

¹ Amstelodamum No. 8 (1926) bl. 58.

² Poederbach, het Armenhuis der stad Amsterdam II. XIXe Jaarboek Amstelodamum, bl. 77.

³ Men vindt een afbeelding in de Hollandsche Molen. Tweede Reeks 1929, bl. 46, waar ook het versje, hoewel onduidelijk, te lezen is. De molen zelf is afgebeeld in de Amsterdamsche Cids, Juli 1928, bl. 8, en in het Croot Volkomen Molenboek van 1734 en in dat van Limperch.

De St. Vi kt or wordt voor die dagen een model-molen genoemd „die alle eigenschappen bezat waarover een goede windmolen moet beschikken”, en die toen „een bezienswaardigheid van belang” is geweest. Zijn bijnaam was oudtijds de Smeer pot, en zijn standplaats was toen op het bolwerk Rijk, vroeger de Roos genoemd. In 1614 treden voor dezen molen op Pieter Willemsz en Frederik Jacobsz en in 1636 ontvangen Crijn Jacobsz en Marck Adriaensz. voor hem het Windrecht: Hij was toen een standerdmolen op hoogen steenen voet en hij is ver-
eeuwigd in een teekening van Rembrandt (Verzam.: Duke of Devonshire) ¹.

De korenmolen de Kor e n bl oe m bij de voormalige Raampoort is geamoveerd en wederom opgebouwd aan den Haarlemmerweg met gedenksteen van de eerste steenlegging en maalt nog lustig heden ten dage.

De korenmolenaars waren verbonden in een gilde, dat zooals reeds is opgemerkt den naam droeg van het Sint Victorsgilde. De tijd wanneer de Korenmolenaars tot een gilde zijn gebracht moet al heel oud zijn, maar de juiste tijd is mij niet klaarlijk gebleken, zegt Wagenaar ², die omtrent het gilde vele bijzonderheden mededeelt. Het gilde moet reeds sedert de 14e Eeuw bekend zijn ³.

De overlieden werden steeds op St. Victorsdag (10 October) gekozen, en zij plachten hun comptoir in de Huidenstraat te hebben; later kwamen zij bijeen in een huis op de Leidschegracht, bij de Prinsengracht, waarin de gildeknecht een vrije woning had.

De korenmolenaars mochten niet op Zondag malen. ⁴ De eigenaars, deelgenoten en huurders van korenmolens moeten lid van het gilde zijn, doch de bakkers mogen geen deel hebben in de korenmolens. Het is opmerkelijk dat in den regel de molens eigendom waren van meerdere personen, zooals men zien kan in de als bijlage hier-
achter gevoegde Lijst der Molens.

Het was vooral de familie Minuit, die in het midden en in de tweede helft van de 17e eeuw groote belangen in de Amsterdamsche korenmolens bezat.

Sara Piemans weduwe van Jan Minuit, die ~~in~~ in 1666 schijnt overleden, transport-
teert aan haren schoonzoon Cerrit van Enst den 29 Nov. 1668 de volgende perceelen ⁵.

¹ Lugt, Wandelingen met Rembrandt, 2e druk, afb. 37.

² IIe deel, bl. 464.

³ Aant. de Roever. Zie ook Ancher Brouwer, de Gilden.

⁴ Het was in den ouden tijd ook verboden, dat de molens bij harden wind des nachts maalden. (Keurboek) Ter Gouw II. bl. 365.

⁵ Aant. de Roever. Kwijtsch. 00, bl. 207.

Wintervermaak op den Amstel bij de Hoogesluis, met rechts de korenmolens de Bul. links de Steenenmolen, eertijds de Leeuw, en nog vroeger de Groenen molen genaamd. Daarbij de Regulierspoort met de korenmolens de Roode Haan en de Hoop op den achtergrond. Teekening o.l. inkt van R. Vinkeles. (Verzam. J. v. Eck.)

- 1°. de geheele corenmolen de Goyer, staande op 't bolwerk aan de steenen beer bij Houtewael.
- 2°. $\frac{1}{8}$ part in de corenmolen h e t Fort u y n op 't bolwerk beoosten de Weesperpoort.
- 3°. $\frac{1}{2}$ part in de corenmolen de Bull beoosten de Amstel en bewesten de Weesperpoort.
- 4°. $\frac{1}{2}$ part in de corenmolen de Croene Molen bewesten de Amstel.
- 5°. de geheele corenmolen de Hae n met 2 huizen op 't bolwerk bewesten de Utrechtschepoort over de Ossemarkt.
- 6°. $\frac{1}{4}$ part in den molen de Sp ring h op 't bolwerk benoorden 't Westerpootje, dat nieuw gemaakt wordt.

Zij ontvangt voor de molens *f* 21375 en voor de gereedschappen *f* 10125 **tesamen *f* 31500.**

Enkele van de bovenstaande eigendommen deed van Enst later over aan zijn zwager Jan Minuit.

De naam Minuit komt nog 2 maal voor op de Molenlijst van 1765, nl. bij de Bul, die toen behoorde aan Sara Minuit en Maritje Cornelis, yder voor de $\frac{1}{2}$ eigenares. Sara was waarschijnlijk de weduwe van Gerrit van Enst en in de Oranjeboom bezat een wed. Minuit $\frac{1}{8}$ part.

Dat er bijzondere betrekkingen bestonden tusschen het Gilde der molenaars en de molens zelve blijkt o.a. uit de volgende kwijtschelding van 22 Mei 1654. (B.B. bl. 148 Vo). Albert Pater, raad en oud schepen voor $\frac{1}{3}$, Dr. Jan Veneman, Commissaris van de Zeezaken en Thimon Veneman **tesamen** voor $\frac{1}{3}$ en Claes Jacobsz Celthouwer voor $\frac{1}{3}$ dragen met consent van Burgem. en Regeerders der stad Amsterdam op aan de overlieden van het Molenaarsgild alhier ten behoeve van dat gild voor *f* 1700,— de gerechtigheid van de nu laatst door brand verongelukten windkorenmolens, zonder erf of werf (die zij verkochten op denzelfden dag voor *f* 770.—) gestaan hebbende op 't eind van 't Otterspad, alias Visscherspad, Noordzijde buiten de Regulierspoort op zoodanige voorwaarden als de verkoopers die molen zoo van Burgem. als van het molenaarsgild hadden met alzulke lasten en servitutens als de oude brieven daarvan opgeven.

De penning van het St. Victorsgilde is afgebeeld in v. Orden's Bijdragen over penningkunde en laat zien de afb. van een standerdmooien en met op de Kz. den naam

Jan Claesz Wolf. In de vermelde kwestie van 1685 over het malen ten behoeve van de beschuitbakkers wordt genoemd o.a. de weduwe van Jan Claesz, molenaar op den korenmolen de Wolf.

GRUTMOLENS.

Na de korenmolens meld ik de Grutmolens. In 1636 werd door de stedelijke regeering het windrecht gegeven aan: **Cornelis** Schabailje ende Brechgen Cornelis, wed. Tymon Pietersz. voor haerl. grutmolen staende op 't Bolwerck aan het Rijsenhooft (precario).

Jacob Carelsz. Schabaille ende **Pieter** Philipsz Schabaille tot haerl. grutmolen aan de Nieuwe Anthonispoort (precario).

Pieter Cornelisz. Dorstman tot zijn grutmolen, staat precario op 't Bolwerk over de Ossemarkt.

Hendrik Willemsz. Grutter tot den Grutmolen de J u f f er, staat precario op 't Bolwerk over de Pikeursplaats.

Claes Cornelisz tot zijn grutmolen, staat precario op 't Bolwerk over de Stadstuin, en Willem Cerritsz. tot zijn grutmolen, staat precario op een Bolwerk bij de Haarlemmerpoort.

De tweede genoemde molen is spoedig daarna vervangen door een nieuwen; tenminste **Pieter** Philipsz. Schabaille compareert 6 Januari 1638 voor schepenen om te verklaren dat hij „van de H.H. Burgerm'n ende Thesorieren deser stede precario ende tot haere E. weederseggen gehuyrt heeft plaetse omme een grutmolen te stellen op 't Bolwerk aen de Nieuwe St. Anthonispoort, onder expresse conditie, da op de voorsz. molen niet anders gemalen zal mogen worden als grutten, en geen rogge, tarwe of ander graen, dat op Coren molens gemaelen wort", belovende jaarlijks f54.— huur te betalen ¹⁾).

Van dezen molen is een teekening bekend van Rembrandt's hand, en afgebeeld in het werk van F. Lugt ²⁾, als een bovenkruier.

Daarbij haalt de schrijver nog een rijm aan uit „de Tweede Kuyering in Gedagten” van Sybrand Feytema,

„Dus keerde ik mij ter slinker zij
Af van de Laaz'rus Narrer-r,
De gruttersmolen regt verbij
Om daar niet in te Warren”.

¹⁾ Schepenkennisboek IX, bl. 81.

²⁾ Wandelingen met Rembrandt in en om Amsterdam. 2e druk No. 25. bl. 43.

Ook van den molen op 't Rijsenhoofd wordt hier een teekening uit de school van Rembrandt besproken.

Op het eind van de 17e eeuw wordt van grutmolens geen gewag meer gemaakt. Loonde het bedrijf niet op den duur met een windmolen? En is men toen teruggegaan tot de drijfkracht van eertijds in de grutterijen, de paardenkracht.

De hoofdreken zal wel geweest zijn, aangezien voor deze malerij een zeer gelijkmatische drijfkracht noodig is, dat de paardenkracht zich veel beter laat gebruiken dan de windkracht.

Men kan over de grutterijen te Amsterdam interessante bijzonderheden vinden in een artikel van C. Visser, over de Gouden Eeuw van onze Hollandsche molens ¹.

Toch ontvangt Cerrit van Enst nog op 16 October 1664 vergunning om een grutmolen te bouwen op de 2e molenwerf buiten de Weteringpoort mits betalende de gewone recognitie, zijnde zooveel als de Heiligewegsmolens aan het Casthuis betalen. Hij was reeds eigenaar voor de helft van den eersten molen aan de Wetering, genaamd de Ce e l v i n c k. Deze molen werd in 1669 tot een moutmolen ingericht ².

Wel is in het Windpachtboek van 1765 de Hooy berg op het bolwerk Slotermeer nog als grutmolen vermeld, maar hij was toen reeds een moutmolen. A^c. 1750 den 5 Maart krijgen Pieter Bolten & Co. brouwers in de Ho o y b e r g consent om hun molen genaamd de Hooy b e r g, zijnde toen een wipmolen, in een acht-kante te veranderen ³.

Vroeger heette dit bolwerk de Anjelier, en het was op den 29 Nov. van het jaar 1614 dat Dirk Philipsz. Gorter van de stad een molenwerf, precario, huurde ter plaatsing van een grutmolen op het Bolwerk genaamd Anjeliersbolwerk tegen een huurprijs van f37.— 's jaars. In 1622 en 1623 wordt nog dezelfde eigenaar genoemd, maar in 1636 verkrijgt Claes Cornelisz. het windrecht voor dezen molen, hetwelk een standerd was, staande op een hoog steenen voetstuk met zwichtstelling, volgens een teekening uit de school van Rembrandt ⁴. Later heette de molen de Hooyberg.

Anderen zullen tot gewone korenmolens zijn veranderd. Zoo ontvingen 1671, 25 Nov. Dirk en Cornelis Dorsman „hebbende een grutmolen de 3 Princen op

1 Onze Holl. Molen. Tweede Reeks 1929, bl. 14.

2 Resol. Boek III bl. 2 vo. blz. 157.

3 4e Reg. V, Requesten fol. 579.

4 Lugt, Wandelingen met Rembrandt. 2e dr. afh. 42

‘t eerste bolwerk buiten de Muiderpoort”, vergunning dezen tot „corenmolen” in te richten ¹.

De molen behoorde in 1636 reeds aan Pieter Cornelisz. Dorsman en in 1765 waren onder de eigenaars nog leden van deze familie, nl. Harmen Dorsman, Cornelia Dorsman, Jan Harmens en Jacob Verhey, ieder voor $\frac{1}{4}$ deel. In 1794 werd deze molen getransporteerd aan de Wed. Voorthuysen en Simon van Hoven.

Onder den naam grutmolens heb ik deze soort molens in de Zaanstreek niet aangetroffen; wel waren er vele pelmolens, waarvan de eerste in 1639 op de Koog werd gebouwd; in 1726 telde men er 58 van deze soort.

HOUTZAAGMOLENS.

De houthandel was in Amsterdam sedert onheuglijke jaren een flink bedrijf en van groote beteekenis en, zegt Mr. de Roever ², „en vormde een stand van welgezeiten kooplui, waarvan velen tot de regenten van dien tijd behoorden”.

Op de oude kaarten zien wij de houtwaren opgestapeld o.a. langs het IJ op de tegenwoordige Prins Hendrikkade en de Haarlemmer Houttuinen.

Ook het houtzagersbedrijf werd druk beoefend, paarsgewijze, op bruggen en grachten, zelfs op de kerkhoven, alles handenarbeid.

Daarin kwam verandering na de inventie van de zaagmolens door Cornelis Corneliszoon van Uitgeest, die in 1592 het molentje de Juf fer bouwde.

D' Uytgeester geest is d'eerst
Die 't zagen dus begint;
Hij spaart het menschenvleys
En kloofd het hout met wind ³.

Dit molentje werd in 1596 overgebracht naar Zaandam, alwaar en in de bijliggende dorpen zich toen een groot industrieel leven begon te ontwikkelen.

In 1598 bouwde Adriaen Corneliszoon buiten de Sint Anthonispoort op een van de stad gehuurd erf voor f 80 per jaar, zulk een primitieven zaagmolen, staande op een vlot, om naar alle windstreken te kunnen gedraaid worden, waarvoor hij monopolie ontvangen had voor den tijd van 20 jaren. In 1606 den 25 Nov. kreeg

¹ Resol. Boek V. bl. 7 vo.

² Houtzaagmolens te Amsterdam in Uit onze oude Amstelstad, 3de Bundel (1891) bl. 43.

³ Traudemius, Tijdzifter, (1662).

de oud raad van de stad ter behandeling het verzoek van zekeren persoon, die een molen geïnventeerd had „om hout en deelen te sagen, daer van de wiecken boven op denzelven molen in ‘t ronde zouden gaen”, en dezen te plaatsen op een schuit. Er werd geresolveerd dat burgemeesteren inspectie zouden nemen voor de standplaats, men dacht tusschen de Amstelbrug en de brug naar de Houtmarkt. Den 7 Januari 1607 het verzoek wederom aan de orde komende, werd besloten met meerderheid van stemmen hetzelve af te slaan ¹. Misschien ook met het oog op het monopolie bovengenoemd. In 1619 wordt van een nieuwen zaagmolen melding gemaakt, waarbij met den eigenaar van den eerstgenoemden zaagmolen een accoord werd gemaakt, waarbij de een zich verbond eikenhout en de ander vurenhout te sagen.

Men gevoelt dat bij den toenmaligen bloei van de stad, de gestadige uitbreiding van den scheepsbouw, een getal van 2 zaagmolens belachelijk was, en de zaagmolens, die als paddestoelen langs en nabij de Zaan verzezen zullen er wel bij hebben gevaren .

Het was eerst omstreeks 1630, dat er eenige verandering zou komen. Toen, op den 5den Januari hebben eenige der voornaamste Amsterdamsche houtkoopers een kapitaal van f40.000 bijeen gebracht om voor gezamentlijke rekening eenige molens op te richten en te exploiteeren. Zij ontvingen op hun verzoek 18 Juni 1631 octrooi van de stadsregeering, waarbij o.a. bepaald werd, dat het verboden was gezaagd hout van elders in te voeren, en hout buiten de stad te laten sagen. De molens zijn gebouwd door de gebroeders Claes en Frans Dirkszoon Meulen, die juist een verbetering in de zaagmolens hadden uitgevonden. Maar heel veel plezier hadden de ondernemers niet van deze uitvinders. Frans werd reeds in hetzelfde jaar voor f 75,— uitgekocht en Claes na drie jaren voor f 600.—.

Het accoord was voor 10 jaren verleend aan „de gemeene houtkoopers, scheepstimmerluijden, timmerluijden en kistemaeckers en allen anderen hen met Cesaeght hout generende”. Het accoord is geteekend door 26 personen en de stad stelde terreinen beschikbaar aan de Regulierspoort en ‘t Raempootje, omtrent 400 voeten van elkander, „omtrent dewelcke ook geen timmeragie anders binnen de 400 voeten zal mogen worden gesteld om de wind bequamelijk te mogen behouden”.

Toch schijnt deze compagnie niet tot bloei te zijn gekomen; na een bestaan van 10 jaren — het toegestaan tijdperk — werd reeds geliquideerd. De molens, 16 in getal, werden onder de participanten verdeeld, en het nog kort te voren (16 Juli 1639)

| Res. Oud Raadt bl. 7 vo.

gekochte huis aan den Amstel, de zetel van de maatschappij, waarin de boekhouder Paulus Hilmers was gevestigd, werd toegewezen aan eenen Albert Caspersz. Kelder.

Een dergelijke compagnieschap herleefde niet meer, zegt de Roever ¹; maar het bedrijf der houtzagerij breidde zich gestadig uit en nam blijkbaar in bloei toe. De naam van compagniemolens bleef nog lang in gebruik.

1652. 11 Maart werd inspectie gehouden van de Zaagmolens achter de Carthuyzers, nl. op 12 werven in getal, aan de compagnie in gebruik geweest.

Telkens werd door de stad uitgifte gedaan van gronden waarop zaagmolens mochten opgericht worden, zooals 1661 2 April tusschen de Ramen en het Pesthuys.

1661. 14 April voor 12 molens op het Kwakerseiland; gelegen aan den Buitensingel tusschen de Leidsche en Raampoorten.

1662. 21 Febr. wederom buiten de Sint Anthoniepoort.

Het bedrijf volgroeide tot een uitgebreide Amsterdamsche nijverheid. Men vond de zaagmolens met de jaren gebouwd op velerlei plaatsen buiten de wallen van de stad, maar vooral buiten de Haarlemmerpoort, tot aan de Raampoort, dus aan de westelijke zijde, het was daar een geheele molenbuurt, en in de wal werd een doortocht gemaakt om naar de molens te gaan, de Zaagmolenspoort. „Er was bijnae geen bequaeme plaats meer om meerdere te setten” ². Er bestaan looden penningen voor de zaagmolenaars om de poorten te passeeren.

In het totaal waren er een 70 à 80 tal verzezen van die molens „die gedurigh anders niet doen dan hout zagen, dat vreemt om te sien is, so veel molens al dicht bij elkander gemaakt, daar ‘t hout in grooten overvloed bij deze Molens, zoo op Landt, als in ‘t water leydt”; zegt Fokkens ³.

Bij de Zaagmolenspoort staan er 50, buiten de Raampoort omtrent 10 en buyten de Regulierspoort omtrent 17, dat is in alles tusschen de 70 à 80 Zaagmolens.

En Willink de dichter van de Amsterdamsche Buitensingels tokkelt de lier en doet ons hooren ⁴:

¹ Uit onze oude Amstelstad, 3de Bundel, bl. 47.

² Bij verkoop golden de Zaagmolens tusschen de jaren 1648-1685 tusschen de f 3000.— en f 6500.— (aant. de Roever). In 1777 werd een goede zaagmolen geschat op f 16.000.— terwijl een zoodanige te Zaandam nauwelijks de helft zou gelden (prof. H. Sanders. Beschr. seiner Reisen. 1783. 1 bl. 584.)

³ Beschr. der wijdt-vermaarde koopstadt Amstelredam, (1662) bl. 334.

⁴ Willink, Amsterdamsche Buitensingel (1723) bl. 41.

Maar hoe! verdooft mij het gehoor?
 Zie ik gezwinde schimmen zweeven?
 Wat gonst en giert mij hier aan 't oor?
 't Zijn wieken, door den Windt gedreeven;
 't Zijn Moolens die hier, rij aan rij,
 Driedubbelt achter een staan maalen;
 Wier scherpe zaagen, zij aan zij,
 Zij schielijk op en needer haalen,
 En rukken door het dikste hout,
 Dat ooit een Stervling heeft beschout.

Wat wandelaar staat niet verzet,
 Wen hy dit kunstwerk zal beschouwen,
 En op het groot gevaarte let,
 Cegrondt op rollen, dat door touwen
 Cedraait, gekeert wordt naar den wind.
 Wat kan de kunst en 't werk vergaderen !
 Wat is 'er 't geen 't vernuft niet vind!
 Hier draajen veel geschaarde raderen,
 Door snelle wieken omgeroert,
 En 't werk werdt speelende uitgevoert.

Dit wonderwerk, dit groot gevaart
 Laat door twee menschen zich bestieren,
 Waar door veel arbeids werdt gespaart,
 enz. enz.

In het begin van 1695 werden de houtzaagmolenaars samengevoegd in een afzonderlijk gilde met 6 overluiden aan het hoofd, door Burgemeesteren en schepenen benoemd op Coeden Vrijdag uit een dubbeltal door de dienenden ingediend. De vergaderplaats was in een vertrek van het Wagthuis aan den Kamper steiger, het Zeeregt genaamd. De zaagmolens werden onderscheiden in greenenhout-, eikenhout- en wagenschotzagers.

Op de veiling van de Atlas R. W. P. de Vries in Dec. 1925 kwam onder No. 1293 voor: Naamen der Overlieden en naamen der gildebroeders en zusters met hunne

merken in het jaar 1776 (3 blz. kl. 4°.), waarin ook de namen van de molens voorkomen.

Ik telde 81 molens, de meeste broeders maalden met één, enkele met 2 molens.

In het jaar 1826¹ trof men nog het zelfde getal van 80 molens, waarvan een 42-tal bij en om de Zaagmolenpoort, nl. 3 bij de Zaagmolenspoort, 1 bij de Haarl. poort, 2 op het Molenpad, 7 op het Kuiperspad, 15 tusschen de Zaag- en de Haarlemmerpoort en 14 tusschen de Zaag- en Raampoort. — Verder een 13-tal tusschen de Raam- en Leidschepoort, 17 bij de Utrechtsche-, en 5 bij de Muiderpoort aan de Zeeburgervaart, en 3 op het Mennonitenpad.

Van die zaagmolens behoorden er aan de firma J. M. Glasbergen Johsz. & Zonen een 7-tal, aan E. van Voorthuizen een 6-tal, aan Claas van de Stadt (een Zaan-dammer van geboorte) een 5-tal.

Er waren nog 4 firma's die met 3, 4 die met 2, terwijl 42 met één molen het Zaagbedrijf uitoefenden.

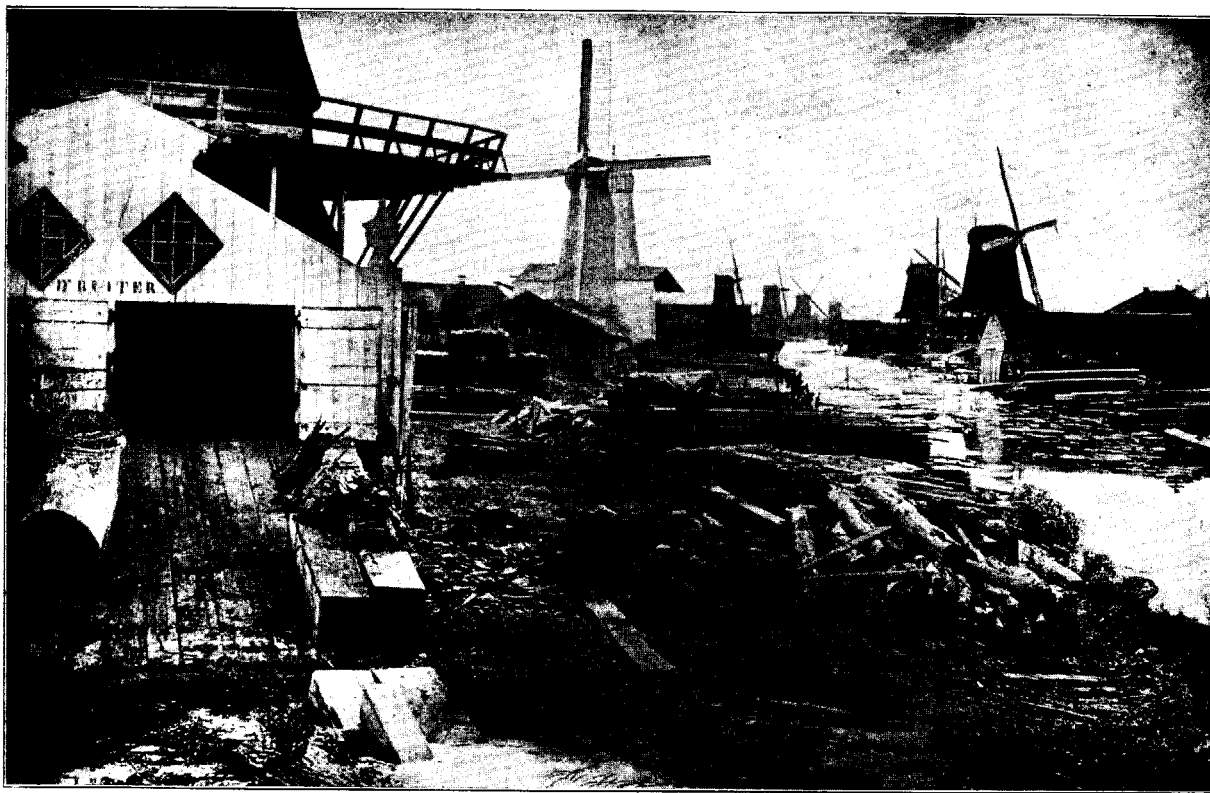
In de Zaanstreek telde men in dien tijd nog ruim 100 zaagmolens, nl. in 1847 nog 106. In 1768 vond men er 134 volgens een staat, waarbij vermeld wordt, dat er sedert 1726 104 waren afgebroken, 3 verbrand, 11 vertimmerd en 2 overgebracht, zoodat men in 1726 er ruim 250 heeft aangetroffen.

Een Zaandamsch houtzager, die in de 19e Eeuw met twee paltrokken en één bovenkruier werkte, vond zich reeds iemand, die in het vak meetelde. De firma's Glasbergen en Voorthuysen, welke het met 7 en 6 molens deden, waren dus firma's van beteekenis.

De meesten van de in 1826 aanwezige molens staan reeds in het Windpachtboek van 1765 genoteerd; enkelen zijn weg, er zijn ook eenigen bijgebouwd, o.a. door Willem van Voorthuysen die 3 Mei 1786 in een request zijn beklag indiende, dat zijn 2 nieuwe molens de Baambrug en de Vreeland, staande buiten de Muiderpoort in 't Rietland bij de proefwerf van het geschut zulk een overlast hadden wanneer het geschut beproefd werd.

Johs. Glasbergen vind ik reeds genoemd in 1775, als betalende het windrecht voor den molen de Koning Salomon, hoewel hij daarvan niet de eigenaar was. Wel is hij in 1792 eigenaar van de Croote Dommekragt buiten de Utrechtsche Poort. Na het herstel van de onafhankelijkheid, toen weder overal in den lande

¹ Almanak voor Kooph. en Zeevaart, uitgeg. door het collegie Zeemanshoop. Namen der Hout-zaagmolens in Amst.

„Opgeschreven ten doode”. De molens aan de Zaagmolensloot — 1880. Links de Ruiters, de Ooievaar, de Sparreboom.
de Bonte Kraai, de Nachtegaal en de Panaal. Rechts de Kieviet, de Arend en Valk.

Photo. (Verzameling C. J. Honig.)

pogingen werden aangewend tot verlevendiging van handel en nijverheid werd te Amsterdam opgericht de Amsterdamsche Societeit van Zaagmolens en handel in houtwaren, waarvan tot directeur werd benoemd Isebrandus Johannes Vollenhoven, met de 4 zaagmolens die aan Jacob Slagregen hadden behoord (12 Sept, 1815), welke molens echter in 1820 en '21 weder in andere handen overgegaan zijn.

De houtzaagmolens kregen in het laatste deel van de vorige eeuw een moeilijk bestaan door de concurrentie met de stoomzagerijen, en evenals in de Zaanstreek sedert de 80er jaren de molens zijn gesneuveld, zal dit ook te Amsterdam zijn geschied, waarbij nog kwam — dat zij de een voor en de ander na het slachtoffer werden van de zich steeds uitbreidende stad.

Op het oogenblik staan nog drie zaagmolens aan de Kostverlorenvaart, nabij de Hugo de Crootstraat, de Otter, de Eenhoorn en het Luipaard, Enkelde Eenhoorn is nog in bedrijf, de twee anderen zijn in verval, één zelfs staat zonder wieken, zich vertoonende als een molenruïne.

Sic Transit! ¹

RASPMOLENS.

De Houthandel was van oude tijden af aan een voornaam bedrijf te Amsterdam, want niet alleen werden van den Rijn en uit de Scandiniafsche rijken en de landen aan de Oostzee de balken aangevoerd, die hier ten lande werden gezaagd, maar er werd steeds heel wat hout in stukken en planken ingevoerd. Dit blijkt o.a. uit de convoylijst van 1667/8 medegedeeld door prof. Brugmans in het prachtwerk Amsterdam in de 17' Eeuw. In deze lijsten wordt alles wat hout is bij elkander genoemd, hoewel alle hout geen timmerhout is. Wij lezen bijv. een invoer van 23.370 pond Califfi 'of Soethout en 1.226.850 pond Japoensch Campechi ende Provenschhout, en 206.700 pond Braziliehout. Dit alles met uitzondering misschien van het Zoethout is verf hout, dat hier ten lande werd gekloofd, gezaagd en gerast om er de kostbare verfstoffen van te maken. Het was een bijzonder harde

¹ De Eenhoorn is gesneuveld. In het Alg. Handelsblad van 31 Aug. 1929 las men: Verleden week heeft D'Eenhoorn zijn laatsten boom gezaagd. De oude getrouwe — men zie de fotopagina — was bouwvallig geworden en herstelling was niet meer loonend, zeker niet op deze windloos geworden plaats. De eigenaars van de houtwerf hebben, noodgedwongen en met spijt, hun terrein verkocht. Er zal een fabriek op gebouwd worden en in September wordt D'Eenhoorn gesloopt.

Dan zal de laatste houtzaagmolen uit Amsterdam verdwenen zijn; men zal zelfs de plaats waar hij gestaan heeft, niet meer herkennen. De tijden zijn veranderd; voor de molens die langzaam, maar fijn malen is in onze samenleving geen plaats meer.

houtsoort, en het was een zeer zwaar werk het te zagen en te raspen, zoodat men deze arbeid in het tuchthuis liet verrichten, dat daarvan den naam van 't Rasphuis ontving. In den gevelsteen boven het merkwaardige poortje op den Heiligen Weg, indertijd de toegang tot het Rasphuis — oudtijds het Klarissenklooster — ziet men o.a. een wagen door wild gedierte getrokken, deze wagen is geladen met verfhout.

Toch was het z.g. houtraspen vroeger een particulier bedrijf.

In de Resolutiën der Staten van Holland staat nl. dat 1588. 16 Nov. Albert de Veer van Amsterdam aan de Staten van Holland en Westfriesland octrooy verzocht voor : „syne inventie van met een Paerdt te breecken Brasilien-hout ende anders” ¹.

Misschien heeft deze onderneming geen succes gehad.

In alle gevallen men kwam in het begin van 1599 overeen met hen, die dit bedrijf in de stad en derzelver vrijheid plachten te doen, zegt Wagenaar ², om dien alleen over te laten aan het Tuchthuis, ter vermeerdering van de inkomsten, hetwelk op 27 Januari van gemeld jaar tot het raspen van verfhout in de stad en vrijheid alleen bevoegd werd verklaard ³.

In de Zaanstreek waar het industriele leven toen begon op te bloeien, en de molenbouw was begonnen, werd een rasp- of verfhoutmolen opgericht door eenen Pieter Jansz. te Zaandijk, die de stamvader is geworden van het later in de papier-fabriek zoo bekend geslacht van der Ley.

De regenten van het tuchthuis of de Magistraat van Amsterdam hebben toen gedaan gekregen, dat volgens Privilegie der Heeren Staten van Holland en Westfriesland in dato 11 Mei 1602, bevestigd en uitgebreid in de jaren 1646 en 1660 aan het Rasphuis te Amsterdam uitsluitend het recht verleend werd al het harde hout, als Sandelhout, Pokhout, Versethout, Geelhout, Roosenhout, Brasiliën hout, St. Martenshout, Sassefras en ander diergelijk hard hout, 't geene tot verwen&c. gebruikt wordt of tot dien eynde naar andere steden en gewesten verzonden wordt, aldaar gezaagd, gekapt en gemalen mag worden, mits dat alles gezond en gaaf hout zij, anders wordt het niet aangenomen.

Buiten het huis mag er geen verfhout geraspt noch gemalen worden in de geheele Provincie van Holland en West Friesland op een zware boete nl. van f 200.—, be-

¹ Zie Elias Vroedsch. van Amst. I, bl. 51.

² Dl. II, bl. 251.

³ Keurb. H. fol. 146.

halve op die plaatsen daar tuchthuizen zijn en niet meer dan voor eigen gebruik.

Bekend is de anecdote, die van den zwaren arbeid in het Rasphuis wordt verhaald.

Een bovenlander was wegens de een of andere oorzaak in het tuchthuis te land gekomen, de tuchtmeester richtte tot hem het woord, en hij antwoordde, schouderophalend: „Was soll ich sagen!”

„Brasiliehout sal je sagen! gaf de tuchtmeester toen terug.

De sterkste gasten werden tot het raspen gebruikt, raspende ieder paar met een twaalf dubbelde zaag „daaghs met boeyen aan de beenen, staande ten meesten deele naakt”¹, gewoonlijk 50 pond; de zwakkere om te kappen; gekapt zijnde, wordt het naar den molen gebracht, en daar met water klein gemalen; gemalen of geraspt zijnde werd het in zakken gedaan, gemerkt met het stadswapen en zoo in den handel gebracht.

Met den eigenaar van genoemden molen te Zaandijk, die 12 Febr. 1605 inmiddels verkocht was aan Maerten Arisz. aldaar, voor 750 carolus gulden en die toen genoemd werd een brijszijlienhoudtmalersmoelen, werd toen overeengekomen, dat die molen ook voor het tuchthuis zou werken; en op die wijze is het mogelijk geweest, dat die Zaansche molen kon blijven bestaan.

Wij lezen in het bekende werk van Bontemantel 1656. 25 Nov., dat aan regenten van het tuchthuis bij autorisatie van Burgemeesteren toegestaan is een moolen te doen maecken om het hout te breecken, dat niet door het raspen can gebroocken worden, 't welck bij accoort door een wintmoolen tot Sardam is gedaen, welck nu ingetrocken sal worden.” Met Sardam (= Zaandam) wordt bedoeld Zaandijk.

Toch is de betrekking met dezen Zaandijker molen aangebleven, want 25 Maart van 1669 zonden H.H. Regenten 2 afgevaardigden met den notaris Cael van de Koog naar dien molen om het Campechehout te inspecteeren, 't welk daar vermalen werd; misschien ook was het om het malen te constateeren als in strijd met het privilegie van het tuchthuis.

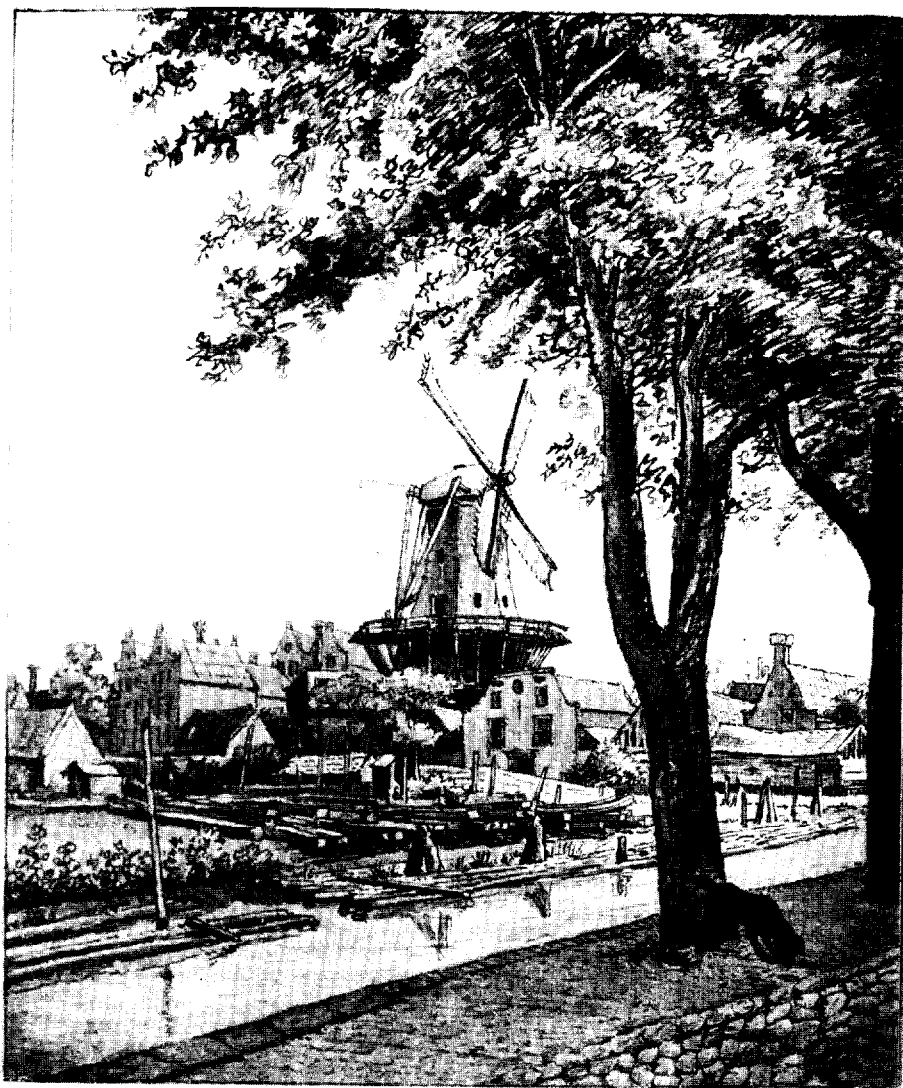
Op hun vraag antwoordde de molenaar: „Wij moeten noch wat malen, want de molen moet na paschen wegh, dit moet er eerst deur”².

Werkelijk is de molen spoedig verdwenen.

Een Zaansch koopman, Claes Arisz. Caescoper, een mijner voorouders, die een

¹ Fokkens, bl. 278, waar ook een prentje van dit bedrijf, maar de teekenaar heeft de kluisters weggelaten.

² Proth. notaris W. J. Cael.

De Binnenmolen van het Rasphuis aan den Amstel, gezien van de Nieuwe Prinsengracht.
Teekening in sepia van G. Lambert. (Verzam. J. v. Eck.)

dagboek hield, schrijft daarin : 1669 21 majus „Jan Josepsz. doot gevallen van de parselij moole, die doe afgebrooke werd”. (Parselijmoole = Brasiliemolen.)

De nieuwe raspmlen van het Tuchthuis werd gebouwd aan den Amstel, waar nu het gebouw Carré staat, en heette de Eendracht, maar was meer bekend als de B i n n e n m o l e n, toen later nog twee raspmolens ten behoeve van het Rasphuis werden gebouwd, een aan de Kostverloren vaart of Nieuwe Wetering, niet verre van den Overtoom aan de z.g. Baarsjes, de B u i t e n m o l e n genoemd, en een derde bekend als de Nieuwe Molen.

Van deze drie molens bestaan gekleurde teekeningen, gesigneerd: Na 't leven getekent door J. C. de Visser, 1813 ¹, volgens overlevering een gedetineerde, die deze teekeningen voor heeren regenten maakte.

Het Rasphuis, dank zij haar privilegie van A" 1602 kon dus het verfhout raspen voor de gansche provincie van Holland, en de Zaanstreek van haar eenigen molen beroofd moest ook te Amsterdam terecht komen.

Dat dit geschiedde bewijst het volgende te vinden in de protocollen van Notaris H. IJ. Spaens te Zaandijk. Acte 8 Aug. 1661, dus nog vóór het afbreken van den Zaandijker molen, waar op verzoek van Adryaen Cerritsz. van Someren eenige personen van Zaandijk verklaren, dat in 1654—'56 „seeckere groote quantiteyt van geel hout ende meerdere andere soorte van hout hem requirant toecomende, gezonden zijn „goed ende puyck” naar Amsterdam an het rasphuys om deze te laten cappen”, hetwelk heel bedorven teruggekomen is „gans onbequaem, ende tot schade van den requirant”.

Toch schijnen er verfmolens opgericht te zijn geworden, ² en later is de verfmalerij een aanzienlijk bedrijf geworden in de Zaanstreek.

In 1726 stonden er meer dan 30 verfmolens, die hout vermaalden, en ook krijt.

Er waren firma's die met meerdere verf- en krijtmolens soms met een 7-tal het bedrijf uitoefenden, zooals die van

Heyme Vis en Simon Schoen te Zaandam, beide nog bestaand.

| Mededeeling van den heer J. van Eck. Deze molens komen niet voor in het Windgeldboek, omdat zij blijkbaar vrijgesteld waren van het betalen van windgeld.

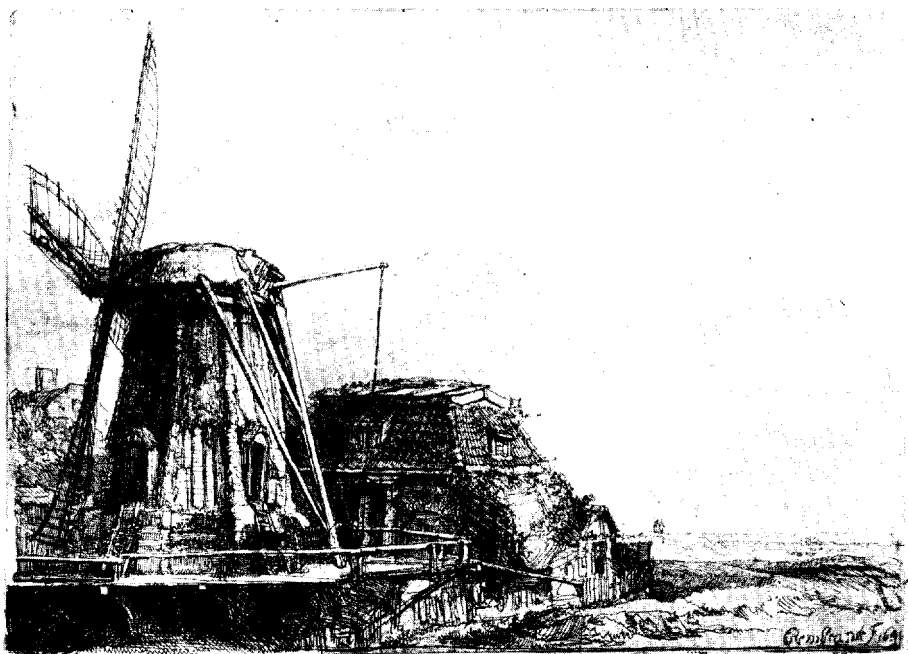
² 1670, 25 Aug. verklaert Klaes Jacobsz. van Saendijk, Schipper ende Koopman ordinaris op Amersfoort, dat hij eenige jaren herwaerts knecht is geweest van Tobyas van Doorning, Koopman tot Amsterdam op syn molen de Kat doemaels wezende een verwmolen, staande tegenover Saandijk Inden banne van Oostsanen. (Proth. Not. Spaens, Zaandijk).

Storm van Bentem & Kluyver te Koog a/d Zaan, opgelost in de firma Jan Dekker te Wormerveer .

Kuyper te Wormer, later te Zaandijk, voortgezet door Latenstein.

ZEEMMOLENS.

Prof. Brugmans zegt in het werk Amsterdam in de 17^e Eeuw, bl. 212: Behalve door houtzaagmolens werd het landschap om Amsterdam natuurlijk ook gestof-

De tweede Zeemtouwers- of Kleine Stinkmolen op het Passeerderbolwerk. Ets van Rembrandt, 1641, vroeger foutief bekend als de molen van Rembrandt's vader bij Leiden (Verzam. Kon. Oudh. Genootschap).

feerd door korenmolens, runmolens, zeemmolens, oliemolens, enz. Ik moet eerlijk bekennen, dit voor het eerst lezende, niet te weten wat Zeemmolens waren. Op dezelfde bladzijde was een Seemmolen afgebeeld naar J. C. Visscher, A" 1631; het is een bovenkruier en doet, zonder schuren zijnde, geheel aan een watermolen denken.

Ik vond later in het proefschrift van Dr. W. van Ravesteyn, Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de 16e en het eerste kwarteeuw der 17e Eeuw (bl. 121), dat de zeemleerbereiders in 1621 voor 't eerst een ordonnantie kregen, geamplieerd in 1640, waaruit blijkt dat dit gilde werd gevormd door Spaens leerbereiders en leertouwers, mitsgaders winkeliers in lederwaren, waarbij in art. 2 gesproken wordt over degenen „die de molens gebruikten om leer daarop te laten bereiden”.

Het zeemen werd ook leertouwen genoemd, het touwen van leder is een bewerking om het soepel te maken onder toevoeging van olie of traan. ¹

Deze molens, eigenlijk zeemtouwersmolens geheeten, stonden als eerste en tweede, respectievelijk op de bolwerken Nieuwkerk en Osdorp.

Het bolwerk Osdorp heette vóór omstreeks 1660 het Passeerder bolwerk; de molen daarop is in 1614 gesticht en was oorspronkelijk een volmolen. Zie blz. 113. In 1636 behoorde hij aan het Zeemtouwersgild, dat toen het windrecht ontving. Hij is afgebeeld op de beroemde ets van Rembrandt, uit het jaar 1641 vroeger foutief bekend als de molen van Rembrandt's vader bij Leiden. ² De molen is een bovenkruier met zwichtstelling, van anderen van steen gebouwd met aardige vooruitstekende portieken als ingangen.

Zooals bij het grootere bedrijf van het Huidekoopersgild met zijn leerlooierijen was het zeemen geen bedrijf, dat uitmuntte door heerlijk parfum.

Evenals te Koog het pad, waar een paar leerlooierijen gevestigd waren, door de burgerij den Zondagschen naam van Schipperslaan steeds verwisseld werd met Stinkpad, zoo noemden de Amsterdammers deze eerste en tweede zeemtouwersmolens, de Groote en de Kleine Stinkmolen, en aldus staan zij ook officieel in de Registers genoteerd.

In het begin van de 18e eeuw hield het Zeembereidersgilde op te bestaan, nadat het bedrijf teniet gegaan was. De overgebleven gildebroeders van het gilde zijn in 1711 naar Zutphen vertrokken, ³ en de molens werden den 23 October van dat jaar met consent van Burgemr'n voor f 4000 verkocht aan Cornelis van Liesvelt,

¹ C. Visser, deelt op bl. 50 van Onze Hollandsche Molen Tweede Reeks, een versje mee, dat op een Haaremsche Zeemmolen heeft gestaan, waarin een vergelijking wordt gemaakt van het touwen van zeemleer met den beul van Haarlem.

² F. Lugt. Wandelingen met Rembrandt, 2e dr. bl. 77, afb. No. 36.

³ Wagenaar Deel II bl. 457.

brouwer in 't Roo(de) Hart en Nicolaas Noppen brouwer in de Witte Star, die ze toen tot moutmolens hebben ingericht, en tevens hebben gepoogd de molens te herdoopen in het Roo hart en de Star. ¹

RUNMOLENS.

Ter Couw noemt voor Amsterdam als een bloeiend bedrijf de looierij en wat daarmede in betrekking staat, en hij herinnert aan de Huidenstraat en de Runstraat.

De overlieden van het Huidekoopersgild ontvingen 13 October 1636 het recht van den wind voor 2 runmolens.

De huidenkoopers, de leerlooiers en de schoenmakers vormden tezamen één gilde; waarvan de oudste keur is van 10 Juni 1475; en het werd toen alleen Schoenmakers-gild geheeten, omdat de schoenmakers ook huidenkoopers en looiers plachten te zijn. ²

In een ordonnantie voor de Armenbos van het Schoenmakersgild van 1654 wordt in art. 5 uitdrukkelijk vermeld dat de inkomsten van den runmolen niet mogen worden gebruikt voor de armenbos, maar dat dit inkomen „blijven sal aen 't gilde tot reparatie ende onderhoud van de voornoemde runmolen”; in 1670 werd bepaald, dat het inkomen ook mag dienen voor de armenbos ³.

Hier wordt dus van één runmolen gesproken, ook Wagenaar ⁴ maakt melding van slechts één runmolen, waarop de schors tot run gemalen werd, welke molen stond aan de oostzijde van den Amstel, bij den Omval.

In een stuk over de windpacht van het jaar 1654, hetzelfde jaar van de zoeeven-genoemde ordonnantie staat ook slechts één „rinmolen” ten name van de Deeckens en gildebroers van 't Schoemaeckers- en Huydecoopersgilde tot Amsterdam, waarvoor in geen 20 jaren de windpacht was betaald, evenals voor een korenmolen, ook staande over den Amstel, en de voorsz. deeckens en gildebroers toebehoorende. Blijkbaar was, misschien door achteruitgang van het bedrijf, één molen voldoende gebleken, en de andere tot een korenmolen ingericht om te verhuren.

Er bestond in datzelfde jaar 1654 nog een runmolen, staande binnen de Reguliers-poort, voor wien vanaf 1616 geen windrecht was betaald.

¹ Gr. Mem. Deel IX. bl. 132 en bl. 255.

² Wagenaar, Deel II, bl. 456.

³ Brouwer Ancher, Gilden, bl. 115.

⁴ Deel II, bl. 457.

Eigenaars waren de kinderen van Evert Reyersz. en **Cornelis** Chysbertsz.

Verdere lotgevallen van **dezen** runmolen zijn mij **niet** bekend.

De **molen** van het **Gilde aan** den Omval had een zekere vermaardheid.

Hij is veel **malen** afgebeeld o.a. door Rembrandt en in Willink's Amstellandsche Arkadia ¹; naast den **molen** staat een herberg met een molentje in den gevelsteen boven de deur.

Hier was nl. meestal het eindpunt voor de zeilliefhebbers, die met hun boeiers en jachten de Amstel opvoeren; ook was hier de finish bij het Admiraalzeilen ².

Willink's Arcadia verscheen in 1737, Wagenaar zegt in zijn standaardwerk **over** Amsterdam, waarvan het tweede deel in 1765 het licht zag:

„Doch deze **molen** is al voor veele jaaren verkogt” en toen **gesloopt**(?)

Maar de herberg „het Molentje” zal ten dienste en genoegen van de heeren zeilers het wel langer hebben uitgehouden.

In de Zaanstreek zijn mij **niet** meer dan drie runmolens bekend geworden, een te West-Zaandam **aan** de Rietvink, en ook de Rie t vin k genoemd, een andere te Oost-Zaandam, de Grauwe Gans, **aan** de Zaan tegenover Zandijk, en de derde de Val k **aan** de Nauernasche **Vaart** te Assendelft .

MOUTMOLENS.

Eenige **malen** zijn ter sprake gekomen de moutmolens. In het 2de deel van Wagenaar wordt **over** mouterijen gesproken ten dienste van de brouwerijen, die te Amsterdam bestonden. Met deze mouterijen, waarvan het getal in 1765 te Amsterdam omtrent 20 beliep, wordt iets anders bedoeld dan met moutmolens, want in het boek der Windpachten vind ik **niet** meer dan 8 **moutmolens**, nl.

de Hooiberg op het bolwerk Slotermeer

het Roode hart of de 2 harten op het bolwerk Nieuwkerk.

de Star op het bolwerk Osdorp

de Liefde op het bolwerk **Sloten**,

benevens de Koe en het Schaap, beide buiten de Haarlemmer Poort, de moutmolen op Uilenburg boven de brouwerij de Wereld en die der brouwerij van de Diakonie bij de Amstelsschutsluis.

¹ Lugt, Wandelingen, 2e dr. bl. 96 en afb. 60 en 61 en Willink, Deel I (1737). bl. 87.

² Ter Gouw. Amst. Kleinigheden, hlz. 180. Zie ook Dez. Amsterd. oorspr. Namen. II, 159.

In de lijsten van molens uit de 17e eeuw trof ik de benaming moutmolen niet aan. De Koe wordt echter reeds in 1636 vermeld.

1669, 15 Mei, draagt Cerrit van Enst op aan Jan Willemsz. Hogeboom, molenaar, een halve wint grutmolen, daarmede men nu mout zal mogen malen, met het zuidelykste huis daar aan behorende, staande op 's Stads land over de Wetering over het Boeresluisje. De kooper neemt ten zijnen laste de helft in de erfpacht groot f 20 voor de achtste penn. en de helft in 3 gld voor de windpacht, welke aan de Stad moet betaald worden ¹.

In 1711 kochten de eigenaars der brouwerijen van de Star en het Roode Hart de 2 buiten gebruik geraakte zeemtouwersmolens.

1741, 12 October verbrandde gedeeltelijk de moutmolen he t S c haa p en den 26 October werd aan de eigenaars, de Wed. Jan Schotvanger & Co., vergund dezen molen „te vernieuwen met deszelfs huizinge en 2 knechtswoningen”.

Op het einde der 18e eeuw was de rol der moutmolens voor een groot deel uitgespeeld, wegens den achteruitgang der brouwerijen.

1793, 1 Nov. krijgt nl. Catharina Schotvanger wed. Cornelis Prins, eigenares van den molen het Schaap, vergunning dien moutmolen in te richten tot een tarwemolen. Tien jaren te voren, 1783, 18 Sept., was aan Jan Mouw, molenaar van de Koe een zelfde vergunning gegeven. En uit het jaar 1811 (13 Dec.) vond ik een Declaratie, geteekend door de wed. van Grieken, dat de molen de Twee harten op het bolwerk Nieuwkerk, toebehoorende ten dier tijd aan de Heeren Jan Baptist Thijm & Comp. vanaf den jare 1795 buiten staat is geweest te kunnen malen en dat zij vanaf dien tijd op haren molen de Lie f de ten dienste van gemelde heeren voor de brouwerij het Roo hart had gemalen. De molen 't Roo hart was toen reeds afgebroken, nl. in het laatst van Augustus van 't jaar 1808. Ook voor de Star is in 1797 voor het laatst de windpacht betaald, waarna de afbraak spoedig is gevolgd.

Van den moutmolen op Uilenburg, boven de brouwerij de Wereld, eigenaar Jasperus Six, tenminste in 1765, wordt vermeld in het Windgeldboek, dat hij is afgebrand in 1796, met de toevoeging: „en zo lang dezelve niet weder werd opgebouwd is deselve van 't bovenstaande Windgelt ontslaagen”.

Het is mij niet bekend, dat in de Zaanstreek moutmolens hebben bestaan. Wel staat in de Brandkroniek door N. van Pomerén uitgegeven: 1741, 12 October ver-

| Kwijtsch. 00, bl. 248 vo.

brandde te Westzaan de Moutmolen, maar dit is een **abuïs**, want dit was een Amsterdamsche moutmolen, nl. het Schaap, staande buiten de Haarlemmerpoort.

OLIEMOLENS.

De olieslagerij is reeds een oud bedrijf in de stad Amsterdam en behoorde in de middeleeuwen tot een der meest belangrijke bedrijven, zegt Dr. v. Gelder ¹.

Een keur van 6 Maart 1501 zegt „dat niemand na 10 Mei van dat jaar olie zal mogen slaan, dan buiten de uiterste stedegracht op boete van 4 **℥** 's Heerengeld, en dat alle aanwezige oliemoolens na ultimo Mei moeten weggenomen worden op boete van 50” ².

Het is de vraag of dit windmolens zijn geweest of rosmolens, evenals de oliemolen, die aan Jan Martensz. Merens en Ceertruyd Andries Boelens te Amsterdam behoord heeft. „Hebben gewoond en zijn overleden beiden in 't huys, dat Oetjes is toebehoorende, daar een olymolen gehad hebben”. Zij stierf 15 Oct. 1544, terwijl haar man ³ een dertien jaar eerder was overleden. In 1562 (Keur Volders, 11 Dec.) wordt genoemd een **Adriaen** Gerytsz. Olislaeger.

Van de eigenlijke Amsterdamsche windolliemolens kan ik weinig mededeelen.

Op de lijst van 1654 van de molens achterstallig gebleven in 't betalen van windpacht komen er 2 voor, nl. een staande buiten de Heiligewegspoort, behoorende aan **Pieter** en **Mathys** de Bos gebroeders, 38 j. schuldig gebleven vanaf 1616 à **f** 3.10.— en een staande buiten de Regulierspoort, behoorende aan **Cornelis** Jacobsz. Smit, 23 j. schuldig gebleven vanaf 1631 à **f** 4.1 0,—

1636, 13 October werd het windrecht vergund aan Jan de Coyer „Inden namen & ten behouven van 't molenaersgildt” voor de Roode Olymolen, staande op de Wetering.

In het Windpachtboek van 1765 komt geen enkele oliemolen meer voor.

Toch zijn er in de 17e en 18e eeuw te Amsterdam nog olieslagers of bezitters van oliemolens geweest. 1677, 5 Aug. koopt Sr. Warnaar van den Bergh, coopman tot Amsterdam voor **f** 2748 van Dirck Cornelisz., coopman tot Zardam een wel geconditionneerde agtkante olymolen aan de Nieuwevaartsdijck bij Nauwertna (Veylboeken van Westzaandam). En in 1684 koopt **Cornelis** Cornelisz. Plemp te Amsterdam

¹ Huisel, Maatsch. Leven onzer voorouders, Deel II, bl. 269.

² Keurboek B, fol. 51.

³ Cenealogie Merens in Maandblad Ned. Leeuw 1912, kolom 270 en Elias Vroedsch. I, bl. 241.

van eenige Koogers de enkele oliemolen het Kloen op de Delft de Assendelft. (Prot. Schep. Ass.).

In de Zaanlanden zijn na de zaagmolens de oliemolens het talrijkst geweest. Reeds in de tweede helft van de 17e eeuw vereenigden zich eenige eigenaars van oliemolens tot een onderlinge verzekering van hunne molens tegen brandschade, doch eerst in 1733 gelukte het een brandcontract op te richten van alle Zaansche oliemolens te zamen, met inbegrip van een oliemolen te Purmerend en een te Alkmaar, nadat reeds in 1727 een dergelijk contract voor verzekering der ladingen, zijnde de koopmansgoederen, was gesloten. De Alkmaarsche molen behoorde aan den heer Willem Winder, koopman en burgemeester in die stad. Deze werd ook benoemd tot overman of gecommiteerde, evenals de heer Pieter Meurant, koopman te Amsterdam ¹, die met zijn oliemolen de 3 0 1 i e v a t e n te Oostzaan in gezegd contract deelnam, tot een bedrag van f 3000, nadat hij in 1727 ook reeds deelhebber was in het contract voor de ladingen, waaruit blijkt, dat hij niet alleen eigenaar, maar ook fabrikant was. Hij is het gebleven tot aan zijn overlijden. 8 Mei 1752 werd hij als gecommiteerde vervangen door Pieter Peyt van Oost-Zaandam, die ook eigenaar van zijn molen was geworden.

Aan dit contract namen bij de oprichting deel 86 molens, terwijl spoedig nog een 10-tal volgden. Later volgden meer van nieuw gebouwden, zoodat in 1795 het hoogst getal van 148 oliemolens was bereikt, te samen verzekerd voor ruim 600.000. Daarna daalde dit cijfer geleidelijk, maar in 1878 waren toch nog 101 oliemolens in het contract verzekerd; in 1900 was het getal geslonken tot 36 en in 1912 bij de ontbinding van het contract waren er nog slechts 8 molens overgebleven (met vijf stoomolieslagerijen).

Bij de oprichting werkten de meeste olieslagers slechts met één oliemolen, een elftal met 2, een achttal met 3 en één firma, nl. Dirk Kluys & van Elsland, met 8 molens.

In den loop der tijden verminderde het aantal van hen, die met één molen werkten allengskens, en traden er grootere firma's op als Taan en de Vries te Zaandam, Honig te Koog. Vis te Zaandijk, Vas te Wormerveer e.a.

Omstreeks 1820 was de grootste olieslagersfirma Claas Honig & Zoon te Koog

¹ In het Proth. van notaris Willem Cael te Koog wordt in een acte van 22 April 1679 melding gemaakt van het slaan van 30.000 koeken door Stoffel Baertsz. Veen. olieslager op de Coogh voor rekening van David Marant, coopman en factor te Amsterdam, die wel een voorvader van Pieter Meurant zal zijn.

met meer dan 20 molens, Evert Smit aldaar met 20, Vas & Co. te Wormerveer met 12, (in 1799 met 15), Jan Nan & Co. te Zaandijk met 11, Jacob Vis & Co. aldaar met 8, Claas Taan & Zonen te Zaandam met 7 molens, enz.

Ook op het einde van de 18e eeuw was de firma Alberdingh van Amsterdam bezitter van een oliemolen te Zaandam en omstreeks 1880 bezat de Amsterdamsche firma de Boer een paar Zaaansche oliemolens.

Intusschen is het wel vreemd, dat de olieslagerij, vóór de 17e eeuw een zoo belangrijk bedrijf te Amsterdam genoemd, sedert zijn waarde heeft verloren en voor de stad is te niet gegaan.

VOLMOLENS.

De volmolens waren een nevenbedrijf van de aanzienlijke nijverheid van de laken-
nering of de draperie, reeds vanaf de middeleeuwen ook te Amsterdam met ijver
beoefend en die wel eens de hoofdnering is genoemd. Zoo noemt de Keure van 1618,
6 Januari de lakenhandel een der voornaamste neeringen waardoor God almachtig
deze stad gezegend had ¹.

Bij de lakenbereiding was het werk van het vullen der lakenen een onderdeel.
In den aanvang was dit natuurlijk handenarbeid of *liever voetenarbeid*, maar in het
begin van de 17e eeuw werden molens tot dit werk opgericht, welke het eerst in
Engeland zijn gebruikt ².

Het vullen of vullen was de bewerking van het gewezen laken dat nog een vrij
los weefsel vertoonde, wederom te ontspinnen, weder ruig te maken en zodoende
vast in elkander te werken en de noodige dichtheid te geven.

In den ouden tijd woonden de vulders langs de Noordzijde van den Heiligenweg
met hun erven loopende tot de zg. Vulderssloot, die in den Singel uitliep en in
1650 is gedempt. Deze woningen waren van stadswegen gebouwd en er waren
ordonnantien daaromtrent gemaakt voor de bewoning, evenals voor het zindelijk
houden van de sloot, waarvan het water voor de vollerij benuttigd werd; ook werd
gebruikt een vettige stof, zeep, boter, urine en verder ook een kleisoort, de zg.
vulaarde.

Het is Marten Hendriksz. Spiegel, die 1614, 14 October van de stad een molen-
werf huurt voor f 42 's jaars in het Passeerdersbolwerk, omtrent de lijnbaan van

¹ Wagenaar, Deel II, bl. 438.

² Brouwer Ancher, Gilden, bl. 210. vgl. Driessen. Reizen der de la Courts, bl. 116 (Allart de la Court, 1710).

Willem Ameland, buiten den Jan Roodenpoortstoren, om daarop een vulmolen te zetten en het volgend **jaar**, 1615, 14 October, huurt hij bij dezelfde lijnbaan voor *f* 24 's jaars nog een molenwerf voor hetzelfde doel.

1620, 13 Nov. krijgt **Paulus** Ras vergunning een stuk land te huren om daarop een vulmolen te plaatsen, ten Westen van 't bolwerk Diemermeer, en die gedurende 12 jaren te laten staan ¹ en 1626, 13 **Maart** krijgt Jan Jansz. van Oldenburgh, wollen-lakenvulder, een zelfde vergunning tot oprichting van een volmolen op een stuk land aan de Westzijde van den Amsteldijk naast de Cr oene mo 1 en en voor de **plaat-sing** van een woning daarbij ².

Nog vond ik vermeld dat in 1636 aan Lucas Jansz. Bollert windrecht vergund werd voor zijn vulmolen, staande op het Otterspad, en dat in 1654 Juriaan Lievensz. Valckenburch een volmolen bezat, staande buiten den Kleine Overtoom (dus buiten de 100 gaarden), waarvoor van 1638 af geen windpacht betaald was.

In het in 1916 verschenen familieboek „La famille del Court van Krimpen”, wordt op blz. 94 vermeld, dat de refugie Servais del Court een volmolen bezat, in 1649, staande nabij den Overtoom, naar welke plaats de **oude** Heiligeweg vanaf de poort liep even bewesten de thans bestaande en in 1658 aangelegde Leidschestraat; langs dien ouden weg was een **vaart** gegraven. Aan die vaart en bij den Overtoom is in het eerste deel van de 17e eeuw een **echt** industrie-stadsdeel ontstaan met belangrijke katoendrukkerijen, windmolens en kruitmolens. Deze kruitmolens waren rosmolens ³.

De naam van den schilder Ruysdael is ook verbonden aan de Amsterdamsche molens. Er bestaat een teekening $\pm$ 1650 van hem, waarop men behalve de ververij van Mevrouw Anna Wijmer, weduwe van Jan Six, een drietal molens (standerds) ziet, met de Heiligenwegpoort op den achtergrond, en de **molen** op het eerste plan zou dan de **molen** van Servais del Court zijn.

In 1620 was te Leiden, met de beroemde lakennering, voor 't eerst een volmolen gebouwd, weldra door meerderen gevolgd, want de Leidsche Regeering wakkerde de oprichting aan door het uitloven van premies en wel niet minder dan *f* 600 ⁴. Del Court noemt van de windmolens het bezwaar, dat de bewerking geen voortgang kon hebben wanneer er windstilte ontstond, en menigmaal **dacht** Servais del Court

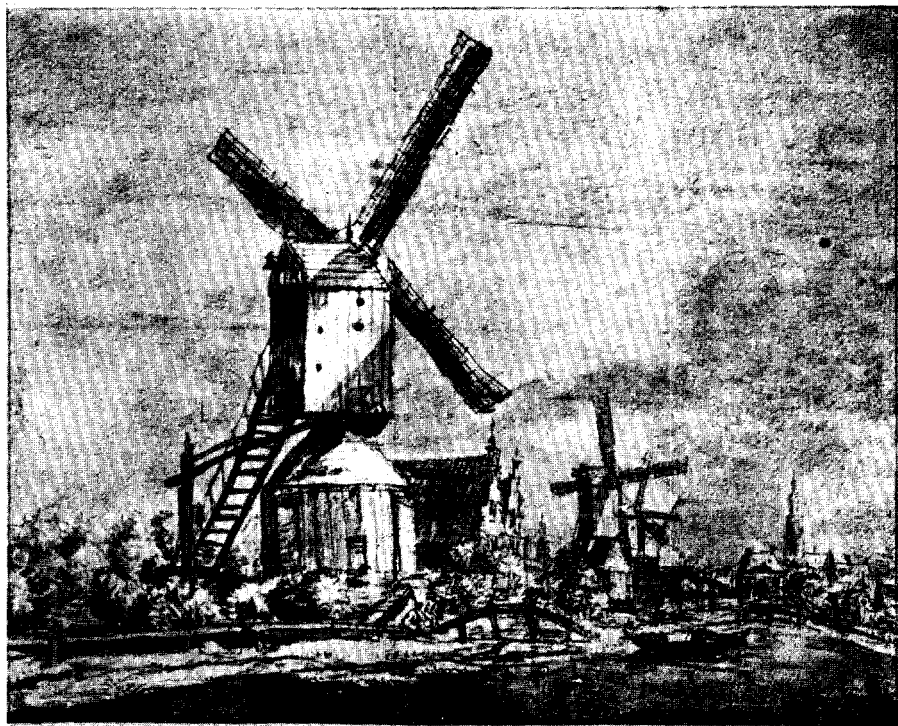
¹ Stadschepenkennis IX, bl. 20.

² Stadschepenkennis IX, bl. 21 vo.

³ Zie **Wagenaar**, Dl. II, bl. 490.

⁴ **Y. Gelder** in Huiselijk en Maatsch. Leven van onze voorouders, Dl. II, bl. 302.

met weemoed aan „ses collines’ Wallonnes, ou les ruisseaux rapides et les moulins à eau rendaient les drapiers indépendants du vent et leur donnaient en outre une eau très pure, bien supérieure à celle de Hollande, pour le lavage des toisons”. De lakennering heeft zijn ups en downs gehad, bloei en achteruitgang elkaar af-

De molens tusschen Overtoom en Heiligewegspoort met op den voorgrond de volmolen van Servais del Court en op den achtergrond de Heiligewegspoort.

Teekening in 0.1. inkt door Ruysdael. — 1650. (Verzameling Kon. Oudh. Genootschap).

wisselend, maar in den aanvang van de 18^e eeuw was de totale achteruitgang voor Amsterdam reeds te zien. Ao. 1748 stierf de laatste lakenwever, hoewel de lakenbereiding en de lakenververij nog van eenig belang bleven. Met het verlopen der lakenweverij zijn ook de vullers naar elders verhuisd.

De hier voor genoemde volmolens zijn in den loop der tijden uit Amsterdam

verdwenen, in de eerste plaats door de uitbreiding van de stad. Het blijkt ook dat Amsterdammers belangen hadden bij en aandeelen in de Zaanse volmolens. Jan Oets, coopman tot Amsterdam verkoopt 23 Juni 1671 den volmolen de W e v e r t e Koog aan de Zaan, met zeilen en gereedschap voor f3240. (Veylboecken van Westzaandam).

In 1765 stonden er nog 2 volmolens, nl. de Halve Maan aan de Kost-verloren vaart of Nieuwe Wetering, reeds in 1668 genoemd en waarvoor nog in 1806 het windrecht is betaald en een, genaamd Tilburg, later (1818) verdoopt in de Jonge Nicolaas, staande aan de zelfde vaart, waarschijnlijk gebouwd in 1760¹.

Er werd nl. in 1784 voor het eerst het windrecht betaald en toen voor 23 afgeloopen jaren. Wagenaar noemt slechts één volmolen daar ter plaatse². Beide molens behoorden vanaf ± 1800 aan Nicolaas van Bleyenburgh. De Halve Maan werd in 1812 bij executie verkocht en toen afgebroken.

In de Zaanstreek zijn ook verscheidene volmolens geweest, die voor de lakennijverheid in de steden, ook voor Leiden, werkten³.

Maar op het einde van de 17e eeuw zijn er eenige ingericht tot andere doeleinden, vooral tot papiermolens. In 1726 stonden er nog 7 à 8 en in 1768 nog slechts 5, want 2 of 3 waren wederom tot andere doeleinden vertimmerd.

Hieruit blijkt wel, dat toen in de Hollandsche lakennering stilstand en achteruitgang was en er in de papiermakerij een opbloei kwam met vooruitzicht op een hoopvolle toekomst!

DE PAPIERMOLENS.

Van papiermolens te Amsterdam heb ik niets anders gevonden, dan dat er een moolentgen stond op de thuyt buiten de stad, en wel buiten de 100 gaarden aan

¹ Van een dezer molens was een teekening door J. Cats, 1790 in de coll. Langenhuysen.

² Wagenaar II, 440.

³ Proth. Notaris H. Y. Spaens, Zandijk 1666. [7 November. De eersame Symon Jansz. (Honich) out omtrent 46 Jaren jegenswoordig papiermolenaar op de Kooch, ende voor desen gheweest laeckenvolder op de volmolen ghenaemt de Hobbesack staende tot Sanddyck voorn., welke verklaart ten requysijtje van Leendert Wilmsz. Schermers., bewinthebber ende admenystrateur van de gemelten volmolen, dat de requirant nog deugdelijk is competerende van eenen Ysack Star laeckenkoopman ende trapier woonagich tot amstere dam eenen Somma van 130 caroly guldens ter cousye van ghevolde laeckenen, dien hij comparant in den Jaere 1655 en 1656 voor den voorsz. Ysack Star In de voorn. volmolen heeft gevolt.

Jan Hansz. pad, „'t welck stoff **maelt** van **dick** pampier”, behoorende aan Hendrik van Santen van 's-Hertogenbosch. De windpacht bedroeg *f* 2, maar was sedert 1616 niet betaald; in 1654 bestond het molentje reeds niet meer. Wel bezaten Amsterdammers soms aandeelen in de Zaausche papiermolens, zooals uit het volgende blijkt:

1682, 23 Januari Vincent Pietersz., coopman tot Amsterdam presenteert te verkoopen $\frac{2}{3}$ parten in een extra ordinaris wel beboude witte papiermolen (nl. een molen waarop wit papier werd gemaakt) staande bij den Hoogendijk tot Zardam genaemt de Zwarte Walvis, gaande gehouden door Symon Jansz. Out, waarde $\pm$ *f* 2800 (S. Lootsma, aant. uit Veylboeken van Westzaandam).

Zooals bekend was de Zaankant beroemd door zijn papiermakerij. Men heeft er omtrent een 50-tal molens gekend, die zoowel het wit papier, als de grauwe blauwe en basterd soorten maakten.

TABAK-, SNUIF- EN CHOCOLADEMOLENS.

Er stond een snuifmolen buiten de Sint Anthonispoort, waarvan in 1663 Isaque de Campos „admeinystrateur over 't malen van snuyfftoeback” eigenaar of directeur was.

Hij ging den 9 April met Gerrit Cornelisz. van 't Hoff, woonachtig op de Coogh, een contract aan om voor hem op genoemden molen „snuyfftoeback” te malen, op conditie dat hem betaald zal worden voor ieder pond fijn gemalen toeback 10 stuivers, iedere maand af te betalen; hij mag malen ieder week tot Vrijdachs de son onderganck toe” en weder te beginnen „Sondach met sononderganck”; hij mag niet vertrekken naar de Zaan zonder consent van de Campos als om de tweede week Vrijdagsavonds en mag dan wonen in een huisje op de Kerkstraat te Zaandijk, dat aan de Campos behoorde, zoolang hij in zijn dienst is ¹.

Verder vind ik melding gemaakt van een snuifmolen op 't Oetgenspad, 2 April 1798 gekocht met huis en erve voor *f* 2200.— door Juriaan Blooker en Jan Barendsz, die toen voor verfmalery werd gebruikt. Een zoon van eerstgenoemden, Johannes Blooker, heeft eerst in dien molen wederom snuif gemalen en werd later in compagnie met zijn broeder Cornelis oprichter van de firma J. en C. Blooker, waarbij het molentje in een chocolademolen werd veranderd; het zal wel door het continentaalstelsel van Napoleon zijn, dat het snuifbedrijf is prijsgegeven, evenals met eenige snuif- en tabaksmolens in de Zaanstreek is geschied.

¹ Prot. Notaris H. Y. Spaens te Zaandijk.

In 1856 werd de windmolen der Blooker's van stoomkracht voorzien, tot het gebouwencomplex in 1884 door brand geheel werd vernield ¹.

Het **chocolademolentje** van de firma F. Korff & Co. stond aan den Spaarn-dammerdijk en zal wel hetzelfde perceel zijn als het in het Windgeldboek genoemde **Mostardmolentje** buiten de Haarlemmerpoort aan den Hoogendijk, dat bij eenige uitzondering **niet** meer dan | gulden 10 stuivers aan windpacht behoefde te betalen. In 1804 wordt als eigenaar vermeld M. van Kleeff, die de man zal zijn die met het chocolade **malen** is begonnen, in 1850 behoorde het nog aan zijn familie.

In 1726 waren in den banne van Oost- en Westzanen een viertal mosterdmolentjes bekend, de Zaandamsche mosterd had een zekere vermaardheid, vooral bij visch-liefhebbers.

De Zaausche chocolademolentjes zijn ook in de voorgaande eeuw door stoom-fabrieken vervangen door de bekende firma's Crootes, de Jong, Boon. Pette e.a.

WATERMOLENS,

Dit soort molens valt buiten het onderwerp. Enkel de volgende mededeeling. Commelin schrijft, dat de regeering van Amsterdam in het jaar 1688 vier windwater-molens deed bouwen, ten einde het **vuile** water uit de stadsgrachten te **malen**.

Er wordt beweerd, dat op het onderstuk van een dezer de korenmolen de Gooier is gesticht ². Zie ook blz. 85 van dit artikel.

DIVERSE SOORTEN VAN MOLENS.

In 1654 vond ik vermeld:

2 hennepkloppersmolens, beide staande buiten de Regulierspoort. Een er van behoorde aan Luytje Cornelisz. en Cerrit Reniersz. en de andere aan Jan en Cornelis Claesz. Cebroeders en aan Dirck Pietersz. hun zwager van Alkmaar. Aan deze 3 personen behoorde ook

Een cleyn **Stourijn moleken** aldaar op Catzenelnbogen: De benaming kan ik **niet** thuis brengen.

Deze 3 molens hadden van 1616 af geen windpacht betaald.

| Reclameboekje van de firma Blooker.

² C. Visser, Onze **Holl. Molen**, Tweede Reeks, bl. 12.

Een **slijpmolen** gebouwd in 1658 buiten de Bullebacksluis, of buiten de Raampoort aan den stadscingel bij het Kwakerseiland op een van de stad gehuurd land voor een erfpacht ad f40, met verplichting ten allen tijde gereed te zijn dien molen te verzetten ¹.

De eerste eigenaar was Willem Claesz. Clomp.

Het was een achtkanten **molen**, en er behoorden twee woningen bij.

In het windpachtboek van 1765 komt de **molen** nog voor, behorende aan Jan Jacob Voute, hij bestond nog in 1797, maar is kort daarna afgebroken.

In het windpachtboek van 1765 komt ook voor

Een **steenzaggersmolen**, genaamd d e S t a m p e r staande aan de Buitenvelder wetering, behorende toen aan Willem de Coyer.

Ook heeft Amsterdam een **loodwitmolen** bezeten.

1748. 24 October geeft de Wed. George Lodewijk Mathes te kennen onlangs een **molen** in 't laatste stadsbolwerk aan het Funen te hebben gekocht, vroeger gebruikt voor runmolen, met 3 loodsjes en dat zij die **wilde** inrichten voor de fabrikage van loodwit, en dat zij dus nog gaarne 2 loodsen **zoude willen** bijbouwen. Zij krijgt daartoe de vergunning mits betalende precario ten behoeve van het Almoezeniersweeshuis ².

Dit was de **molen** de Z o n, die in het windpachtboek van 1765 als eigenaar heeft Jochem Snip, die met **dezen molen** maalde toen het nog een korenmolen was. 1747. 16 Januari heeft hij gevraagd **dezen molen** d e Z o n tot een grutmolen in te richten. Reeds in het volgend jaar heeft de verandering tot een loodwitmolen plaats gevonden. Blijkbaar is de naam van Snip abusievelijk als eigenaar in 't Windgeldboek vermeld gebleven.

In een Rapport van het jaar 1789 over den toestand der bolwerken door A. van der Hart wordt nog als eigenaar genoemd de firma Matthes & Comp.

Toen de Bergrath en Fabrikencommissarius Friedr. Eversmann in 1792 Holland bereisde met het doel de techniek van verschillende bedrijven te onderzoeken ging hij ook naar Weesp, per trekschuit; een half uur van de stad kwam hij toen 2 windmolens voorbij, waarin loodwit werd vermalen; en daar de schuit hier moest aanleggen, **wilde** Eversmann van deze gelegenheid gebruik maken eens in een der

| Resol. Thes. II, 12 vo.

2 4e Reg. v. Requesten, fol. 532,

molens rond te kijken. Maar de eigenaar wees hem op hoofdsche wijze af, zeggende, dat de fabricatie van het loodwit een **zaak** was, waarop een deel van den handel van Amsterdam rustte en dat derhalven niemand kon toegelaten worden ¹.

Bij de vermiljoenfabrieken, die in Amsterdam bestonden en waarin het kwikzilver verwerkt werd, vermeldt deze reiziger, dat ten slotte 't vermiljoen in groote stukken zoo hard als steen te voorschijn kwamen. Zij werden dan naar een **molen** over het IJ gezonden om te worden vermalen. Voor dit vermalen waren slechts twee molens geschikt, de eene stond te Zaandam, en de andere boven deze plaats aan de Zaan, waarmede de Koog zal bedoeld zijn. Hij voegt er nog aan toe, dat vele kooplieden, in 't bijzonder de vermiljoenfabrikanten reeds groote sommen hadden besteed achter het geheim te komen; hetwelk hen tot **dusver** niet was gelukt ².

Aan de Zaan heb ik twee loodwitmolens gekend, één de Ve 1 d l u s t te Oost-Zaandam en een de R o b t e Koog, deze laatste behoorde in de vorige eeuw aan de familie Vas Visser te Wormerveer, die in 1841 naar Amsterdam verhuisd is. Dit zullen de twee molens zijn door den bergraad Eversmann genoemd.

Verder noem ik nog een **boormolen** aan den Binnen-Amstel genoemd in 1704 wegens een **accoord** gesloten op 22 Februari met Reutink en Van Neer, om dien **molen** af te schutten, en een dergelijke **molen** bij Zeeburg.

En de **krijtmolen** eertijds een cementmolen, genaamd d e H o o p aan de Kost-verloren **vaart** en Baarsjesweg, gebouwd in 1782 en gesloopt in 1921.

Op het bolwerk Zeeburg achter de Admiraliteitslijnbaan heeft eertijds nog een **cementmolen** gestaan, een **molen** die steenen en schelpen tot gruis maalde, maar deze is reeds in 1684 afgebroken. De werf werd gehuurd van de stad, waarvoor een jaarlijksche erfpacht van **f 80**.— werd betaald o.a. in 1682 door Joannes Wesselsz.³

Toch wordt deze **molen** nog steeds in het windpachtboek van 1765 onder No. 25 vermeld, met de mededeeling van de afbraak in 1684, waarbij opmerkelijk is de aantekening van den thesaurier: „cesseert het **Windgeld**”, alsof de fiscus nog geen **afstand** kan **doen** van dit belastingobject.

De familie van Oirschot bezat ook een cementmolen aan den Nieuwen Zeedijk, genoemd o.a. in 1730 toen 16 febr. de Wed. Jan van Oirschot vergunning kreeg aan

¹ Technolog. Bemerkungen auf einer Reise durch Holland blz. 66.

² Als boven blz. 29.

³ Res. Boek IV, bl. 32 en Precario of Verhuringsboek A 791.

haren cementmolen een bergplaats te timmeren ¹, en in 1738 4 Sept. toen **aan** Wouter van Oirschot toegestaan werd den grondhuur **over** te **doen** ². Wanneer de Kadijk hetzelfde is als de Nieuwe Zeedijk, dan is deze **molen** in 1739 tot een houtzaagmolen ingericht; op den 2 Juli van dat jaar verkrijgt nl. Isaac Brulandt vergunning bij dien **molen** een nieuw huis voor hem en zijn knechts te zetten.

Te Wormerveer heeft men een **3-tal** cernent, tras- of schilpmolens gehad.

Het is wel geen algemeen groot bedrijf geweest, deze malerij, maar men moet **toch niet** te licht denken **over** de capaciteit van dit soort molens. Op den **molen** de Rie tvi n k van de firma Jan Dekker te Wormerveer is nl. het geheele **vor-**stelrijk verblijf het Valkhof te Nijmegen vermalen. Wie zich voor oogen kan stellen dit groote **complex** van gebouwen boven op de heuvels gelegen langs de Waal, het Stadhouderslijk paleis, met **al** de bijgebouwen, torens en poorten, wallen en **vesting-muren**, zoo menigmaal in prent gebracht en op doek geschilderd, kan begrijpen wat een enormen arbeid dit is geweest voor den slooper en den vervoerder en den vermaler. Het sloopen geschiedde in 1795, en duurde 2 jaren, de traditie zegt dat **aan** deze zaak een ton gouds is omgezet, en dat er ten **slotte** noch **winst** noch **verlies** was te boeken voor de firma Jan Dekker. Ik heb van de firma indertijd het dossier mogen inzien dat **over** deze zaak handelde, het is eenige jaren **geleden** geschonken **aan** het Nijmeegsch Archief. Ik herinner **mij** nog een blad papier daarin, waarop de heer Dekker eenige steenen met beeldhouwwerk en romeinsche opschriften heeft nageteekend, **vóór** ze onder de maalsteenen werden vermorzeld. Sic transit gloria mundi !

Hier zelfs de herinneringen **aan** onze oudste historie, den Romeinentijd, de periode van Carolus Magnus !

¹ 2e Reg. Requ. bl. 187.

² Resol. van Thes. bl. 111.

II

AMSTERDAM ALS MOLENSTAD. 1876.

Bij den **eersten aanblik** van deze stad kan men, **al** heeft men **alle** andere steden van Nederland gezien, een **beweging** van verbazing **niet** tegenhouden. Het is **een** **bosch** van hooge molens van verschillend fatsoen, **die** hun **enorme**, gekruiste **armen rondslingeren**, en boven de daken der **huizen** en kerken een gewoel en gekrioel maken als een troep monstervogels, die boven de stad staan te klapwieken. Tusschen die **molens** in verheffen zich **tallooze** fabrieksschoorsteen, masten van schepen, **torens** van phantastische bouworde, daken van vreemde gebouwen, tinnen, punten en **allerlei** onbekende gedaanten. **Verderop** ziet men **weer** een andere, **dichte** en verwarde groep **molenwieken**, die zich **als** een reusachtig net in de lucht **voordoen**. De stad in **haar geheel** **ziet er zwart uit**; het zwerk is **laag** en gejaagd; het is in een woord, een grootsch, verward en vreemd **schouwspel**, dat mij de stad met gespannen nieuwsgierigheid deed binnentreden.

EDMONDO DE AMICIS.

Ik noemde hiervoor bij de volmolens den **molen** van Ruysdael buiten de Heiligenwegspoort te Amsterdam.

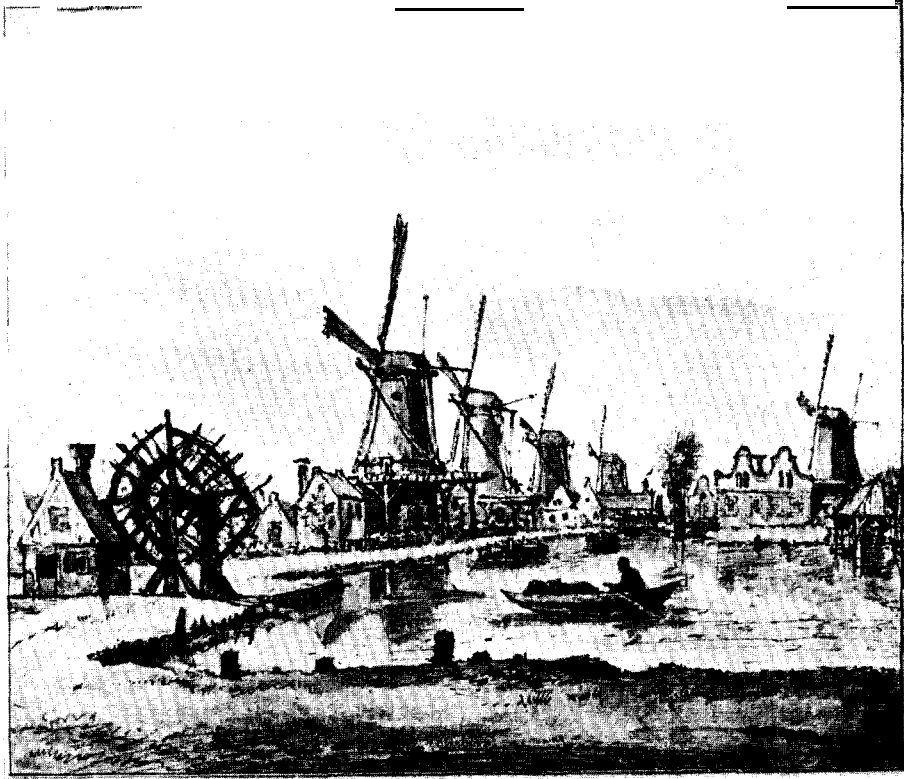
Ik **dacht** toen natuurlijk aan den Ruysdael's molen te Wijk bij Duurstede, die thans **door** bemiddeling van de Vereeniging de Hollandsche **Molen** voor ondergang is gered.

Ieder kent het fraaie stadsgezicht van Wijk **door** Ruysdael gepenseeld, met de rivier op den voorgrond en daarachter binnen de vestingwallen, de stad, het **bis**-schoplijk kasteel op den achtergrond en de groote korenmolen op het eerste plan. Wat wordt het geheel **door** dien **molen** beheerscht! En wat zal het landschap **aan** schoon **missen**, wanneer deze **molen** zou verdwenen zijn.

Ik heb gekend den korenmolen te Purmerend, eenmaal staande op den vestingwal, die **later** tot een plantsoentje was gemaakt, wat stond die **molen** daar bijzonder aardig op den achtergrond als afsluiting van het groene plekje. De **molen** verbrandde, en toen ik het parkje nog eens bezocht, trof het mij, hoe onbeduidend het zich toen voordeed.

Maar het **meest** in verband met wat de windmolen in het landschap beteekent, ben ik **getroffen** op een wandeling van de Rijk noordwaarts naar Craft en naar 't Noordeinde; **aan** het einde van dit boomrijk gehucht gekomen zag ik van af een

vrij hooge brug eensklaps het polderland voor mij met een deel der Schermermolens; ik telde er meer dan 30. In het geheel is het een complex van 50 watermolens. Het vlakke polderland met zijn groene weiden en talrijke slooten heeft ontegenzeggelijk zijn bekoring, maar het blijft toch vlak en eentonig; wat een

De korenmolens aan het Mennonietenpad over de Weteringspoort, 1817.
Gekleurde teekening door C. Lamberts. (Verzam. Kon. Oudh. Genootschap).

verlevendiging dus die dubbele rij van molens, in dit vlakke landschap en wat spreekt deze aaneengesloten molengroep tot onze verbeelding! en geeft ons het inzicht in den voortdurenden strijd van Holland tegen het water !

Levendig is deze indruk mij bijgebleven, terwijl ik toch van mijn jeugd af temidden

van het groot getal van de Zaaansche molens heb geleefd. Thans eerst, nu deze bijna allen zijn verdwenen, begint men ze te **missen** als voorwerpen, die zoo **niet aan** het landschap schoonheid gaven, **toch** zeker een groote eigenaardigheid, en een bijzonder karakter.

Ik heb mij dikwijls afgevraagd, heeft zoo'n groote samenvoeging van windmolens het landschap schoon wel bevorderd.

Men vindt bij de oudere schrijvers het **niet** genoemd, **wel** treft hen, bijv. het groot getal der **gekruiste** zaagmolens bij Amsterdam, zooals Willink zich in zijn Arcadia uitdrukt; hij zegt verder **niet**, hoe mooi zij daar staan in het landschap met de stad en hare wallen op den achtergrond; maar het vreemdsoortige treft hem en hij roept dadelijk de schim van Don Quichot te voorschijn als de groote molenbestrijder.

Mevrouw van Meerten-Schilperoort schrijft in haar Reis door Nederland (1827) bij de molens **aan** den Zaankant : „Het oog wordt bijna vermoeid door het **onafzienlijk** aantal molens van verschillende soorten, die men **aan alle** zijden aanschouwt en welker rondgaande wieken, **door** de zon beschenen, eene zonderlinge vertooning opleveren.” bl. 97. Zie ook op bladzijde 122 de indruk van E. de Amicis.

En ik vraag mij af, wat zou onze indruk zijn, wanneer wij in den bloeitijd van de molens van af den Spaarndammerdijk onze blikken konden wenden naar de stad, met zijn groene wallen en bolwerken, waarop de groote korenmolens, — misschien nog afgewisseld met een enkel aardig standaardmolentje — en dan **daarvóór** gebouwd in zulk een groot getal te midden van talrijke slooten en vaarten de **zaagmolens** met hunne loodsen en houttuinen ¹; of dit zelfde gezicht genoten van af den Westzanerdijk tusschen Zaandam en Westzaan, waarbij dit tafereel meer op den achtergrond kwam, als afsluiting van het gezicht op het woelig IJ met zijn vele vaartuigen, en waar dan ook nog **aan** de linkerzijde iets te zien kwam van het mastbosch der koopvaarders !

En zien wij nu eens naar de andere zijde, het z.g. Westzijderveld, begrensd ter

¹ F. Lugt **haalt** uit le Jolle, la semaine burlesque d'Amsterdam, 1666, **aan**, hoe deze Franschman uit de stad komende en het oog **onverwachts over** den **wal** richtend, uitriep, ongetwijfeld **onder** den indruk van het groot getal: „Voiés, j'en conte trente neuf, sans ceux qui sont hors de ma vue”.

Eversmann zegt in zijn Technolog. Bemerkungen auf eine Reise durch Holland (1792): „Amsterdam hat eine Windmühlenburg **um sich** her”.

Er bestaat een tekening van Rembrandt (H. de Gr. No. 1039) door Lugt „een heerlijke vlotte **schets**” genoemd, met op den achtergrond de stadspakhuizen en korenschuren, **waarop** nog slechts een **5-tal** molens **zijn** te zien (Lugt, afb. 43).

linker zijde door het lange dorp Westzaan, en aan den rechterkant door Zaandam's Westzijde, overgaande op Koog en Zandijk, de horizon gevormd door Wormerveer en Krommenie; een landschap thans bijna geheel zonder molens. Maar wanneer wij onze fantasie laten werken, dan zien wij voor ons geestesoog dat landschap vol getooverd met een 3 à 400-tal windmolens van allerlei soort, bestraald door den schitterenden zon, het is voorjaar! blauw is de lucht, groen zijn de velden, zilver de slooten; het is een tijdperk van bloei en welvaart! alles is goed onderhouden, de molens, de schuren, de pakhuizen zijn frisch geteerd en geharpuisd, alles is nieuw in de verf, helder wit en frisch rood zijn de zomerzeilen aan de sneldraaiende molenwieken, rood en wit als de wapperende vanen uit vroegere tijden, rood en wit de wapenkleuren van het oude stamhuis van Zaenden.

Is het een schilderachtig landschap? Misschien niet. Maar wat een machtig, indrukwekkend tafereel! En deze fantasie was eenmaal werkelijkheid. Wat een hoogst merkwaardig gezicht zal het geweest zijn, al die draaiende wieken van het Zaaansche molenhier, waarbij men gevoelde de harteklop van het toenmalige bedrijfs- en nijverheidsleven!

Wanneer een vreemdeling tegenwoordig ons vaderland bezoekt, heeft hij Nederland niet gezien, als hij niet geweest is te Volendam of op het eiland Marken. Vroeger dacht men niet aan die plaatsen, maar dan moest men een bezoek hebben gebracht aan Broek-in-Waterland en aan Zaandam. Broek om de nette houten huizen en eigenaardige popperige tuintjes der rijke graanhandelaars en zee-assuradeuren en zijn bijzondere zindelijkheid. Zaandam om zijn scheepsbouw en molens. En wij lezen in de reisboeken uit de vroegere tijden welke indruk de talrijke Zaaansche molens op de vreemde reizigers maakten, wanneer zij per veerschuit van uit Amsterdam over het IJ kwamen zeilen, of komende uit Waterland en Purmerende, ziende de molens in het Oostzijderveld ter linkerzijde en die langs de Zaan en te Wormer en Jisp ter rechterzijde. Niet minder genoot men het gezicht van af den Kennemerstraatweg bij Bloemendaal of Velsen over de wateren der Wijker Meer.

Van dit punt zag nog in 1822 een Zwitsersch tourist voor het eerst de Zaaansche molens, toen hij per diligence van Haarlem naar Alkmaar reisde hetgeen hem in verbazing bracht.

Het getal dier molens noemt hij 1000 en toen hij over de Westfriesche steden, later ook te Zaandam kwam, noemt hij zelfs het getal van 2000. Mevr. v. Schilperoort zegt op bl. 187 van haar reeds genoemd reisverhaal: „Van af de Blauwe Trappen, bij de ruïne van Brederode zagen wij de rijke Zaankantsche dorpen met derzelver duizende molens”.

Deze getallen vindt men veelal in de reisbeschrijvingen genoemd. Dit aantal kan alleen bereikt worden, wanneer men de talrijke land-poldermolentjes mee zou tellen, want voor de eigenlijke industriemolens kan men bezwaarlijk tot een hooger cijfer komen dan ruim 600 tegelijk in de Zaanstreek aanwezig.

Die molens hadden allen een naam, misschien niet in den eersten tijd, maar sedert 1693 was het door de overheid voorgeschreven, niet alleen ter onderscheiding, terwijl de naam ook duidelijk moest te zien zijn voor de schippers en andere belanghebbenden, maar ook met het oog op de belasting; immers zeggen die van de Crafelijkheid: om des te beter te kunnen nagaan of alle molenaars vergunning hadden tot malen en ook het recht van de wind betaalden.

Het treft ons dat zoo vele molens, diernamen dragen, dit is ook bij de Amsterdamsche molens het geval. Ziet hier deze diergaarde genomen in de volgorde van de Ijst der windpachten: Bok, Beer, Kraai, Kat, Haan, Bul, Valk, Leeuw, Hond, Koe, Schaap, Wolf, Geelvink, Otter, Eenhoorn, Wezel, Lui-paard, Windhond, Walrot, Haring, Bonte Kalf, Zwaan, Vergulde hart, Roode Leeuw, Crauwe Haas, Bruinvis, Dolfijn, Schelvis, Steur, Duif, Nagtegaal, Panaal, Kievit, Arend, Kempphaan, Ojevaar, Koekoek, Witte Os, Blauwe Kalkoen en Jonge Hart.

Met het Jonge en Vergulde hart, wordt bedoeld het dier, het hert en niet het menschelijk orgaan.

Ook bij de schepen, die de eerste tochten naar Oost en West waagden, kwamen velen voor, die diernamen droegen, zoodat onze voorouders daar een groote voorliefde voor schijnen gehad te hebben. Later droegen de schepen der admiraliteit meestal namen van heerlijkheden en ridderhofsteden van de bewindhebbers, en de koopvaardischepen kregen vrouwenamen. De reden is bekend, als het waar is wat een grappenmaker beweerde, omdat schepen en vrouwen beiden duur van uitrusting zijn.

Eigenaardig is dat bij de molens weinig vrouwenamen gebruikt zijn. Toch zijn de Amsterdammers zoo galant geweest. Wij vinden de zaagmolens de C o r n e l i a, vroeger 't Fortuyn, de Vrouw Anna Magdalena, vroeger de Juffer en de Vrouw Maria vroeger de Seskant, die in het laatst der 18e Eeuw behoorde aan Maria Jacoba Frankendaal, gesepareerde huisvrouw van Johs. Lamb. Sluyter.

In de Zaanstreek ken ik alleen de IJverige Rosina en de Mooie Nies bijnaam voor de Vogelstruys.

Bloemen en Plantennamen vindt men te Amsterdam weinig; het zijn de Bl oem, de Palm, de Rozenboom, de **Lelie**, de Kool,

Ook de Zon, de **Maan** (Halve) en de Star(ren) ontbreken **niet**, evenmin als de toepasselijke naam de 4 winden

Eenige namen zijn aan de heraldiek gewijd. Men heeft gehad Het **Amsterdamsche**, Het Tesselsche, Het Leidsche, Het Vriesche Wapen, en Het Wapen van Aalsmeer.

Verder waren geliefd namen als de Hoop, de Liefde, het Fortuyn, de Eendracht, de Vriendschap en de Vrede.

Er zijn geweest: Een Schaapherder, een Jager, een Visscher, een Spider, een Ruiters, een Pelgrim, een Monnik, een heilige als Sint Viktor, de **Koning** Salomon, de Prins, alsmede ter vereering van de Stadhouderlijke **familie** een Oranjeboom, en een Oranje-stam.

Bijzondere namen zijn nog de Vijfhoek of Rommelpot, de Zeskant, zoo genoemd naar de bouworde; de Varrevanger, de Dommekragt, het **Rotte** nest, het Hoornsche **Jacht**, enz.

Het komt ook voor, dat een nieuwe eigenaar den ouden naam door een anderen verving. Zoo heette de Bruinvis, **later** de Samson, de korenmolen de Leeuw op het Westerblokhuis was eertijds bekend als de Groene **Molen**, en de Smeerpot werd **later** de St. Victor, de **Pijl** werd de Sparreboom, de Panaal werd de Koekoek, de Karn werd het Blok.

De oorzaak zal soms gezocht moeten worden in den vooruitgang der beschaving of uit een welluidendheidsoogpunt. Zoo is de 17e eeuwse benaming B o e r e n haai vervangen door het Heiblok¹. En de Walrot werd het Anker, en het **Rotte** nes t werd de Rij **zende** Zon. Ook de politiek sprak een woord mee: In den Patriottentijd werd de Prins verdoopt in de Jonge Frederik en de Oranjestam verdween om plaats te maken voor de Noord-star, de Oranjeboom werd het Texelsche Wapen tot in 1845, toen de **oude** naam weder werd hersteld.

Een ijverig protestant zal geen genoegen hebben gevonden in een naam als de Monnik en maakte er de Vriendschap van.

¹ Naar de werv van **dezen** Zaagmolen werd in den vroegen morgen van 4 Januari 1774 de steenen **Roeland** vervoerd op **last** van den eigenaar van het huis bij de N.Z. **Kolk**, waar dit beeld tegen de stoepbank stond, en is **aldaar** begraven. De **molen** stond tusschen de Raam- en Zaagpoort, thans het Hugo de Crootplein ('t Hooft, in Jaarboek Amstelodamum 1925, bl. 125).

Dikwijls hebben de namen verband met de namen der eerste bouwers of eigenaars. Te Zaandam behoorden bijv. de Duinjager en de Duinmaier aan leden der familie Duyn, de vele Zalmen aan leden van dat geslacht, evenals de Dekker's, de Visser's, Schapen en Korven, behoord hebben aan telgen van die bekende Zaanse familie's. Het is niet altijd doorzichtig, maar het wordt toch duidelijk als men den naam van den bouwheer weet. Bijv. de Ve 1 d 1 u s t is gebouwd door Wijnant van de Velde, de Elzenboom door Lourens van Elsland, de Dortsche Maagd door Cornelis van Dort, de Croote Sint Jacob, door Jacob Dirksz. Croot. De bijkorven en het Honingvat staan in verband met mijn familie.

Ik ben niet genoeg op de hoogte van oud Amsterdam, om voor de Amsterdamsche molens dergelijke verklaringen te geven. Evenals in de Zaanstreek zullen omgekeerd ook familienamen ontleend zijn aan de molennamen. In 1765 behoorde de zaagmolen de Ru y t e r aan Claas Pieterse de Ruyter, de Haan aan Andries de Haan, de W a l r o t aan Cooftje Alberts, wed. Dirk Walrot, de Z w a a n aan Pieter en Cornelis Zwaan, de Br u i n v i s aan Aart Jacobsz. Bruinvis, de Buys aan Cerrit Buys, 't B l o k aan Pieter Blok, de C r o o t e O t t e r aan Pieter en Adriaan Otter, de Pelgrim aan Neeltje Hoograad, wed. Pelgrom Blok.

De korenmolen de Kat staande op het bolwerk de Karthuysen is daarnaar genoemd, want in de wandeling werd steeds van de Kathuysen's gesproken.

Evenals aan de Zaan hebben ook de oude Amsterdammers rijmpjes gemaakt op de molens, die bij elkander stonden, waardoor men de namen en de volgorde van de standplaats het best kon onthouden. Als voorbeeld diene het rijm voor de molengroep, die op het Kuiperspad bij de Raampoort uitkwam,

De *Visscher* vischt aan de poort,
 Het *Heiblok* sleept zijn balken voort,
 De *Hoop* is te koop,
 De *Dolfijn* is op de loop,
 De *Samson* is een sterke man,
 Die de *Cornelia* overwinnen kan,
 De *Haas* is de baas,
 De *Roo Leeuw* is een dief
 En de *Schaapherder* heeft zijn schaapjes lief ¹.

| Het einde der houtzaagmolens te Amsterdam. Tijdschriftartikel in „Hout” 19 Juli 1929.

In het boek van W. Buys **Pz.**, de Molens in de Zaanstreek, geeft de schrijver ook een rijmgedicht, getiteld: Wandeling **langs** de Windmolens in en om Amsterdam van af Zeeburg tot Blauwhoofd midden **19e** Eeuw, waarin op dezelfde manier alle molens worden opgedreund.

Verscheidene molens waren versierd met een uithangbord, waarop de naam was geschilderd **niet** alleen, maar ook een tafereel op den naam betrekking hebbend en soms lang **niet** onverdienstelijk, enkele waren ook gebeeldhouwd. Soms waren nog rijmen daarbij aangebracht, bijv. te Zaandam:

Des Dikkert's middel van Bestaan
Is hout te zagen **aan** de Zaan

of een meer ingewikkeld bij den zaagmolen de Tweeling te Westzaan:

Twee Kinderen ten eender tijd gewonnen
Zijn **aan** mijn opbouw 't eerst begonnen.
Met zwakke hand en weinig **kracht**
Werd de eerste steen mij aangebracht.
Zoo groeit van vruchtbaar zaad een spruit
Tot hoogen eik of voedzaam kruit.

De tweelingen, die in 1823 de eerste steenen voor **dezen molen** hebben **aan-**gebracht, waren **Pieter** en Crietje, kinderen van den heer Jacob Kruyt.

En bij den korenmolen de Ruiter te Zaandam:

De Ruiter in het veld
Rijdt om de buit te halen.
En ik ben hier gesteld
Om tarw en rog te **malen**.
Celijk de Ruiter waagt
Voor 't vaderland zijn lijf,
Zoo ben ik hier gesteld
Den Burgers tot gerijf.

Ongetwijfeld hadden ook Amsterdamsche molens behalve hun namen dergelijke molenborden; van den gevelsteen in den steenen **molen** de Si n t Vi k t or sprak ik reeds. Onder het beeld van den schutspatroom **leest** men het volgend rijm:

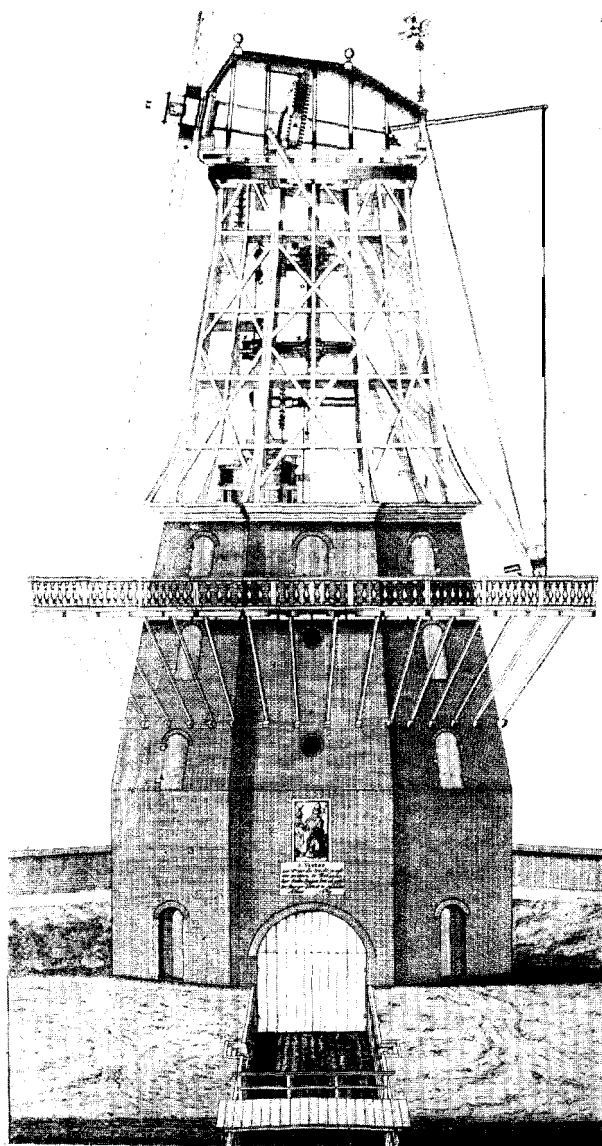
Een Prins die treckt in 't veld
 Om Victori te behaalen.
 Door Cods seegen ben ick gesteld
 Tot burgerdienst te maalen.
 Anno 1685 ¹.

Volgens C. Visser ² waren de kappen van de paltrokken, waarvan de lichamen meestal geteerd waren, met een frissche kleur, meestal groen, geverfd en met wit afgezet. Aan den achterkant was meestal de naam aangebracht, of was op de achterzijde van den kap een tafereel geschilderd in verband met den naam, o.a. het blauwe hert. Zoo moet te Zaandam de zaagmolen de Croenlandsche Visser ij een tafereel van de walvischvangst bezeten hebben. De geschiedenis van Abraham's Offerande herinner ik mij nog daar te hebben gezien. Evenals in de Zaanstreek en ook in andere deelen van het land, zullen de molens van Amsterdam medegeleefd hebben met het lief en leed van den patroon en zijn gezin. Men zal ook aan hen hebben gezien of zij stonden in vreugd of rouw, zooals men in het Zuiden zegt. Wanneer daar een korenmolen met de roed recht op staat, is het een teeken, dat hij op 't oogenblik niet te malen heeft en om werk vraagt. Aan de Zaan ³ bij Zondagsrust en bij feestelijke gelegenheden stonden de roeden als een St. Andrieskruis, en bij bruiloften werden de molens door het volk — zoo noemde men het arbeiderspersoneel — versierd met attributen van de trouw, met harten, naamletters en met bazuinengelen boven op den top der wieken, met groen en vlaggen, dan stonden zij mooi, en wanneer de dood zijn intree had gedaan in het gezin, dan werden de molens in rouw gezet en kenners van dit gebruik konden dadelijk zien aan den stand van de wieken en aan het aantal afgenomen windborden of de patroon, zijn echtgenoote, een kind of ander familielid was overleden. Het was als het ware een volledige rite. En hier staan wij voor een raadsel. Wij vragen ons af, hoe is dit rouwgebruik zoo vol eenheid ter wereld gekomen? Het is geen wet van de overheid, het is geen reglement van een vereeniging van molenaars of moleneigenaars, nergens is in gedrukte of geschreven lectuur iets gevonden over den oorsprong van dit gebruik. Wanneer is het ontstaan, welke molenaar is er mede

¹ Onze Holl. Molen. Tweede Reeks, bl. 49 en afb. 21.

² Als boven, bl. 56.

³ Het Kon. Oudh. Gen. bezit een teekening van een mooistaande paltrok, de versieringen zijn echter niet zoo uitgebreid als bij de Zaansche molens.

De korenmolen Sint Victor.
Bouwkundige teekening uit het Molenboek van **Pieter** Limpergh,
moolenmaker van Stockholm, nieuylks in plaatdruk uytgegeeven
door Justus Danckerts. ± 1700. (Verzam. G. J. Honig).

begonnen, en in welke plaats of in welk gewest was hij woonachtig? Bij het navorschen van menig oud gebruik komt de folklorist tot oeroude tijden, tot de Germaansche volksstammen, en hij vergelijkt dergelijke gebruiken zelfs met die in andere wereldstreken en vindt dan dikwijls een verklaring. Maar bij de windmolens kan men zoo ver niet teruggaan, zoo oud zijn ze toch niet. Nog eens, het is een raadsel, een oplossing vinden wij niet.

Verdwenen is het luilak zetten van de zaagmolens te Zaandam op den vroegen Zaterdagmorgen vóór Pinksteren. Dan werden de wieken in het kruis gezet, met op de bovineinden een groenenden tak en beneden hingen aan een touw leegge zaagselmanden? Zouden de Amsterdamsche zaagmolenaars dit gebruik ook hebben gehuldigd?

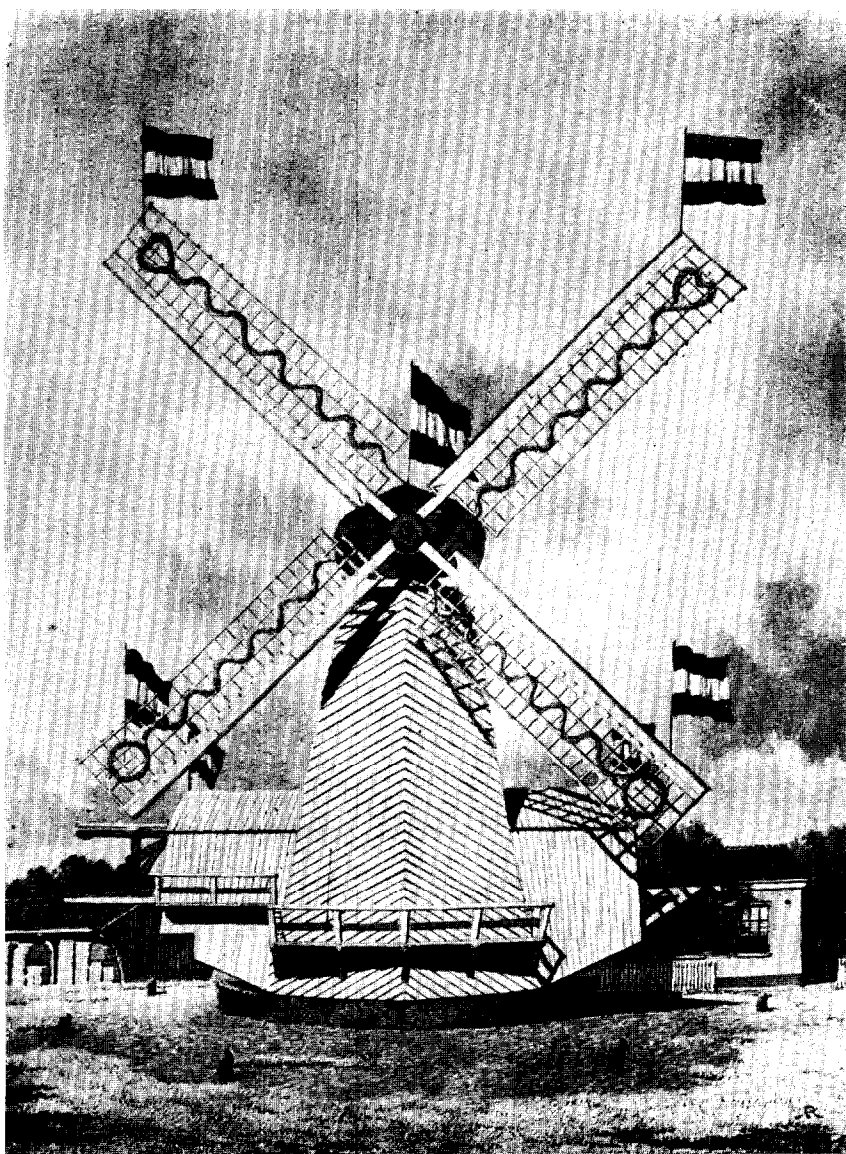
Bij rouw en vreugde stonden de molens met het wiekenkruis steeds gekeerd naar de woning, waar de rouw of het feest was. En zoo stonden ook de molens bij hoog bezoek van vorstelijke personen. Toen bijv. Z.M. Koning Willem III in 1855 de Zaan afgevaren is tot Wormerveer, stonden de toen nog talrijke molens langs de Zaanoevers gekeerd met de wieken naar het Zuiden en wanneer de stoomboot met het hooge gezelschap voorbij voer, draaide men het kruis mede, zoodat toen de boot weder terugkeerde, de molens opnieuw naar het gezelschap waren toegekeerd, terwijl bij het voorbijvaren wederom dezelfde manoeuvre als een begroeting werd gemaakt.

Het was reeds een oude gewoonte. Immers op 22 Sept. 1831 bezocht Koning Willem I met zijn doorluchtige familie Zaandam en wij lezen daarover o.a.¹

„Eindelijk komt de boot in het gezigt der molens de Notenboom, de Roode Leeuw, de Bakker en het Ooster Kattégat, allerfraaist versierd met kroon en loofwerk tusschen de over kruis staande roeden. Zij werden gekruidd altijd naar de rigting van het vaartuig, volgende alzoo het versierde kruis de vaart van de stoomboot. Dit was een alleszins voldoende en fraaije vertooning, en voldeed dan ook zoowel den hoogen gasten als elken aanschouwer”.

In het eerste gedeelte van mijn verhandeling heb ik een opsomming gegeven van de windmolens, die in Amsterdam en op het gebied van de stad daarbuiten, in de zg. Vrijheid, hebben gestaan; ik heb de getallen genoemd, al was het soms bij benadering en daarnevens heb ik gesteld het aantal molens van die zelfde soort, welke in de Zaanstreek stonden. Ik heb dit gedaan om twee redenen. Eenerzijds

[De Koning en zijne doorl. fam. te Zaandam, bl. 17.

Paltrok in feesttooi.
Waternverfteekening van Rieke. (Verzameling Kon. Oudh. Genootſchap).

kon ik daardoor aantonen, dat het getal der Amsterdamsche molens over het algemeen verre achterbleef bij die van een zelfde soort in Zaanland; zelfs bij de zaagmolens, die toch zulk een krachtig bedrijf te Amsterdam vertegenwoordigden. Wij kunnen dan ook wel de conclusie trekken — ik wil de zaagmolenindustrie uitschakelen — en dan dit in verband met den titel van mijn voordracht, en in verband met den leergang „Gouden Eeuw te Amsterdam”, dat de invloed der Amsterdamsche windmolens op den grooten bloei en de welvaart van onze groote koopstad aan het IJ toch van weinig beteekenis moet zijn geweest.

Anderszijds heb ik die getallen van de Zaaansche molens genoemd, om te laten zien hoe groot het industrieele leven, door de windmolens gevoed, aldaar is geweest.

En nu meen ik wel te kunnen beweren, dat deze Zaaansche molenindustrie, aan de overzijde van het voormalig IJ, in de nabijheid van Amsterdam, toch zeker van invloed is geweest op den bloei en het welvaren van den Amsterdamschen handel.

Want evenals nog heden ten dage de Zaaansche fabrikanten, velen drie malen per week Amsterdam's beurs en markt bezoeken, zoo was dit in de voorgaande eeuwen het geval, toen zij, hetzij met hun eigen jachten of boeiers, hetzij per veerschuit, officieel 't koopmansjacht geheeten, deze reizen deden op de zg. „staddagen”. Want reeds Le Long vermeldt het in zijn geschiedenis van den handel van Amsterdam. Te Amsterdam dus werden voor een groot deel de grondstoffen gekocht, die op de Zaaansche molens werden vermalen, en voor een groot deel werden ook weder de producten — op de Zaaansche molens bereid — te Amsterdam van de hand gezet en via de Amsterdamsche havens vervoerd naar allerlei oorden. Ik breng in herinnering den oliehandel, die vooral door de Zaaansche oliefabrikanten werd gevoed, zooals door een Zaaanschen oliemakelaar ¹ in geschrifte in het licht is gesteld. En zoo was het ook het geval met de andere molenbedrijven. Ik wil nog in dit verband afzonderlijk het papier noemen, ook omdat ik het zoo weinig ter sprake kon brengen.

In de Zaanlandsche bibliotheek van mijn vader vond ik een contract uit het jaar 1740 waarbij de fabrikeurs van wit papier in Nederland zich onderling verbonden gedurende één maand hun molens te laten stilstaan en niet te fabricceeren, omdat er overproductie was. Dit was wel een bijzonder geval, toen er nog zoo weinig sprake was van bedrijfsorganisatie, de stedelijke gilden dan daar gelaten. Het contract, dat bij ons bewaard zal zijn gebleven, omdat mijn voorvader Jan Honig ongetwijfeld secretaris van de commissie zal zijn geweest, is geteekend door 7 firma's van Zaaansche

¹ W. J. Pekelharing, de Amsterdamsche oliemarkt, 1918.

papiermakers, werkende te zamen met 13 molens en 34 kuipen, en **door niet** minder dan 144 papiermakers op de Veluwe, die voor 't meerendeel hun bedrijf daar **uit-**oefenden met molentjes **door** waterkracht gedreven. Van hen waren er die soms **achter** hun naam als grapje bedoeld een spreuk plaatsten of een rijmpje, o.a.:

Jan Willemsz. Mol, Amsterdam is van papier vol.

Wij zijn Jan Mol dankbaar voor dit rijm, daar hieruit blijkt dat het Amsterdam was, die last had van de overproductie van wit papier en dat de geheele **actie** uitgegaan zal zijn van de Amsterdamsche papierverkoopers.

Het zou te ver voeren wanneer wij ons nu nog gingen verdiepen in de kwestie, waarom de molenindustrie **niet** in Amsterdam tot volkomen ontwikkeling en bloei is gekomen en wel bijv. in de Zaanlanden. Eendeels zal het wel liggen in de banden die eenmaal de organisatie van de gilden vastsnoerden, andersdeels in het **regeerings-**stelsel van de republiek, Dr. v. **Gelder** zegt dan ook in het **Huiselijk** en Maatsch. leven onzer Voorouders (II 295) „de Stede **ij** **ke** autonomie heeft misschien op geen enkel gebied van de volksontwikkeling zoo nadeelig gewerkt **als** op dat der nijverheid”. En ik wil ook herinneren **aan** de rede van prof. Gerritson, waarin hij ter sprake **bracht**, dat van uit de Hollandsche steden en bovenal van uit Amsterdam steeds de blik was gericht naar de zee, naar de gewesten **over** zee, **Indië** en Amerika, en de **uit-**spraak deed, de handel heeft de gezonde normale ontwikkeling der industrie onderdrukt.

En prof. Brugmans zegt in Handel en Nijverheid van Amsterdam in de **17e** Eeuw blz. 197: „**Gelijk** Gent en Brugge het in de Middeleeuwen waren en Leiden het „**nog** in de **17e** eeuw was, is Amsterdam **nooit** een industriestad geweest. Handel „was daar steeds nummer **één**. Natuurlijk **bracht** de groote stad een genoegzaam „**aantal** beroepen en bedrijven voort, die tot gilden waren georganiseerd, maar zij „maakten Amsterdam nog **niet** tot een werkelijk centrum van nijverheid”.

En ik **meen** ook te hebben aangetoond, dat behalve dan de zaagmolens, dit ook **niet** **door** het Amsterdamsche windmolenbedrijf is geschied! Misschien zal men zeggen, er was in Amsterdam geen plaats voor windmolens, maar daar wist men in de **17e** en **18e** eeuw **toch** wel raad voor, **door** den aankoop van de omliggende ambachtsheerlijkheden. Er stonden bijv. te Leimuiden een paar molens, die te Amsterdam windpacht betaalden.

En nu wil ik eindigen met een wensch! Het onderwerp is nog **niet** uitgeput, er zou nog veel zijn te zeggen, bijv. **over** de verhouding tot de gilden, **over** den stand der

burgerij **als** eigenaars of bedrijfsleiders van molens, **over** bedrijfsuitkomst, **over** arbeiderstoestanden, **over** technische bijzonderheden enz. En mijn wensch is, dat er spoedig een uitgebreide monografie **over** de Amsterdamsche molens mag verschijnen.

Voor de beoefening van de economische historie is tegenwoordig veel **belang-**stelling, en voor de windmolens wordt thans veel gevoeld, het is misschien een dankbaar onderwerp voor een academisch proefschrift.

Zoodat wanneer éénmaal, **zelfs** ten spijt van het Amsterdamsche stadsbestuur en van de Vereeniging „De Hollandsche **Molen**” voor Amsterdam het profetisch woord, het geluid van den meulen de **Goo** yer **niet** meer zal worden gehoord, dat dan **toch** onder de zoo rijke litteratuur **over** Amsterdam ook aanwezig zal zijn een boek met den titel: De Amsterdamsche Windmolens, in hun geschiedenis en bedrijf!

L I J S T

DER MOLENS TE AMSTERDAM, VERMELD IN
DE REGISTERS DER WINDGELDEN, 1765—1807,
1808-1827 EN 1828-1849, MET HUN STAND-
PLAATSEN EN NAMEN DER EIGENAREN *)

*) In deze lijst is niets anders vermeld, dan er te vinden is in de genoemde registers. Ik heb het **vermoeden**, dat de namen der eigenaars, vooral in het eerste boek, **niet** geregeld zijn bijgeschreven. Hierbij dient opgemerkt, dat de eigenaars **niet** altijd de personen waren, die met de molens ook het bedrijf uitvoerden. Het is te betreuren, dat de oudere Windpachtboeken **niet** meer aanwezig zijn. Er is meer omtrent de molens uit het Stedelijk Archief verdwenen. Dr. Leonie van Nierop vermeldt in Jaarb. XXII van Amstelodamum, blz. 17: „1529 hebben Michiel Pauw en Dirck Claes Schepel de huren der Amsterdamsche molens getaxeerd. Precies een eeuw **later** is er **over** deze taxatie wederom een besogne gehouden. Verschillende lijsten van molens in Amsterdam en Amstelland zijn opgemaakt. 14 October 1654 is er een zoodanige **door** de **Meesters** van de Reekeningen van Holland overgegeven. In 1676 is nog een verzoekschrift **over** het stellen van een nieuwen korenmolen **ingediend**”. Een en ander is uit het **Amst.** Archief verdwenen blijkens „het Verscheurboek”.

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EIGENAARS	J A A R	AANTEEKENINGEN
1	de Son	Loodwitmolen	Bolwerk Zeeburg aan de Schans tusschen Funen en Nieuwe Vaart	Jochem Snip. Matthes & Co. F. W. Schmieg. Louis Jan Jacob Serrurier	1765	
2	de Zaagmolen van de Oost-Ind. Compagnie	Zaagmolen	Bolwerk Jaap Hannes			1775, 21 Dec. bet. 15 jaren wind geld f 75,- 1807 ultimo Nov. 32 jaren f 192.—. Na 1810 niet meer betaald.
3	de Coyer	Korenmolen	Bolwerk Oosterbeer	Willem Pietersz. en Jan Cornelisz. ieder de ½. Frederik Reyne en Jan Bouman. de Wed. F. Reyne en J. Bouman. Wed. F. Reyne en Wed. van der Kaats. Wed. F. Reyne en R. W. Peters.	1765 1794 1817	
4	de Ruyter	Korenmolen	Bolwerk Outewaal . .	Jan Hendriksz. v. d. Bergh. Meers en Bouhuis. J. Potgieter. D. H. Bouwhuis en Jan Potgieter. Frederik Reyne. de Wed. F. Reyne. Wed. F. Reyne en Jan Fred. Nagel. Wed. F. Reyne en P. van Groningen.	1765 1802 1806 1809 1817 1849	
5	de Drie Prinsen of de Hond	Korenmolen	Bolwerk Muyden . . .	Harmen Dorsman, Cornelia Dorsman, Jan Harmens en Jacob Verhey, ieder voor ¼. de Wed. Voorthuizen en Simon van Hoven. Wed. G van Voorthuysen en Hendrik Wiese. Willem van Groningen en Philippus van Groningen.	1765 1794, 17 Dec. 1817, 28 Nov. 1826	1843, 10 Aug verbrand door 't onweer. 1845- 46 herbouwd.
6	de Valk	Korenmolen.	Bolwerk Diemen . . .	Jannetje Hendriks ½. Arent v. d. Berg ¼ en Dirk Clumper ¼. Otto Veeling en Cornelis van Wijk.	1765	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EICENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
7	Het Fortuyn	Korenmolen	Bolwerk Weesp	Cornelis van Wijk en Cornelis Schouten. Cornelis van Wijk en Barend Heyerman. Jannetje Hendriks. Frans Bones. Frans Bones en Jan Andries Folz. Frans Bones. J. H. W. Limpers en Hendrik Cornelis v. d. Velden. Cornelis van der Velden. Dirk Weerts en H. C. v. d. Velden	1824 1765 1802 1813-14 1825	
8	de Bul	Korenmolen	Bolwerk Ooster Blokhuys	Marritje Cornelis ea Sara Minuit ieder ½. Jan Barend Meyer en Polisina Bon. Jan Barend Mulder en A. Heymerig. Jan Barend Meyer en Daniel Kruismulder. J. F. Meyer en Daniel Kruismulder. Daniel Kruyt en J. F. Meyer. R. Taling en J. F. Meyer. R. Taling en H. C van Ittersen.	1765 1810-11 1820, 21 Nov. 1849	
9	de Leeuw vroeger de Croene Molen	Korenmolen	Bolwerk WesterBlokhuys	Claas van Tol en Baltus Jansz Bol, ieder voor ½. Claas van Wijk en Martinus Blonk. Cornelis van Wijk en Leendert Hartkoorn. Leendert Hartkoorn en Pieter Baay. Leendert Hartkoorn en Georg Kijzer. G. D. Rudde Jr. en D. Apon.	1765 1818, 10 Nov. 1821, 5 Dec. 1823	
10	de Haan	Korenmolen	Bolwerk Ouderkerk . .	Jan Willemsz. Hogeboom. H. Marreveld en George Volkers. Johs. Jongeboer en George Volkers.	1765 1803 1820, 7 Nov.	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EICENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
11	de Hoop...	Korenmolen...	Bolwerk Reguliers.	J. Jongeboer en Wed. G. Volkers. J. Jongeboer en W. Pendraat. Jacobus Claasz. van Ommeren voor $\frac{1}{2}$, Dirk Hogeboom voor $\frac{1}{4}$ en Jan Poort voor $\frac{1}{4}$. J. H. Heyntze. Hendrik Schouten, Pieter Fruythoff en A. Verheul. Hendrik Schouten en Pieter Fruythoff. Christoffel Fruythoff en de Wed. Wilhelmus Johs. Schou- ten. Wed. W. J. Schouten en Albertus Wassenaar. Albertus Wassenaar en Ceurt Rievier Kelderman.	1765 1802 1806 1820, 28 Nov.	
12	de Weteting	Korenmolen...	Bolwerk Wetering.	Jan Gerritsz. en Gerrit van Enst ieder voor $\frac{1}{2}$. Jan Gaardeman en Wed. A. Verloo. Hendrik Gaardeman en Wed. A. Verloo. H. Gaardeman en H. Marreveld. Jan Bouwman en H. Marreveld.	1765 1823, 28 Oct.	
13	de Spring, eigenlijk de Spring in 't veld	Korenmolen...	Bolwerk Amstelveen	Theodorus Hogeboom $\frac{1}{2}$. Hendrik van de Brink $\frac{1}{4}$. Marritje en Claas Adryaansz. ieder $\frac{1}{16}$. Pieter Tax. Pieter Tax en Jan Staaring. Wed. Harmanus Pouwels en Jan Trompes. Wed. H. Pouwels en Jan Pauler. Jan Pouli en Jan Brouwer. Jan Pouli en Jan v. d. Heuvel.	1765 1807 1814—15	
14	de Roode Molen ...	Korenmolen...	Bolwerk de Schinkel	Hendrik Jansz. $\frac{5}{8}$ in de $\frac{1}{2}$. Willem Dirksz. Heusden voor $\frac{3}{8}$ in dezelfde $\frac{1}{2}$ en Cornelis Jansz. voor de $\frac{1}{2}$. Egbertus van Oostrum & Co.	1765	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EIGENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
15	de Liefde	Korenmolen, 1765 Tarwemolen	Bolwerk Sloten.....	Egbertus van Oostrum en Herms. Kersten. Wed. H. Kersten en E. van Oostrum. Wed. H. Kersten en Gerrit op der Heyden. Arie Kersten en de Erven Gerrit op der Heyden.	1827	1845 geamoveerd en verplaatst naar den Buitensingel buiten de Leidse poort in den voormaligen tuin gend. Ypenwoud. Op het terrein d e Rijks-cell. Gevangen.
16	de Star of Kleine Stinkmolen	Moutmolen, eertijds 2e Seemtouwersmolen	Bolwerk Osdorp	Jacobus van Ommeren en Theodorus Hogeboom. Joseph Wenning. de Wed. J. Wenning De Geïnteresseerden van de Brouwerij van de Star.	1765 1800 1807 1765	Afgebroken ; het windgeld bet . voor 't laatst Nov. 1796.
17	't Roode Hart, bijgenaamd Groote Stinkmolen	Moutmolen, eertijds 1 e Seemtouwersmolen	Bolwerk Nieuwkerk.	Cornelis van Liesveld en Nicolaas Noppen. Johannes Theodorus Luns.	1765	1797 buiten werking, 1808 Aug. afgebroken.
18	de Viktor of Smeerpott	Korenmolen	Bolwerk Rijk,	Krijn Jacobsz. en Cornelis Jansz. Abbekerk. de Wed. Pouwels van Harmelen & Co. de Wed. Harms. Pouwels en Ary van Harmelen. de Wed. Pouwels en J. Langeveld. Johan Herman Wijnand en J. Langeveld. P. Pouwels en J. H. Wijnand.	1765 1807 1817 1825	
19	de Blom	Korenmolen	Bolwerk Rijkeroort .	Willem Adriaansz. voor $\frac{3}{4}$ en Jochem Steen voor $\frac{1}{4}$. Jan Huyser. Jan Steen. Dirk Willem Steen en de Erven van J. Noome. Joachim Steen en Pieter Pouwels. Wed. Joach. Steen en Pieter Pouwels Wzn. P. Pouwels Wzn. P. Pouwels Junior. Harmen Goosing.	1765 1801 1807 1820, 17 Oct. 1821, 4 Dec.	
20	de Hooyberg , , , , ,	Moutmolen, eertijds Grutmolen	Bolwerk Sloterveer .		1765	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EIGENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
21	de Kat	Korenmolen.	Bolwerk de Karthuyser	Nicolaas Noppen. Pieter Bolten & Co. Hendrik Jansz. Buys, de Wed. Jan Jansen Buys en Trijntje Cerrits, ieder $\frac{1}{4}$. Claas Jansz. en Gerrit Jansz. Spierdijk samen $\frac{1}{4}$. J. van Velp. Richardus van der Kolff en A. H. van Langelaar. R. van der Kolff en J. van Oukoop. J. Bunk en J. van Oukoop.	1765 1802 1808 1813-14	
22	de Palm	Korenmolen.	Bolwerk Haarlem. . .	Pieter Pietersz. en Jan Claasz. Evert Evertse & Co. Evert Evertse en Margaretha Boverhoff. Evert Evertsen en Lambertus Vogel. de Wed. Lambertus Vogel en Bonefaas van der Tak. Willem Schukking en Otto Wolken.	1765 1802 1808 1816-17 1823 1831, 27 Febr. afgebrand.	
23	de Kraay	Korenmolen.	Bolwerk Sloterdijk .	Reyer Aldertsz. en Sybrand Claasz. Erfgen. Jacob de Beer en W. Schouten. Johan Gerrit Weers en Jacob de Beer. Johan Gerrit Weers en Gerrit Niermans. Johan Gerrit Weers. Jan Dingensz. Hoogland $\frac{1}{4}$. Jan Jansz. $\frac{1}{4}$, Jan Cornelisz. en Pieter Cornelisz. voor de $\frac{1}{2}$. de Wed. Wijbrands en J. Wybrands. de Erven van Oostrum en de Wed. Wijbrands. de Erven van Oostrum en Arie Bosman. Arie Bosman. Jan Cornelisz. $\frac{1}{2}$ en Harmen Jansz. $\frac{1}{2}$. Albert Heymerink. Gerrit Rutjes en Jn. Langewis.	1765 1809 1818, 20 Nov. 1815 1816 1821, 31 Oct 1765 1803 1806	1838, 19 Sept. afgebrand. Herbouwd.
24	de Beer.	Korenmolen.	Bolwerk WesterBeer			
25	de Verrevanger	Korenmolen.	Bolwerk de Bocht..			

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EIGENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
26	de Bok	Korenmolen.....	Bolwerk Leeuwenburg	Gerrit Rutjes en H. H. Rotman. G. Rutjes en J. A. Stolte. Cornelis Adriaansz. Wed. Pieter Thijsz. Erfgenamen en voor Cornelis Pietersz. $\frac{1}{6}$. Jan Wenten. de Wed. Arie van Wijk en Jan Weers. de Erven W. v. Dijk en J. Weers. J. C. Weers en Erven W. van Dijk.	1765 18..	
27	de Hoop.....	Zaagmolen.....	Op 't Stadsrietland buiten de Muiderpoort	P. Swanenburg voor $\frac{3}{8}$ Jacob Hagen voor $\frac{3}{8}$ en de Wed. J. C. de Bruine $\frac{1}{4}$. Haring Booy. Jacobus Bezem. D. Bezem & Cie. Wed. J. Eckelboom en J. H. Bezem.	1765 1800 1800, 12 Maart	1812, 20 Juni afgebrand. Voor 1824 en voor 't vervolg moet het windgeld weder betaald worden omdat de huurders van het erf D. Bezem & Cie daarop een nieuwen molen hebben gepl.
28	Het Fortuyn	Zaagmolen	Als boven	Thijs Anthonis $\frac{1}{4}$, Cornelis de Bruyn $\frac{1}{4}$, Jan de Bruyn $\frac{1}{4}$ en Symon de Bruyn $\frac{1}{4}$. Jacobus Bezem. Haring Booy en Dirk Bezem. Wed. S. Eckelboom en J. H. Bezem.	1765 1800, 12 Maart 1810, 10 Juli	
29	de Liefde	Zaagmolen.....	Als boven	Jan van Reene, Dirk van Reene en Thijs Anthonis ieder $\frac{1}{3}$. Casper Stickel. Gerrit Hillen. J. H. Bezem.	1765 1819, 25 Me	
30	Vreeland	Zaagmolen	Als boven	Evert van Voorthuysen Wz. Wed. Jan van Voorthuysen.	1808	
31	Baambrug	Zaagmolen	Als boven	Evert van Voorthuysen Wz. Wed. Jan van Voorthuysen.	1808	
32	de Seskant	Zaagmolen	Op 't achter Zaagpad	Pieter de Ruyter.	1765	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EIGENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
			buiten de Utrecht- sche poort aan de Amstel, bezuiden de Doorvaart	Josua Harm. Wesseling. J. en M. Glasbergen Jzn.	1803 1816—17	
33	de Croote Domme- kragt	Zaagmolen	Buiten de Utrecht- sche Poort bezuiden de Doorvaart	Pieter de Ruyter. Alida van Liesveld, wed. Ficko van Mekeren, Johs. Glasbergen. J. en M. Glasbergen Johsz.	1765 1 7 6 5 1792, 22 Maart 1816—17	
34	de Ruyter	Zaagmolen	Als boven	Claas Pieterse de Ruyter. Johs. Glasbergen. J. en M. Glasbergen Johsz.	1765 1802 1816—17	
35	de Ojevaar	Zaagmolen	Als boven	Roelof Wadelaar. Evert van Voorthuysen Wz. Wed. Jan van Voorthuysen.	1765 1803	
36	de Swaan	Zaagmolen	Als boven	Luyt Cornelisz. Blok en Cornelis Luyten Blok. F. Moll. Johs. en Martinus Glasbergen.	1765 1803 1804	
37	de Sparreboom, eer- tijds de Pijl	Zaagmolen	Als boven	Jan van Strijen. Johs. de Wilde. N. J. Obbens. Johannes en Martinus Glas- bergen Johsz.	1765 1803 1807 1823	
38	de Bonte Kraaij . . .	Zaagmolen	Als boven	Pieter Jacobsz. van Dijk. E. van Voorthuysen Wz. Wed. Jan van Voorthuysen Jan Theod. van Naaten.	1765 1804	
39	de Nachtegaal	Zaagmolen	Als boven	Jan Pietersz. Jong $\frac{3}{4}$, Geertje Symons, huysvrouw van Jan Sybrandsz. $\frac{1}{4}$. Fred. Moll. Johs. en Marts. van Glas- bergen.	1765 1802 1807	
40	de Panaal of de Koekoek	Zaagmolen	Buiten de Utrecht- sche Poort	De bora van Foreest, wed. Hoofd $\frac{1}{3}$, Cornelis van der Doesen en Wouter van den Berg voor $\frac{1}{3}$. C. J. Kamerling. Cornelis de Kuyff. Wed. C. de Kruyff. Cornelis van Beesd.	1765 1802	
41	de Juffer	Zaagmolen	Aan 't Buitenplein buiten de Utrecht- sche Poort, vroeger aan de Amstel be- noorden de Doorvaart	Adriaan van Strijen C. J. Kamerling. Johan Christiaan Rappold. H. Hattink.	1765 1803	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EIGENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
42	Bouwlust, eertijds de Veermolen	Zaagmolen of Veermolen	Op 't Voorzaagpad buiten de Utrechtsche Poort vroeger aan de Amstel, benoorden de Doorvaart	Samuel Rijswijk. Laurens Swart. Willem Bruyn. Pieter Kleer. B. C. Huydecoper. Dirk van der Horst.	1765 1782, 13 Oct. 1802, 3 Febr. 1802, 26 Aug. 1815-16	
43	de Valk	Zaagmolen	Als boven	Jacob van der Streng. Adrianus Rijke. Wed. A. Rijke. Jan Jacob Cramer. Pieter Roelofsz. P. Baay. E. H. van Gelder.	1765 1804, 5 Sept. 1812-13 1824 1826	
44	de Kievit	Zaagmolen	Als boven	Frederik Danielsz. Arns. Westerhuys. Joh. de Vries. Erlandina Schrijvers. Wed. Carel Cysbert de Beus. Jan Hendrik Glasbergen.	1765 1803 1814-15	
45	de Arent..	Zaagmolen	Als boven	Michiel Michielsz. de Kat. Leendert de Groot. Hendrik Dulmers. Jan Corns, van Dam.	1765 1807 1823, 27 Mei	
46	Ouderkerk	Zaagmolen	Als boven	Jan van Dijk. Gerrit Jansen. Jan Adix. Gerrit Jansen en J. Adix. Jan Adix. Jan Hendrik Glasbergen Daniel Melchers.	1765 1803 1807 1815-16 1820, 5 Dec. 1827, 6 Nov.	
47	de Noord-Star, eertijds de Oranje Stam	Zaagmolen	Als boven	Jacob Oud $\frac{1}{3}$, Corn. v. Veen $\frac{1}{3}$, Geertje Pieters $\frac{1}{3}$. Cornelis de Kruijff. Johanna Dorothea Herbrig. Wed. C. de Kruijff. N. van der Naaten.	1765 1799	
48	de Klopper	Zaagmolen	Als boven	Dirk Schouten Nicolaas de Rijk. Hendrik Dulmers. F. Opdam. A. J. en J. T. Opdam	1765 1803 1826 1841 1849	
49	de Kemphaan	Zaagmolen	Als boven	Wm. Roos. J. Smit Johs. Glasbergen en Zonen. Johannes Glasbergen en Martinus Glasbergen.	1765 1802 1807 1808	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EICENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
50	de Ceelvink	Korenmolen	O p 't Mennonitenpad vóór de Weteringpoort, vroeger aan de Buytenvelder Wetering	Theodorus Hogeboom ¹ / ₄ , Jacob Kalff ¹ / ₂ , Gerrit Maes en Jacob Claasdr. tesamen ¹ / ₄ , Harken van Groningen en Barend Kramer. H. van Greuningen en Wed. C. Schouten. Johannes Fredericus Schouten en Isaak Groeneveld. Jacobus Cornelis Bresijn en Isaak Groeneveld. Isaak Groeneveld en Jacobus Pendraat.	1765 1808 1815-16 1825 1827	
51	de Oranjeboom	Korenmolen	Als boven	Walig Cornelisz. ¹ / ₈ , Gerrit Jansz. Smit Erfgen. ¹ / ₈ , Lucas Jansz. Wolff ¹ / ₄ , Wed. Minuit ¹ / ₈ . Klaas Siddeboer en Jan van den Heuvel. de Wed. Siddeboer en Richard van der Kolff. C. en R. van der Kolff. Cornelis van der Kolff en Johannes Jacobus Bonis. C. van der Kolff en L. van Leuven.	1765 1808 1819, 2 Nov. 1822, 26 Nov. 1826	
52	de Swaan	Korenmolen	Als boven	Jan Jansz. en Jan Lucas Wolff. Hendrik Leendertsz. Kalff en Jan de Groen ieder de ¹ / ₂ . E. de Bey. Pieter van Meerten en Philip Wilcker. Ferdinand Spekman en P. van Meerten. F. Spekman en de Erven P. van Meerten.	1783, 3 Sept. 1802 1807 1810-11	1848, 2 Febr. afgebrand.
53	de Witte Os	Zaagmolen	Als boven	Jan Forret. Engbertus Koning. E. van Voorthuysen Wz. Wed. Jan van Voorthuysen.	1808 1816-17	
54	't Wapen van Aalsmeer	Zaagmolen	Als boven	Ewout Martensz. Thomas Rousseaux P. Hovenaar en H. Kleman. Hendrik Kleman en Isaac Wijnkamp.	1800 1803, Jan. 1818, 8 Dec.	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EICENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
				Hendrik Kleman en Jan Bewier.	1809, 19 Oct.	
				Jan Bewier en Cornelis Reebergen.	1822, 26 Nov.	
				J. Reebergen en D. Melchers.	1826	1834, Geamoveerd.
55	de Jonge Visscher..	Zaagmolen.....	Als boven	Dirk Corver en Jan van Rijn. de Wed. E. Doublet.	1806	
				i Hermanus Doublet.	1821	
56	de Blaauwe Kalkoen	Zaagmolen.....	Als boven	Jurriaan van Riesen $\frac{3}{4}$, Aaltje Poulus Hart $\frac{1}{4}$.	1765	
				L. Heymerik.	1803	
				Doede Koning.	1807	1811 afgebrand.
				Engbertus Koning.	1809	
57	de Stamper..	Loodwitmolen eerst een steenzagersmolen	Aan de Buitenvelder Wetering bij Klein Stadlander	Willem de Coyer. G. L. Matthes & Co.	1765	1820, Geamoveerd ingevolge Permissie van H. H. Burgemrn. dd.24.Dec. 1819.
58	de Spinder	Korenmolen	Aan de Vaart naar de Overtoom	Cornelis Adriaanz. voor $\frac{1}{4}$. Pieter Steen voor $\frac{5}{12}$, Willem Adriaanz. voor $\frac{1}{6}$ en Jochem Steen voor $\frac{1}{6}$.	1765	
				H. de Beij en C. Scheffer.	1793	
				Hendrik de Bey en Hermanus Arens.	1808	
				Johannes Bunk en Hermanus Arens.	1814—15	
				Johannes Bunk en Hendrik Marreveld.	1823	
				David van der Maade en Johannes Bunk.	1827	
				Johannes Bunk en Caspar Eekhoff.		
				Jan Arnoldus van der Kolff en Caspar Eekhoff.		
59	de Roseboom	Korenmolen	Als boven, de eerste van de Stadsgracht	de Wed. Pieter van der Wieb en Hendrik Wilhelm Schuur- man.	1808	De Eigenaars be- weren geen wind- geld schuldig te zijn en hebben dit nooit Letaald. Als boven Priv. Aelbrecht van Beyeren, 6/8 1399.
60	de Lelie	Korenmolen.	Als boven	Adrianus van Eijk en de Wed Ary van Ossele.	1808	
61	de Vier Winden	Korenmolen	Als boven	Claas Jansz. voor de $\frac{1}{2}$, de Wed. Corns. Jansz. van Rijn	1765	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EIGENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
62	't Hoornsche Jacht	Korenmolen.....	Ais boven	voor $\frac{1}{4}$ en Egbert Teunisz. Bos voor $\frac{1}{4}$. Bernardus Deegens en Daniel van Haagen. W. F. Degens en 1817, 25 Nov. D. C. van Hagen. Adolffus Henricus Steenweg. Johannes Henricus van der Aar. A. H. Heerweg en Bernardus Everardus Deegens Willem Albertsz. voor $\frac{1}{1}$, Cor- 1765 nelis van Sassum voor $\frac{1}{1}$ en Claas Pietersz. voor $\frac{1}{2}$. Wed. Kersten. 1803 Hendrik van der Steen en 1808 Hendrik van der Steen Roelsz. H. v. d. Steen en 1810—11 R. J. de Ruyter. de Wed. Torenburg en 1814-15 R. J. de Ruyter. Cornelis Schouten en 1817, 4 Febr. Jan Brandt. J. Brandt en P. Fruythoff Jr. 1824 G. Fruythoff en P. Fruythoff.		
63	de Wolf	Korenmolen	Als boven	Jacob Claasz. Schabalje en 1765 de Wed. Claas Pietersz. Erfgen. Wed. Kersten. 1803 Casper Kersten en 1808 Willem van Langelaar. Leendert van Leuven en 1823 Willem van Langelaar. D. van der Maade en W. van Langelaar. C. Budding en Wed. van Langelaar. Wed. van Langelaar en Jan Trompe.		
64	't Rottenest, later de Rijzende Zon	Korenmolen	Als boven, aan de Buitencingel	de Wed. Dirk Pas en Elias 1765 Wyland ieder $\frac{1}{2}$. de Wed. Mathijs van Deelen 1802 en Jacobus Beerenkamp. Lambertus Versteeg en 1820, 21 Nov. de Erve Evert Beerenkamp. de Erve Evert Beerenkamp en 1824 Pieter Rijshouwer.		1817—18 de naam veranderd

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EICENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
65	de Halve Maan	Volmolen	Aan de Kostverloren Wetering	de Erve E. Beerenkamp en W. Vogelenzang. Heertje Jacobsz. $\frac{5}{8}$, Pieter Jansz. Schols $\frac{2}{8}$ en Riska Blasius Wed. $\frac{1}{8}$. Nicolaas van Bleijenburg.	1765 1799	1812 bij Executie verkocht en afgebroken.
66	Tilburg, later de Jonge Nicolaas	Volmolen	Als boven	Dirk Cornelisz. Wever $\frac{5}{16}$, Jan van Steen $\frac{5}{16}$, Jacob Hartzen $\frac{3}{16}$, Cerrit Dirksz. Kok $\frac{2}{16}$ en Pieter Calckberner $\frac{1}{15}$. Nicolaas van Bleyenburgh.	1765	1784, 28 Mei, bet. 23 jaren windgeld. 1818 de naam veranderd
67	de Haan	Zaagmolen	Aan de Buitencingel voor 't Kwakers Eiland bij de Raampoort	Andries de Haan. J. Allart. Abraham Vermoten. Abraham Vermoten en F. van Taalingen. Abraham Vermoten. F. Langeveld.	1765 1801 1807 1821, 18 Oct.	
68	de Boterton	Zaagmolen	Op 't Kwakerseiland bij de Raampoort No. 1	Grietje Hoogzaat. A. Craandijk. A. en P. Craandijk. Pieter Craandijk. Pieter Craandijk Junior. Craandijk en Glasbergen.	1765 1796 1803 1807 1826	1846 geamoveerd
69	de Vrouwen Akker .	Zaagmolen	Als boven, No. 2 . .	Maria van Foreest. Claas Schuitemaker. Johs. Glasbergen. Johs. Glasbergen & Zonen Martinus Glasbergen Junior Craandijk en Glasbergen.	1765	
70	de Lelie	Zaagmolen	Als boven, No. 3 . .	Jan Loosjes. Bregje Fransz. wed. van Floris Loosjes. ieder voor $\frac{1}{4}$ Claas en Gerrit Jacobsz. tezamen voor $\frac{1}{4}$, Jacob Kadtvoo: $\frac{1}{4}$. Jan Ede. Johannes van Bommel.	1765 1799, 10 Mei 1822, 14 Mei	
71	't Gekroonde Schaap	Zaagmolen	Als boven, No. 4 . .	Cornelis van den Bosch Cornelisz.	1765	Windgeld bet. tot en met 1796. Op het terrein de Collegietuin Mijn Genoegen.
72	de Nachtegaal	Zaagmolen	Als boven, No. 5 . .	Jacob Jansz. Wobbes. Simon Pronk.	1765 1777	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EICENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
				Simon Pronk Jr. en Cornelis Timmer. Dirk Wolff en Cornelis Timmer. Dirk Wolff. C. H. Stipp.	1820, 20 Maart	
				Jan Blok, Dirk Corver, Jan Aldertsz., Dirk Blok en Jan van Rijn, ieder voor $\frac{1}{3}$. Jan Loosjes. Frans Vegter.	1821, 12 Juni	1838, Maart ge- amoveerd.
73	de Omval	Zaagmolen	Als boven No. 6 .	P. Craandijk . Pieter Craandijk Junior. Craandijk & Clasbergen.	1765 1808, Nov. 1816—17 1826	
74	de Vrienschap, eer- tijds de Monnik	Zaagmolen	Als boven, No. 7	Jan Aldertsz. Johannes Reebergen. Lambertus van der Jacht. Willem Jacobus Scheurleer.	1765 1807	
75	de Jonge Frederik, eertijds de Prins	Zaagmolen	Als boven, No. 8	Dirk Willemsz. Star's kinderen voor $\frac{3}{4}$, Barend Dirksz. voor $\frac{1}{4}$. A. Moll. P. Bouwman.	1765 1803 1816—17	Geamoveerd in- gevolge disposi- tie van B. en W. dezer stad d.d. 30 Maart 1832.
76	de Seskant, nu de Vrouw Maria	Zaagmolen	Als boven, No. 9	Frederik Dirksz. Valk voor $\frac{2}{3}$, Cerrit Nogteren $\frac{1}{3}$. Maria Jacoba Frankendaal, gesepareerde huisvrouw van Johs. Lamb. Sluyter. Gerrit Boele. F. Langeveld.	1765 1807 1812—13	
77	de Zaaier	Zaagmolen	Als boven, No. 10 .	Maria van Foreest. Simon Pronk. Simon Pronk Junior en Cornelis Timmer. Dirk Wolff en Cornelis Timmer. Jan Barend Wolff.	1765 1807 1820, 28 Maart 1821, 12 Juni	
78	de Liefde	Zaagmolen	Als boven, No. 11 .	Jacob Claasz. Gruys . Michiel Doornik. de Wed. Joh. Onderberg. Pieter Craandijk. Pieter Craandijk Junior. Craandijk & Glasbergen.	1765 1797-98	
79	de Bijkerk	Zaagmolen	Als boven, No. 12 .	Klaas Pietersz. Lugt. A v, d. Star.	1765 1803	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EIGENAARS	JAAR	AANTEKENINGEN
				Abraham Vermoten. Willem Ferrenhout en J. van der Woude.	1808 1821, 18 Oct.	
80	de Koning Salomon	Zaagmolen	Als boven, No. 13 .	Cornelis Jan Pater voor $\frac{5}{6}$ en Dirk Meyn voor $\frac{1}{6}$, Johannes de Wilde. Cerrit Boele. Johan Diederik Grooten.	1765 1797 1806 1823, 24 Juni	
81	de Otter	Zaagmolen	Buiten het Zaagmolenpoortje No. 1	Gerrit Tymonsz. Gelepy en Simon Tymonsz. Gelepy ieder de $\frac{1}{2}$. C. Sodenkampf. Gerrit van der Bijl.	1765 1798 1818, 24 Nov.	
82	de Eenhoorn	Zaagmolen	Als boven, No. 2 . .	Gerrit Cornelisz. Sul $\frac{1}{2}$, Pieter van der Werff en Claas Oyn ieder voor $\frac{1}{4}$. P. W. van Spaaren. Claas Claassen. J. Louis Hendrik van der Slot. Wed. L. H. v. d. Slot. Willem Rosener.	1 7 6 5 1808 1812—13	
83	de Wezel	Zaagmolen	Als boven, No. 3 . .	Trijntje Jans en Outgert Jansz. de Erven Dirk van der Plaat.	1765 1808	1810, Mei afgebrand.
84	't Schaap	Zaagmolen	Als boven, No. 4 . .	Dirk van der Plaat voor $\frac{1}{2}$. Jacob Alewijn Ghijsen $\frac{1}{4}$ en Abraham Vorsterman Jacobsz. het resteerende de Erven Dirk v. d. Plaat. Jan Jacob Claasen. Jan Poort Jacobsz. en Jacobus Waldram.	 1808 1826, 23 Jan.	
85	't Luipaard.	Zaagmolen	Als boven, No. 5 . .	Cornelis Claas en Jan Claas van Dijk de $\frac{1}{2}$ en Teunis Cornelisz. Buys de weder $\frac{1}{2}$. Klaas Sleswijk. Gebrs. J. C. Bronsgeest. Gerrit van der Bijl. Cornelis Jacobs $\frac{1}{2}$. Claas Cornelisz. Roos $\frac{1}{8}$.	1765 1808 1815-16	
86	de Blaauwe Bijl . .	Zaagmolen	Als boven, No. 6 . .	Claas Jacobsz. Ackerman $\frac{1}{8}$, Jan Corn. Roos $\frac{1}{8}$ en Cornelis Jacobsz. $\frac{1}{8}$. Barend Blanken. Willem Kieft. Jannes van Duuren. Jan Fernhout.	1765 1802 1814—15 1824 1839, 1 Febr.	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EICENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
87	't Texelsche Waapen eertijds de Oranjeboom en sedert 1845 weder de Oranjeboom	Zaagmolen	Als boven, No. 7	Jan Jansz. Wolff. Hend. Masker. Abm. Vermooten C. G. van Ricken. P. Kemp. C. Colder.	1765 1798 1826	
88	de Windhond	Zaagmolen	Als boven, No. 8	Jan Pijl voor de z. Nicolaas de Meester de Jonge 't en Aaltje Christiaans 't. Jan Root. C. F. Mumperow. Johannes Franciscus Pape. Jan Jacob Claasen. Jacobus Verburgh en Nicolaas Verburgh.	1765 1803 1808 1817—18 1825	
89	de Gouden Kop, eertijds de Cekroonde Kop	Zaagmolen	Als boven, No. 9 . .	Jan Cornelisz. Corns. de Kruyff. Gebrs. J. C. Bronsgeest. Jacob van der Woude.	1765 1801 1815—16	
90	de Jager	Zaagmolen	Als boven, No. 10 .	Claas Simon Koel. Wm. Wenk. Antony Drost. Lodewijk Jacob Drost. Jan Frederik Bijlsmit.	1765 1803 1809, Jan.	
91	de Koe	Zaagmolen	Als boven, No. 11 staande over de Raampoort	Cornelis Jansz. Samuel Raguin. D. Vrijdag & Co. Cornelis Barends en Jacob Meihuizen. J. Meihuizen.	1765 1803 1815	
92	de Dommekragt	Zaagmolen	Als boven, No. 12, tusschen de Zaagen Haarl. Poort	Hend. Santweer. Benjamin Groen. Jacobus Zytsema en Arnoldus Eymer. Pieter Fernhout en Reurd van Dijk. C. Fernhout en B. Verbruggen. Otto Wolken en B. Verbrugge. B. Verbrugge.	1822, 6 Dec. 1847, 21 Maart 1765 1798 1823	
93	de Wip	Zaagmolen	Als boven, No. 13, tusschen de Raamen Zaagpoorten	Pieter van der Werff en Aldert Pronk. C. C. Six. O. J. Finck. A. H. van Langelaar en J. Lanneveld.	1765 1789 1803 1815—16	

No.	N A A M	SOORT	STANDPLAATS	EIGENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
				Jacob de Bruyn. Jacob Bruyn Albertsz. en Willem Rijke. Jacob Bruyn Albertsz. en Gerrit Jan Koopman. Hendrik Christiaan Meyer. P. van Slooten.	1817 1820, 7 Jan	
94	Het Anker, eertijds de Walrot	Zaagmolen	Als boven, No. 14 .	Gerrit Janse Kleyn als ge- trouwd met Gooltje Alberts, Wed. van Dirk Walrot. Evert de Goede. Wed. Jan Voogt. P. C. Mumperow Claas van de Stadt.	1765 1780 1798, 19 Juni 1810, 10 Juli 1821, 20 Nov.	
95	de Haring	Zaagmolen	Als boven. No. 15, tusschen Zaag- en Haarl. Poort	Mynard Ameland E. van Voorthuysen Wz. Wed. Jan van Voorthuysen. H. J. van IJsendoorn.	1765 1801	
96	't Bonte Kalf	Zaagmolen	Als boven, No. 16, tusschen de Raam- en Zaagpoorten aan de Wetering	Willem van Vianen en Lammert Jacobsz. ieder de ½. Jan van der Oudermeulen Jacobszoon	1765 1802	
97	de Zwaan	Zaagmolen	Als boven, No. 17, tusschen de Raam- en Zaagpoorten	Pieter en Cornelisanz. Swaan. Martinus Planter. F. van Ede. Pieter van Eeden.	1765 1802 1810	
98	de Valk , , ,	Zaagmolen	Als boven, No. 18, tusschen de Raam- en Zaagpoorten	Jacob Dirksz. Nomen. As. Bakker. Jan Bakker. Gerrit van der Bijl.	1765 1799	
99	de Kool	Zaagmolen	Als boven, No. 19, tusschen de Raam- en Zaagpoorten	Dirk Zaalcumsuis. Claas Zaal. S. Cohen en H. Wennink. H. Wennink. Pieter Pijnappel.	1765 1803 1816, 7 Maart 1827	
100	't Blauwe Hart, eer- tijds 't Vergulde Hart	Zaagmolen	Als boven, No. 20, tusschen de Raam- en Zaagpoorten	Claas Symonsz. en Symen. Klaasz. Koel Hendrik Masker. F. Alberdingh. W. F. Camman.	1765 1796 1810, 19 Dec, 1817, 25 Nov.	
101	de Schaapherder . . .	Zaagmolen	Als boven, No. 21, tusschen de Raam- en Zaagpoorten	Hendrik Cornelisz Kleyn en Teunis Laper ieder voor de ½. H. Masker, F. Alberdingh en I. S. Ram.	1765 1798, 21 Nov.	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EIGENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
				H. Masker en F. Alberdingh. F. Alberdingh. Claas van de Stadt.	1810, 19 Dec. 1824	1847, geamoveerd.
102	de Roode Leeuw ..	Zaagmolen	Als boven, No. 22, tusschen de Raamen Zaagpoorten	Melchior Jacobus de Wit. Samuel Raguin. F. van de Poll en A Bruin. Fredrik van de Poll en Albert Bruin. F. v. d. Poll en Dirk Bruin. Dirk Mersie Bruin.	1765 1803 1814—15 1818	
103	de Graawe Haas ...	Zaagmolen	Als boven, No. 23, tusschen de Raamen Zaagpoorten	Albert Evertsen voor 1, en Evert Geel voor 34. Huybert Kuyper. W. H. Gompertz en C. Timmer. Nicolaas van der Stok & Cie. C. Roeters, echtgenoot van Klaas Knots. Dirk Mersie Bruyn.	1765 1798 1814—15 1820, 28 Nov.	
104	de Cornelia, eertijds de Fortyun	Zaagmolen	Als boven, No. 24, tusschen de Raamen Zaagpoorten	Simon Cornelisz. de Wed. Rijk Casteleyn. W. H. Gompertsz. en C. Timmer. Nicolaas van der Stok & Cie. C. Roeters, echtgenoot van Klaas Knots. Jacob Ambagtsheer.	1765 1808 1814—15 1820, 28 Nov.	
105	de Samson, eertijds de Bruinvis	Zaagmolen	Als boven, No. 25, tusschen de Raamen Zaagpoorten	Aart Jacobsz. Bruynvis. Huybert Kuyper. W. H. Gompertsz. en C. Timmer. Nicolaas van der Stok & Cie. P. Craandijk Jr. Craandijk & Glasbergen.	1765 1806 1814—15 1820, 28 Nov.	
106	de Dolfijn	Zaagmolen	Als boven, No. 26, tusschen de Raamen Zaagpoorten	Jacob Schaap. Huybert Kuyper. Claas van de Stadt.	1765 1808 1813—14	
107	de Hoop	Zaagmolen	Als boven, No. 27, tusschen de Raamen Zaagpoorten	Jan Ary Claas de Geus. Huybert Kuyper. Claas van de Stadt.	1765 1806 1813—14	
108	Het Heyblok, eertijds de Boere hai	Zaagmolen	Als boven, No. 28, tusschen de Raamen Zaagpoorten	Frans Pietersz. Dolphijn en Bregje Simons Ridder. Huybert Kuyper. Claas van de Stadt.	1806 1813—14	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EICENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
109	de Visscher	Zaagmolen	Als boven, No. 29, tusschen de Raamen Zaagpoorten	Claas Kuyper. Huybert Kuyper.	1765 1798	Geamoveerd. 1806, 12 Nov. voor 't laatst windgeld bet.
110	't Amsterdamsche Wapen	Zaagmolen	Als boven, No. 30, tusschen de Zaagen Haarlemmerpoorten	Jan Olphertsz. en Jan Cornelisz. Kool. A. A. Tobias. Cerrit Velthuysen. Pieter Kuyper. Adrianus Lodewijk van Harpen Kuyper.	1765 1803 1823	
111	de Eendragt, eertijds de Vijfhoek gend. de Rommelpot	Zaagmolen	Als boven, No. 31, tusschen de Zaagen Haarl. Poorten	Willem Hemsink. Aelt Arend Tobias. William Santveer. Johs. Santveer.	1765 1805, Nov. 1824, 3 Febr. 1847, 1 Febr.	
112	de Vijfhoek 	Zaagmolen	Als boven, No. 32, tusschen de Zaagen Haarl. Poorten	Jan Claasz. Kuyper. Martinus Berkman als in huwelijk hebbende Annaatje de Loos. Cornelis Brak. H. Schooneveldt. Hendrik Winkelman. Hark Schooneveldt en Cornelia Elisabeth Veltman. Willem Claasen. Cornelis Kost.	1765 1783, 31 Oct. 1808 1817, 20 Oct. 1818, 11 Aug.	
113	de Schelvisch	Zaagmolen	Als boven, No. 33, tusschen de Zaagen Haarl. poorten	Jacob Jansz. $\frac{1}{2}$, Cornelis Adriaense Bijkerk $\frac{1}{2}$. A. Vermooten. Willem Claasen.	1 7 6 5 1805	
114	de Steur.	Zaagmolen	Als boven, No. 34, tusschen de Zaagen Haarl. poorten	Reyndert Cruyter en Jan Pieterse All. A. Vermooten. Jacobus Bezem en Jacobus Mol. Marten Bezem en Jan Caspar Schreuder. Jan Christiaan Smit. Johan Cerrit Weers. J. G. Schreuder.	1 7 6 5 1805, 29 Dec. 1821, 18 Oct. 1823, 10 Juni 1826, 17 Aug.	
115	't Leydsche Wapen	Zaagmolen	Als boven, No. 35, tusschen de Zaagen Haarl. poorten	Cornelis en Jan Adriaansz. Bykerk en de Wed. van Jacob Adriaansz., ieder de helft. Pieter van der Pluym Jr. Andries Antonie Romers. Wm. Fernhout.	1765 1807 1844, 27 April ,	

NO.,	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EICENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
116	de Vreede	Korenmolen.	Als boven, No. 36, tusschen de Zaag- en Haarl. poorten	Willem Cerritsz. $\frac{1}{2}$, Cornelis Willemsz. Schuyt $\frac{1}{3}$, Dirk Jansz. Kramer $\frac{1}{3}$ en de kinderen van Jan Claasz. Spierdijk het laatste $\frac{1}{3}$ in de $\frac{1}{2}$, Joseph van der Kolk. J. de Bij. Wed. Jacob de Bij. Cornelis Cerbrandus Tolner $\frac{2}{3}$, Jacobus Boom $\frac{1}{3}$ en Hendrik Cornelis van Itterson $\frac{1}{4}$.	1765 1777, 30 April 1816—17 1818—19	1848 afgebrand.
117	de Kat	Zaagmolen	Als boven, No. 37, tusschen de Zaag- en Haarl. poorten	Daniel Florianus en Thijs Aldertsz. Jacob Slagregen. Isebrandus Johannes Vollenhoven als Directeur van de Amsterdamsche Societeit van Zaagmolens en Handel in houtwaren. Jan Jacob Claasen. Pieter Cornelis Claasen.	1765 1807, Nov. 1815, 12 Sept. 1821, 19 Nov.	
118	't Jonge Hart	Veerzaagmolentje	Tusschen de Raam- en Zaagpoort aan de Stadscingel	Cornelis Swaan. H. Masker. F. Alberdingk. W. F. Camman.	1796, 19 Aug. 1810, 19 Dec. 1817, 25 Nov.	
119	de Star	Zaagmolen	Tusschen de Zaag- en Haarl. poorten, No. 38	Lysbet Jans $\frac{1}{3}$, Lysbet Claase $\frac{1}{3}$. Jacob Slagregen. I. J. Vollenhoven als directeur van de Amst. Societeit van Zaagmolens enz. Jan Timmer. Jan Fredrik Klijn. Hendrik Bakker. Jan Poort Jacobsz.	1765 1807 1815, 12 Sept. 1820, 27 Juli 1825, 15 Nov. 1825, 15 Nov. (sic)	
120	de Buys	Zaagmolen	Tusschen de Zaag- en Haarl. poorten, No. 39	Gerrit Buys en Meyndert Ameland . Floris Kat. Jacob Slagregen. I. J. Vollenhoven als directeur van bovengen. Amst. Societeit van Zaagmolens. Jan Timmer. Jacob Bondix en Broder Johannes Martens.	1765 1781, 12 Sept. 1807 1815, 12 Sept. 1820, 6 Mei 1825, 20 Sept.	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EICENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
121	de Vrouw Anna Magdalena, eertijds de Juffer	Zaagmolen	Als boven, No. 40 . .	Annetje Dommekragt. Wed. Jan Ad. Bijkerk en Adr. Bijkerk. Frederik Bakker. P. A. Nedderman.	1765 1771, 14 1808	Maart
122	de Wolf	Zaagmolen	Als boven, No. 41 . .	Claas Dirksz. van der Biet. Lugt. C. Pietersz. Jacob Slagregen. I. J. Vollenhoven als directeur van bovengen. Amst. Societeit van Zaagmolens. Johannes van Straaten.	1765 1803 1811, 26 Febr. 1815, 12 Sept.	
123	't Vriesche Wapen..	Zaagmolen	Als boven, No. 42, buiten de Haarl. poort	Jan Aartsz. Daam. A. A. Tobias. Gerrit Velthuizen. Pieter Kuyper. Adrianus Lodewijk van Har- pen Kuyper.	1765 1803 1823	
124	de Duyf	Zaagmolen	Tusschen de Zaag- en Haarl. poort, No. 43	Hendrik Gruter. H. G. van Raan. J. A. Klahn. de Erven van wijlen Mr. W. D. Prins. Gerrit Niermans. Otto Wolken en Gt. Groote.	1765 1803 1807, Mei 1815—16	
125	't Blok, eertijds de Karn	Zaagmolen	Als boven, No. 44 .	Pieter B l o k $\frac{2}{3}$ e n Willem Hendriks $\frac{1}{3}$. M. Blok. Joseph Jansen. T. Roejou. Christina Magdalena Hers- feldt, wed. Johan Peter Schöling Willem Claasen. Johs. Helt.	1765 1803 1808 1814—15 1827, 8 Mei	
126	de Koe	Korenmolen	Buiten de Haarlem- merpoort aan de Hoogendijk (1808) (aan de vaart agter 't Commisshuysje (1765)	Pieter Cornelisz. en Jan Dignumsz. Hoogland. Hendrik Hartgens en Jochem de Wit. de Wed. H. Hartgens en de Wed. Joch. de Wit. A. H. van Langelaar en Wed. Joch. de Wit. A. H. van Langelaar en J. J. Bonis.	1848, 2 Mei 1765 1798 1810-11 1814—15	
127	de Croote Otter	Zaagmolen	Buiten de Haarlem- merpoort achter den molen de Koe	Pieter en Adriaan Otter. de Admiraliteit te Amsterdam. Otter en Snouckaert	1765 1781 1796	

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EICENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
128	—	Chocolaad-Molentje, eerder : 't Mos-tartmolentje	Aan de Linkerzijde van de Sparendammerdijk buiten de Haarlemmerpoort	(v. Schauburgh). Maarten Booy. Hemmes Tamesz. W. van Kleeff. W. van Kleef en Ch. Moseker. Christiaan Moseker en Mathijs van Cleeff. Mathijs van Cleef en Dirk de Boer.	1816, II Juni 1765 1804	Alleen van dit molentje bedroeg het windgeld <i>f</i> 1.10.—. In het boek van 1765 is het een mos -terdmolentje .

IN HET BOEK DER WINDGELDEN KOMEN NIET VOOR:

de Eendracht of Binnenmolen	Raspmolen	Amstel.	Het Rasphuis.	Van deze molens werd geen windgeld geheven.
de Buitenmolen . . .	Raspmolen	Nieuwe Wetering. ..	Het Rasphuis.	
de Nieuwe Molen . .	Raspmolen	?	Het Rasphuis.	

In de bekende Technische molenboeken van Limbergh—van Zijl, Natrius, Pollio en van Vuuren komen beschrijvingen en werktuigkundige afbeeldingen voor van de volgende Amsterdamsche molens :

De sommer of balkzaagmolen het Fortuyn, de eyke-wageschotzager het Amsterdamsche Wapen, de greynen zaagmolen de Vrouwenakker, de Oost-Indische Zaagmolen, de Korenmolen genaamd St. Victor, een volmolen en een snuifmolen, waarvan de namen niet worden genoemd.

DE VOLGENDE MOLENS, VOORKOMENDE IN HET REGISTER VAN HET
WINDGELD VAN A^o 1765, ZIJN NIET IN HET BOEK VAN 1808 OVERGENOMEN:

No.	NAAM	SOORT	STANDPLAATS	EIGENAARS	JAAR	AANTEEKENINGEN
	De Cementmolen . . .	Cementmolen	Bolwerk No. 25, gend. Zeeburgh			Het windgeld cesseert, omdat deze molen in 't jaar 1684 is afgebroken.
	Het Schaap	Zaagmolen	Buiten de Haarl. poort aan de Vaart	Pieter Jansz. voor de $\frac{1}{2}$, Cornelis Pietersz. Saagmole- naar en Jan Cerritsz. Dou voor de andere $\frac{1}{2}$.	1765	Deze molen was bij de overboe- king p. Febr. 1808 niet meer aanwezig en schijnt vóór ja- ren reeds afge- broken te zijn.
	de Nieuwe Seskant of de Pelgrim	Zaagmolen	Op 't Kwakerseiland No. 14	Neeltje Hoograad. Wed. Pelgrom Blok.	1765	In 1796 voor 't laatst windgeld betaald. Is tot een looierij ge- maakt. F. Zwitser
	de Slijpmolen	Slijpmolen	Buiten de Raampoot	Jan Jacob Voute.		1797 voor 't laatst windgeld bet. Afgebroken.
	de Moutmolen	Moutmolen	Op Uilenburg, boven de Brouwerij de We- reld	Jasparus Six.		1796 af gebrand.
	de —	Korenmolen	Lei Muyden	Leendert van Grieken.		, 1789 voor 't laatst windgeld betaald.
	't Fortuyn	Zaagmolen	Lei Muyden	Dirk van Grieken.		1797 voor 't laatst windgeld betaald.

IN HET BOEK $\frac{V}{H}$ AMORTISATIE-FONDS

62	Het Klaverblad	Zaagmolen	In de Overbraker buitenpolder	J. R. Bondix.	1847	In de plaats van de 1846 geamo- veerde Z. M. de Boterton.
----	----------------	---------------------	----------------------------------	---------------	------	--